

ODENSJÖ

– en by som alla andra?

Arkeologisk undersökning av Odensjö Västergård,
Odensjö bytomt RAÅ 186, inför byggande av tillfartsväg.
Barnarps socken i Jönköpings kommun, Jönköpings län

Odensjö - en by som alla andra?

Arkeologisk undersökning av Odensjö Västergård, Odensjö bytomt RAÄ 186, inför byggande av tillfartsväg.

*Barnarps socken i Jönköpings kommun
Jönköpings län*

Rapporttext: Claes Pettersson & Anna Ödeén
Foto och ritningar: Claes Pettersson, Anna Ödeén & Ingvar Rödger
Grafisk design: Anna Stålhammar
Tryck: TMG Tabergs AB, Taberg 2013

Jönköpings läns museum, Box 2133, 550 02 Jönköping
Tel: 036-30 18 00
E-post: info@jkpglm.se
www.jkpglm.se

Utdrag ur tryckta och ajourhållna ekonomiska kartor är återgivna enligt tillstånd:
© Lantmäteriet. Ärende nr MS2007/04833.

ISSN: 1103-4076

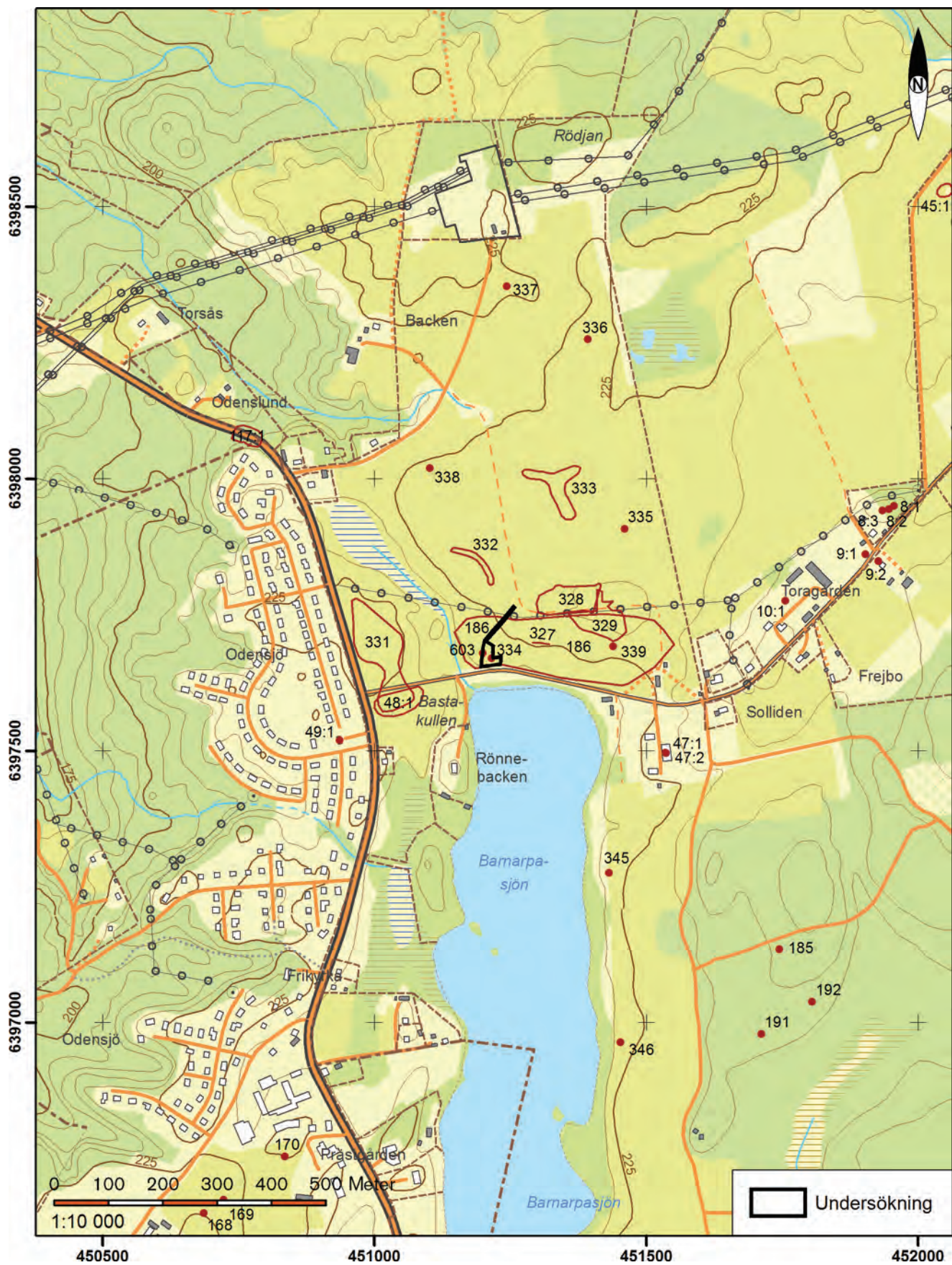
© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2013

Innehåll

Inledning - Odhensioo, en medeltida by	5
Omfattning - Västergårdens tomt	6
Topografi - Sluttningen norr om Barnarpssjön	7
Fornlämnings- och kulturmiljö	8
Tidigare undersökningar	10
Målsättning - Den eftersökta kunskapen	12
Avvikelser från undersökningsplanen	13
Metod - Nya vägar på välröjd mark	14
Matjordsarkeologi	15
Metalldetektering	16
Provtagning	19
Resultat - Var låg Odensjö by före 1680?	20
Förhistorien - Svaga glimtar av ett långt förflutet	21
Mesolitisk närvaro vid Barnarpssjön?	21
Medeltid - Kol, järn och hypotetiska gårdslägen	22
Ek till kolning och spridd järnslag	22
Gårdarna före säteriets tillkomst	23
Bybebyggelsen - Odensjö Västergård 1650 till 1824	25
Hus 1 - mer än bara en dränering?	26
Hus 2 - kokhus med ugn	28
Hus 3 - ett mesulahus från 1700-talet	31
Hus 4 - runt eller rektangulärt	34
Hälvägen och gårdsporten	35
Tomtgränsrännor	36
Avfallshögar och utfyllnader	36
Avflyttningen 1824 och vad som kom därefter	37
Fynden - spår av välstånd och kontakter	37
Spånblocket, Borrebeslaget och koniska sländtrissor	40
Mynten - en klar datering av gårdsplatsen	41
Finkalibrig ammunition - pistoler eller fågelbössor?	42
Fickuret, stilbyrån och familjebibeln - välstånd på landet	43
Keramik från när och fjärran	44
Redskap och lantbruksutrustning	45
Diskussion och sammanfattning - en by som andra?	46
Före säteriet - utmarksnärningar och äldre gårdslägen	46
Odensjö Gård och det ordnade landskapet	47
Gårdens relativa välstånd i 1600- och 1700-tal	50
De äldre kartorna som vän och fiende	52
Godsets skadade landskap	53
Åtgärdsförslag - Åter till Odensjö?	54
Administrativa uppgifter	57
Referenser	58

Bilagor

Bilaga 1.	Anläggningsplan
Bilaga 2.	Anläggningslista Odensjö bytomt RAÄ 186.
Bilaga 3.	Fyndlista Odensjö bytomt RAÄ 186
Bilaga 4.	Jens Heimdahl: Makroskopisk analys av jordprov från undersökningen av Odensjö bytomt, A320/08.
Bilaga 5.	Erik Danielsson: Vedartsanalyser på material från Jönköpings läns museum, Barnarps sn. RAÄ 186. Odensjö gård.
Bilaga 6.	Göran Possnert: Resultat av ¹⁴ C datering av Träkol från Barnarps socken, Jönköping, Småland.

FIGUR 1. Utdrag ur den digitala fastighetskartan. Skala 1:10 000.

Inledning - *Odhensioo, en medeltida by*

Från den 12 augusti till den 9 september 2010 genomförde arkeologer från Jönköpings läns museum en särskild arkeologisk undersökning inom fornlämning RAÄ 186 i Barnarps socken. Platsen utgör läget för den 1824 utskiftade byn Odensjö där den nu aktuella ytan omfattade merparten av den på 1697 års rågångskarta markerade Västergården. Arbetet skedde på anmodan av Wareborns gårdsförvaltning/ Odensjö Utveckling AB eftersom man planerade att anlägga en infartsväg till det nya bostadsområde som är beläget strax norr om den forna bytomten.

Undersökningen ingår i en lång rad arkeologiska insatser av såväl större som mindre omfattning inom fornlämningsområdet, vilka inleddes med en utredning hösten 2005 (Borg & Pettersson 2006). Vid det tillfället inräknades hela den yta som motsvarade Odensjö by och dess tre åkervångar i norr. Sedermera kom det variationsrika järnåldersgravfältet RAÄ 328 att utgöra ett eget undersökningsobjekt (Borg 2007), medan byns tomtmark utifrån äldre kartmaterial behandlades separat. Under arbetets gång har även de båda boplatsytorna RAÄ 327 och 329 (se FMIS) identifierats i området. De kan möjligen vara delar av samma bosättning från äldre järnålder och därmed ha en koppling till RAÄ 328.

Bytomten är däremot det från 1394 kända Odensjö (då skrivet "*odhensioo*"), en för lokala förhållanden stor by som år 1542 räknade sju gårdar. På 1680-talet tillkom ett säteri vilket genom sin anknytning till vapenfaktoriet i Jönköping bör ha medfört en avsevärd förändring i byns dagliga liv och ekonomi. Som samlad bytomt ägde Odensjö bestånd fram till enskiftet år 1824, varefter den tidigare tomtmarken brukats till odling och som betesvall.

Redan vid utredningen 2005 kunde det konstateras att bebyggelse lämningarna inom RAÄ 186 hade skadats svårt genom medveten bortröjning och efterföljande odling. Av byggnaderna i byns västra, radbyliknande del återstod endast spridda och svårtolkade spår. Detta första intryck har snarast förstärkts vid den efterföljande förundersökningen (Borg 2007) och i samband med de här beskrivna insatserna. Genom en kombination av olika metoder där matjordarkeologi och metalldetektering kommit att ge de viktigaste bidragen, har det trots odlingskadorna varit möjligt att skapa en trovärdig, om än ofullständig bild av byns utveckling från tidig medeltid fram till idag.

I samband med undersökningen genomfördes en offentlig visning. Resultat från Odensjö har presenterats på läns museets hemsida samt i informationsmaterial framställt för expoatörens räkning.

Ansvarig för fältarbete och rapport var antikvarie Claes Pettersson, Jönköpings läns museum som också utarbetat föreliggande rapport tillsammans med Anna Ödeén.

FIGUR 2. Rågångskarta över Odensjö by (utsnitt) upprättad år 1697 av J. Peterson Duker. Notera bytomten där hussymboler försedda med rykande skorstenar markerar gårdarnas platser.

FIGUR 3. Detalj ur Dukers karta från 1697. Gårdarna räknat från väster - Västergården, Lillgården, Ödegården, Skattegården och Östergården. Söder om vägen låg säteriet, Odensjö gård, på den plats som tidigare hyst Toragården.

FIGUR 4. Storskifteskarta över Odensjö by. Upprättad av S. Segerdahl år 1783. Notera att Lillgården saknas vid detta tillfälle; bebyggelsens västra del består nu enbart av Västergården och Ödegården.

Omfattning - Västergårdens tomt

Totalt kom den avbanade och intensivundersökta ytan att uppgå till 1010 m² inom huvudschaktet, vartill kommer ytterligare 205 m² i ett kompletterande långschakt åt nordöst. Den totala undersökta volymen beräknas därmed ha uppgått till ca 470 m³. I tillägg till detta genomfördes en metalldetektering över ytterligare två kända historiska gårdslägen. Ytan som avsöktes motsvarade knappt en hektar. Syftet var att om möjligt säkra ett komparativt och daterande material även från dessa tomter i Odensjö by.

Schaktet motsvarar den yta som kommer att upptas av infartsvägen till Odensjö Parks nya bostadsområde. Vägområdets södra del skar rakt över det västligaste gårdsläget inom Odensjö forna bytomt, RAÄ 186 Barnarps socken. Det kompletterande sökschaktet mot nordost följer vägens fortsatta sträckning. Inom den avgränsade ytan undersöktes 21 anläggningar och 3 lager (se Bilaga 1, anläggningsplan). Tre separata huslämningar från byns tid kunde identifieras liksom en samtida hålväg och tomtgränsrännor.

Den yta som avsöktes med metalldetektor innefattas inte i de föreliggande utbyggnadsplanerna, utan förutsätts i nuläget komma att kvarligga som en grönyta mellan kvartersmarken i norr och landsvägen (Länsväg 845) vid sjöstranden i söder.

Den centrala ytan överensstämmer i stort sett med läget för Västergården, sådan som den framträder i äldre kartmaterial, främst då Segerdahls storskifteskarta upprättad år 1783. Det detekterade området motsvarar läget för ytterligare två gårdar, nämligen Lillgården och Ödegården. Resultaten från dessa tre gårdsenheter har ställts samman med tidigare utgrävningar på platsen, en arkeologisk utredning utförd 2005 (Borg & Pettersson 2006), en förundersökning 2007 (Borg 2009) och en undersökning utförd inför breddningen av Odensjö allé år 2006 (Haltiner Nordström 2006).

Topografi - slutningen norr om Barnarpssjön

Lämningarna efter Odensjö Västergård är belägna inom västra delen av fornlämningsområdet RAÄ 186 i Barnarps socken, det vill säga den förutvarande byns tomtmark. Idag tillhör exploateringsytan fastigheten Odensjö 7:7. Platsen ligger ca 7 kilometer söder om Jönköpings centrum på en nivå av ca 220–225 meter över havet.

Området utgörs i dag av ett öppet, böljande odlingslandskap som sluttar ner mot den på 1840-talet sänkta Barnarpssjöns norra strand. I väster avgränsas den forna bytomten av den ådal som tidigare utgjort sjöns utlopp och vid vars fallsträckor de industrier (knipphammare, borrarbruk och kvarn) som hört till säteriet Odensjö gård varit belägna.

Den från det historiska kartmaterialet kända bytomten var uppdelad på två ytor, dels den terrass där Västergården, Lillgården och Ödegården var belägna, dels en något högre belägen yta ca 150 meter längre österut som rymde Skattegården och Östergården. Mellan dessa gårdplatser finns ett mer låglänt område som sannolikt delvis utgjort en strandzon med översvämningsrisk före sjösänkningen på 1840-talet. Även i detta parti påträffades emellertid byggnadslämningar i samband med utredningen 2005 (Borg & Pettersson 2006:16f, bilaga 3). Slutligen har Toragården ursprungligen legat inom den tomtmark invid sjöns nordöstra hörn som från och med 1680-talet kommit att upptas av säteriets huvudbyggnader. På åskrönet omedelbart norr om bytomten har det omfattande järnåldersgravfältet RAÄ 328 varit beläget. Dess läge har varit noga valt utifrån förhållandet mellan topografi, kommunikation och bosättning. Gravterritoriet förefaller att mer eller mindre sammanhängande ha sträckt sig från ådalen i väster via mindre höjdsträckningar och kullar åtminstone 600 meter österut parallellt med vägen mot Rogberga, det vill säga dagens väg 845.

Vid de arkeologiska undersökningarna 2005–2010 har det konstateras att de geologiska variationerna inom det sammantagna exploateringsområdet är påfallande stora. Här förekommer stråk och avgränsade partier av sand och grus, ställvis överlagrade av lera. Själva den bakomliggande platån i norr där byns åkervågar varit belägna, ger närmast intryck av att ha tillkommit som ett mindre

FIGUR 5. Odensjö bytomt sensommaren 2010. Västergårdens läge utmärks av schakten till höger i bild. Vid skogskanten syns det timrade magasinet till själva Odensjö gård. Foto: Claes Pettersson, JLM.

FIGUR 6. Barnarpssjön. Det höga trädet står på Lillgårdens plats, till vänster i bild läget för Ödegården. Foto: Claes Pettersson, JLM.

FIGUR 7. Flygfoto över Odensjös åkermark med Barnarpsjön i fonden. Trädriddån längs stranden är allén längs Länsväg 845. Den forna bytomten låg alldeles hitom vägen. Foto Leif Gustafsson 2005, alldeles innan utgrävningarna inleddes.

dödisområde. Att området dessutom är påfallande fritt från naturligt förekommande större sten har kommit att spela en viktig roll när det gäller förhistoriska gravars och historiska lämningars chanser att överleva in i vår tid. I Odensjö med omnejd var sten i alla dess former en viktig resurs som man noga tog tillvara. Såväl gravöverbyggnader som husgrunder har metodiskt plundrats på lämplig byggnadssten.

Fornlämnings- och kulturmiljö

När den första arkeologiska insatsen vid Odensjö genomfördes 2004 noterades att inom det vidsträckta exploateringsområde som avsågs rymma såväl villabebyggelse som en 18-håls golfbana fanns bara en kulturlämning registrerad (Hylén 2005:7). Det var RAÄ 48, Bastakullen, där traditionen gjorde gällande att en linbastu skulle ha stått. Sedan detta skrevs har emellertid fornlämningsbilden ändrats och utökats på ett högst radikalt sätt.

Dessutom fanns en lösfyndssamling som förvarades på godset (RAÄ 47) upptagen; den innehåller ett rent neolitiskt material med fem skafthålsyxor, två slipade flintmejslar, tre spjutspetsar av flinta, en dito pilspets samt vad som bör vara en bergartsyx. Sammansättningen tyder på att föremålen härstammar från förstörda gravar vilka möjligen kan ha varit belägna i anslutning till det nu aktuella

exploateringsområdet. I en redogörelse till Vitterhetsakademin år 1883 omtalar hembygdsforskaren Axel Ramm också ”*stensaker funna i åkrarne vid odling*”. Förutom detta innehöll registret endast ett fåtal lämningar från senare tidsperioder som till exempel gränsmärket RAÄ 79 och själva den skyddsvärda mangårdsbyggnaden på säteriet (också som RAÄ 47).

Öster om de nu aktuella ytorna, utefter vägen mot Rogberga (Länsväg 845) finns emellertid fler registrerade fasta fornlämningar med stensättningar samt en rest sten (RAÄ 8, RAÄ 9, RAÄ 16). Dessutom finns uppgifter om ett borttaget gravfält utefter samma åssträckning (RAÄ 10). Det förefaller ha funnits ett mer eller mindre sammanhängande gravterritorium utmed denna idag oansenliga landsväg. Även en uppgift om ett borttaget röse med hållkista (RAÄ 7) finns noterad. Till detta kommer lösfyndssamlingen RAÄ 56 med både neolitiska föremål (flintyxor och en stridsyxa) samt en bronskam. Klart är att människor rört sig i området och antagligen bott nära Barnarpssjön vid upprepade tillfällen under loppet av förhistorien.

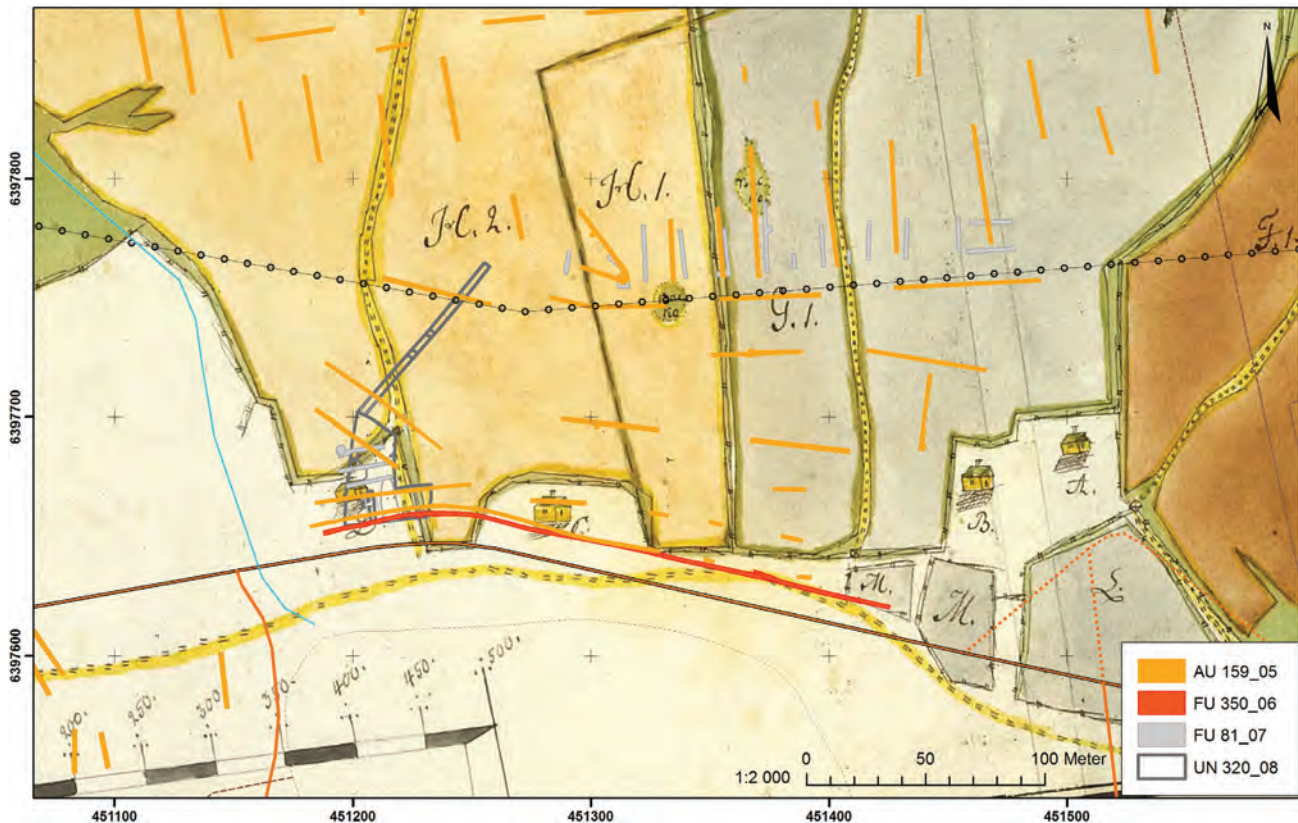
Från historisk tid fanns den sedan medeltiden kända byn Odensjö med sitt första omnämnande i skrift 1394 (RAÄ 186). Här har det äldre kartmaterialet, främst då Segerdahls välgjorda storskifteskarta från 1783, fått bilda underlag vid avgränsningen av själva fornlämningsområdet. Till områdets historiska lämningar räknas också ett antal kolbottnar, belägna i den kuperade skogsmarken sydöst om säteriet.

Vad har då tillkommit av fornlämningar sedan undersökningarna inledes år 2005? En helt ny bygd från äldre järnålder, skulle man en smula tillspetsat kunna säga. Centralt i området låg det nu till största delen borttagna gravfältet RAÄ 328 med 61 undersökta gravar (6 skelettgravar och 55 brandgravar) där speciellt fynden av välbevarade vapenutrustningar har uppmärksamats (Borg 2009). Även kulthus har funnits på denna varierade och för regionen rikt utstyrda gravplats vars datering ligger i romersk järnålder. I anslutning till gravfältet finns även två boplatssområden av järnålderskaraktär med stolphål, härdar och gropar, det delvis undersökta RAÄ 329 i öster samt RAÄ 327 söder om gravfältet. Även på platån norr om gravfältet finns spridda boplatslämningar med härdar och stolphål (RAÄ 332, RAÄ 333, RAÄ 335). Även väster om den ådal som tidigare avvattnat Barnarpssjön finns glesa boplatslämningar, främst då härdar (RAÄ 331).

Vad som framträder är en centralt belägen järnåldersbosättning med flera gårdar, belägen i ett område med förhållandevis lätta, stenfria jordar. Här finns ett vägssystem som förefaller ha mycket hög ålder, samt ett gravfält som utifrån sin storlek bör ha utnyttjats av flera gårdar gemensamt. Efter en period av ödeläggelse har en sedentär bosättning på nytt etablerats invid Barnarpssjöns norra strand i slutet av vikingatiden. Det är värt att notera att *Odensjö* är en äkta teofor namnform, till skillnad från det närbelägna *Torsvik* som är en

FIGUR 8. Hällstorpsåns utlopp ur Barnarpssjön. Idag, efter sjösänkningen återstår bara ett dike med ytterst begränsad vattenföring. Foto: Claes Pettersson, JLM.

FIGUR 9 . Arkeologiska undersökningar utförda av Jönköpings läns museum inom Odensjös bytomt 2005–2010.

romantiserande nybildning från mitten av 1800-talet (Gustafsson & Nordström 2007:11). Byn Odensjö äger därefter bestånd i en eller annan utformning på samma plats fram till enskiftet år 1824. Säteriet Odensjö gård tillkom omkring 1680.

Tidigare undersökningar

Den antikvariska bevakningen av Odensjö gårds omdaning till golfbana med integrerad bostadsbebyggelse inleddes med en ingående analys av själva huvudbyggnaden från 1838, vilken publicerades i en byggnadsvårdsrapport år 2004 (Olsson 2004). Därpå följde en arkeologisk utredning (A059/04 AU1) som sammanfattade det dåvarande kunskapsläget kring områdets fornlämningar och äldre historia (Hylén 2005).

Året därpå, hösten 2005, företogs en omfattande arkeologisk utredning (A159/05 AU steg 2) inom fastigheten Odensjö 7:7. Den uppdelades i två delar, det mer areellt omfattande sökandet efter förhistoriska lämningar över odlingsmarken norr och nordväst om Barnarpssjön, samt en mer intensiv insats i syfte att klarlägga vad som idag återstod av lämningar efter de historiskt kända gårdarna inom själva bytomten (RAÄ Barnarp 186). En förhistorisk närvaro i form av spridda anläggningar, främst då härdar, kunde konstateras väster om Hällstorpsåns ådal. Dessutom kunde ett järnåldersgravfält (RAÄ 328) i krönläge, härdområden uppe på platån i norr, samt två

boplatser av järnålderskaraktär (RAÄ 327 och RAÄ 329) lokaliseras i sluttningen ner mot sjön. Inne på bytomten kunde det konstateras att bebyggelse lämningarna till mycket stor del var skadade genom påverkan från sentida mekaniserat jordbruk. Emellertid påträffades också rester från de tre gårdar (Västergården, Lillgården samt Ödegården) som var kända från de äldre lantmäterikartorna. Dateringen för dessa gårdar hamnade i tidigmodern tid; inga fynd äldre än 1600–1700-tal påträffades vid detta tillfälle (Borg & Petersson 2006).

Inom Odensjö bytomt skedde nästa arkeologiska insats på hösten 2006, då en förundersökning utfördes på norra sidan av Länsväg 845 där vägbanken skulle släntas i samband med kabeldragningar och förnyelse av alléträd, FU 350/06. Vid detta tillfälle berördes mindre ytor inom bytomtens västra del. Bland de mer intressanta fynden kan en ugnskonstruktion, belägen inom Lillgårdens tomt, nämnas (Haltiner Nordström 2006). I övrigt kompletterade denna undersöknings resultat mycket väl den bild som utredningen givit året innan.

I samband med de fortsatta utbyggnadsplanerna för Odensjö Park genomfördes en större arkeologisk utredning som omfattade säteriets odlingsmark längs den östra sidan av Barnarpssjön, AU 24/07. Trots flera till synes lämpliga lägen för boplatser och annan verksamhet under förhistorisk och historisk tid framkom inget som föranledde vidare arkeologiska insatser (Borg 2007).

Hösten 2007 hade planerna på utbyggnad av bostadsområdet norr om Barnarpssjön blivit än mer konkreta. Därför genomfördes ytterligare en förundersökning norr om länsväg 845. Nu gällde det att avgränsa och datera gravfältet RAÄ 328 som låg inom den yta som skulle bebyggas, samt att närmare dokumentera lämningarna efter Västergården där en tillfartsväg skulle dras fram. Sammanlagt berördes 8 900 m² på gravfältet och 850 m² inom bytomten. I sökschakten uppe på höjden framkom fyra gravar från äldre järnålder, en skelettgrav med vapenutrustning, en brandgrop samt två urnegravar. Vapengraven var äldst med en datering omkring 100 e.Kr. Ytterligare två gravar ¹⁴C-bestämdes till yngre romersk järnålder. Inom Västergårdens tomt tillkom en stengrund från en byggnad med en datering i tidigast 1700-tal (Borg 2009:06).

Den följande upphandlingen angående en särskild arkeologisk undersökning och borttagning av gravfältet RAÄ 328 vanns av Riksantikvarieämbetets undersökningsverksamhet genom sitt regionala kontor UV Väst i Mölndal. Utgrävningen genomfördes under sommaren 2010. Då undersöktes 55 gravar varav 5 var skelettgravar, medan övriga var brandgravar. Vapenutrustning ingick vid 6 gravläggningar. Två stensättningar, en rund och en kvadratisk påträffades, liksom två kulthus. Vid samma tillfälle undersöktes även delar av järnåldersboplatserna RAÄ 329, varvid fyra stolpburna hus kunde dokumenteras; två större långhus (20 meter resp. 30 meter

FIGUR 10. Eneggat svärd och sköldbuckla från den första undersökta vapengraven på gravfältet RAÄ 328. Foto: Göran Sandstedt, JLM.

långa) samt två mindre byggnader (6 meter resp. 4 meter långa). Dessutom undersöktes ett antal härdar, kokgropar och gropar inom boplatssytan (Tore Artelius och Petra Nordin - muntlig uppgift samt, FMIS 2011).

Målsättning - Den eftersökta kunskapen

De långdragna arkeologiska undersökningarna inom Odensjö by har kommit att betraktas med stort intresse, eftersom man här för första gången fått möjlighet att detaljstudera en landsbymiljö med kända medeltida anor i norra Småland. Dessutom kunde man redan i utredningsskedet konstatera att det fanns ett, som det föreföll, bebyggelseanknutet gravfält med tydliga indikationer på hög status alldeles invid gårdstomterna. Närvaron av ett äkta teofort bebyggelsenamn på en plats som inte utvecklats till sockencentrum med kyrka, var också en spännande ingång i materialet, Odensjös stora andel frälseäggande en annan. Kort sagt rymde byn med angränsande marker en stor vetenskaplig potential. Problemet låg snarast i hur man bäst skulle kunna tillgodogöra sig de möjligheter till kunskap om regionens agrara utveckling som helt uppenbart fanns.

Här krävdes en diskussion kring hur denna typ av lämningar borde undersökas, eftersom många av de praktiska lärdomar som gjorts vid tidigare bytomtsundersökningar i Sydskandinavien (jfr Schmidt Sabo 2010) inte var tillämpliga i Odensjö. Efter utredning och förundersökning stod det nämligen klart att såväl kulturlager som större konstruktioner nästan helt försvunnit som ett direkt resultat av långvarig odling med stora maskiner och – förvånande nog – genom en omfattande röjning redan vid enskiftets genomförande år 1824. Man kunde alltså inte förvänta sig den typ av bebyggelselämningar som karakteriserat undersökningar som till exempel Tårnby (Svart Kristiansen 1999), Kyrkheddinge (Schmidt Sabo 2001) eller de mer närbelägna Huseby (Wennerlund 2003, Nylén & Söderberg 2009) och Vallby (Winkler 2007) eller ensamgården Bollarp (Vestbö Franzén 2011).

I stället gällde det att finna en väg där en mängd fragmentariska spår kunde vävas samman till en tolkningsbar helhet. Här fanns en rent metodisk aspekt på hur skadade fornlämningar, belägna i en utpräglad fulläkersmiljö skall behandlas. Det bör understrykas att de resultat som framkommit innan den särskilda arkeologiska undersökningens genomförande sensommaren 2010 knappast motiverat en fortsatt insats om enbart traditionella angreppssätt tillämpats. På grund av det bristande kunskapsläget kring Smålands äldre agrara bebyggelse var det emellertid väl befogat att just i detta fall försöka nå längre än normalt. En kombination av olika undersökningsmetoder och ett uttalat tvärvetenskapligt arbetssätt ansågs kunna utgöra den bästa lösningen.

Avvikelser från undersökningsplanen

Undersökningen av Odensjö Västergård var ursprungligen planerad som en vintergrävning med inriktning på de lagerrester och odlingskadade byggnadslämningar som utifrån resultat i AU och FU förväntades inom den forna tomtmarken (se Undersökningsplan). Årstid och metodval föranledde en beräkning baserad på mer personal och längre fälttid än vad fornlämningens status kanske skulle ha motiverat under andra omständigheter. Av denna anledning behövde ingen omförhandling ske när matjordsarkeologi fördes fram som en lämplig – men mer tidskrävande – undersökningsmetod. Tre arkeologer i fält, sysselsatta med lagergrävning förvandlades till två som huvudsakligen schaktade och metalldetekterade matjord inom gårdstomten. Den tid och kostnad som avsatts för en dumper utnyttjades så att grävmaskin skulle kunna användas till skiktvis avbaning i den ca 30–40 centimeter tjocka odlingsjorden.

Ursprungligen hade man planerat att utnyttja magnetometer för att lokalisera och bedöma bebyggelselämningar både inom och kring den nu aktuella exploateringsytan. Tanken var att de svårt odlingskadade spåren efter gårdens hus och gränsmarkeringar skulle kunna framträda som tydliga linjära objekt om lämningarna kunde betraktas samlat över större ytor. Emellertid visade sig mängden metall, ffa. då järn, i matjorden vara så pass stor att denna typ av karteringsmetod kraftigt skulle missgynnas, kanske rent av omöjliggöras. På inrådan av Lars Winroth, Modern Arkeologi KB, togs beslutet att istället genomföra en extensiv metalldetektering över de två forna gårdslägena omedelbart öster om utgrävningen; Lillgården och Ödegården enligt 1697 års karta. På så sätt skulle ett komparativt föremålsmaterial erhållas vars dateringar och funktion sedan kunde jämföras med fynden från Västergårdens tomt.

Den yta som kom att bli föremål för utgrävning utökades från 550 m² till 1010 m² för att i möjligaste mån täcka in hela den del av Västergårdens forna tomt som skulle komma att beröras av vägbygget. Det bedömdes väsentligt att även kunna undersöka de partier där inga konkreta anläggningar påträffats vid den arkeologiska utredningen och förundersökningen. Skälet till detta var dels den noggrannhet med vilken gårdens hus hade avlägsnats vid enskiftet 1824, dels att föremål av betydelse för datering och fastställande av aktiviteter kunde förväntas förekomma inom hela gårdstomten. Antagandet visade sig vara korrekt (se figur 40).

Ytterligare en utökning av undersökningsarealen skedde på länsstyrelsens direkta uppmaning. Det bedömdes vara av stor vikt att så långt möjligt kunna sammanbinda de båda ytor som undersöktes under 2010 inom bytomten RAÄ 186 och gravfältet RAÄ 328 och boplaten RAÄ 329. Därför drogs ett långt sökschakt i nordöstlig riktning över sluttningen i syfte att dels söka ytterligare boplatsspår i detta område (jfr. det närbelägna RAÄ 327, västra området), dels

FIGUR 11. Långschaktet från nordöst, längs slutningen ner mot Västergårdens tomt. Foto: Claes Pettersson, JLM.

FIGUR 12. Djupschakt på Odensjö Västergårds tomt. Naturligt förekommande lerkörtel och bruten lagerföljd. Spår av en kaotisk bildningsprocess. Foto: Claes Pettersson, JLM.

om möjligt utröna huruvida det funnits en äldre vägsträckning norr om bytomten. Totalt kom detta sent tillagda schakt att omfatta 82 löpmeter och en yta om 205 m².

I diskussionerna med länsstyrelsen framkom även förslag om att undersöka ytterligare två punkter av betydelse för det äldre vägsystemet, nämligen vadstället över Hällstorpsån och den möjliga hålväg som kunde skönjas på ådalens motsatta sida (Per Lekberg, muntligen 2010). Detta ingrepp realiserades emellertid inte, eftersom bägge de efterfrågade punkterna låg utanför exploateringsområdet. Inte heller kan de anses direkt hotade av föreliggande exploateringsplaner i området.

Vidare efterfrågade länsstyrelsen att ett antal djupschakt skulle grävas ner i moränen. Så skedde på tre ställen inom den undersökta ytan; två i det ovan beskrivna sökschaktet i nordöst samt ett centralt i huvudschaktets västra del. Även profilschaktet genom den grusfyllda dräneringen A535 kom härvid att också fungera som ett djupschakt. I samliga fall maskingrävdes ner till ett djup av ca 1 meter för att säkerställa att det inte förekom överlagrade äldre kulturlager inom området. Just förekomsten av överlagringar hade tidigare under säsongen komplicerat och fördyrat undersökningen inom det närbelägna gravfältet RAÄ 328. Det kunde emellertid konstateras att denna typ av dolda lämningar saknades inom Västergårdens forna gårdsplats.

Slutresultatet, den undersökning som beskrivs i föreliggande rapport, kom således att på flera viktiga punkter avvika från vad som ursprungligen hade avsetts i undersökningsplanen. Med tanke på de metodiska problem som direkt kan hänföras till fornlämningens svåra odlingsskador var det nödvändigt att vara flexibel vid fältarbetet. För att kunna uppnå bästa möjliga resultat behövde olika lösningar testas allt eftersom behov och insikt uppkom. Samtidigt måste det framhållas att alla ändringar i undersökningens strategi och utförande skett inom ramen för befintlig budget. Beslut om detta har tagits i samråd med Länsstyrelse och exploatör efter att behovet av respektive åtgärd först beskrivits, motiverats och diskuterats noga på ort och ställe.

Metod - Nya vägar på välröjd mark

Efter en noggrann utvärdering av de resultat som utredning och förundersökning givit på Odensjö byomt (RAÄ 186) framstod en kombination med skiktvis avbanning med maskin, matjordsarkeologi och omsorgsfull metalldetektering som den mest ändamålsenliga metoden för att nå goda resultat på denna svårt odlingskadade lokal. Då frågor kring bybebyggelsens datering och kontaktnät, samt de verksamheter som utövats på platsen stod i centrum för undersökningen, gällde det att kunna samla in ett lämpligt fyndmaterial. Olika kategorier av metallföremål bedömdes erfaren-

hetsmässigt kunna ha bäst informationspotential (jfr Svensson & Söderberg 2009).

Även om platsen, som det skulle visa sig, blivit mycket noga rensad och iordningställd vid avflyttningen i samband med enskiftet 1824 var det högst sannolikt att ett stort antal mindre föremål som antingen tappats eller kasserats fortfarande skulle finnas i matjoden. Erfarenhetsmässigt kunde det också förväntas att denna typ av mindre artefakter inte hade förflyttats speciellt långt i plan. En karta föreställande fyndspridning skulle således bli något inexact i plan, men likafullt ge en tillförlitlig bild av hur olika föremål fördelade sig, sett över en större yta. Däremot var det högst sannolikt att all fördelning av fynd stratigrafiskt hade spolierats.

Matjordsarkeologi

Efter en noggrann granskning av resultaten från de föregående arkeologiska insatserna inom Odensjö forna bytomt framstod sannolikheten att kunna påträffa intakta kulturlager eller anläggningar ovan alvens nivå som ringa. Därför beslöts att en omprioritering avseende metod och resurser vid den nu aktuella särskilda undersökningen borde vara befogad.

Eftersom frågor kring datering och funktion var av central betydelse i projektet framstod en satsning på matjordsarkeologi som den rimligaste lösningen. Metoden har tidigare prövats med gott resultat av Jönköpings läns museum vid en större utgrävning i Alseda (Borg & Nordström, in print). En omfattande diskussion kring matjordsarkeologins förutsättningar, vetenskapliga möjligheter och begränsningar utifrån erfarenheter i kuperad skånsk fullåkersmiljö finns beskriven av Per Sarnäs (Sarnäs 2008). Den stora skillnaden ligger dock i att metalldetektor bara kom till begränsad användning på de beskrivna skånska lokalerna där man istället valde den tidsödande och kostnadskrävande metoden att sälla valda delar av massorna.

FIGUR 13. Matjordsavbaning på Odensjö Västergård.
Foto: Claes Pettersson, JLM.

På Västergårdens tomt, det vill säga den centrala undersökningsytan 2010, skedde en varsam avbaning med en hjulburen 16 tons grävmaskin försedd med ett så kallat rotortiltaggregat. Eftersom matjorden hade en mäktighet på mellan 0,3 och 0,5 meter utfördes schaktningen i tre nivåer. De fynd som detekterades fram eller insamlades på annat sätt separerades inledningsvis på respektive nivå, men det stod snart klart att omblandningen i vertikalled var total. Parallellt med schaktningen genomfördes också metalldetektering på varje ny avbanad nivå. Här inmättes de föremålskategorier som kunde anses ha betydelse för datering eller tolkning av funktioner inom den undersökta gårdsenheten.

Sammanfattningsvis kan sägas att matjordsundersökningen fungerade högst tillfredsställande inom Odensjö Västergård. Den förväntade kunskapspotentialen i form av ett varierat och daterbart fyndmaterial kunde inhämtas inom projektets ramar.

Metalldetektering

Metalldetektering som metod vid arkeologiska undersökningar är idag en diskuterad och av vissa forskare även kritiserad metod (för en översikt, se Svensson & Söderberg 2009). Det har framhållits att fynden plockas ur sin kontext, att erhållna resultat inte motsvarar den faktiska arbetsinsatsen samt att merparten av fyndmaterialet ändå skulle påträffas vid en manuell genomgång av de grävda massorna. Erfarenheten visar emellertid att ovanstående resonemang innehåller rena felslut och en grav underskattning av metodens potential. Både i komplexa urbana kontexter och vid undersökningar av agrara miljöer har en konsekvent genomförd metalldetektering visat sig vara ett ytterst betydelsefullt hjälpmedel. När det gäller frågor kring dateringar, materiell kultur, hantverk och kontaktmönster har det framdetekterade metallmaterialet ofta fått en avgörande betydelse (se till exempel Nordman & Pettersson 2009:38f, Katalin Schmidt Sabo (Örja bytomt in print).

FIGUR 14. Metalldetektering på Odensjö Västergård.
Foto: Anna Ödeén, JLM.

I Odensjös hårt sönderplöjda bytomt finns idag få konkreta lämningar efter den bebyggelse som bevisligen existerat på platsen. Marken har noga röjts då de forna gårdsplatserna omvandlats till åkermark i samband med enskiftet 1824. Av samma anledning saknades i stort sett större föremål i fyndmaterialet från såväl den arkeologiska utredningen etapp 2 (2005) som förundersökningen (2007) och slutundersökningen (2010). Vad som inte forslats bort då gårdarna avhystes har successivt avlägsnats under de följande 175 årens brukning av åkern. Vad som däremot fanns kvar var de mängder av småföremål som tappats, deponerats eller slängts på de ursprungliga golv-, gårds- eller markytorna. Här var metalledektorn ovärderlig, både i samband med den skiktvisa avbaningen inom den egentliga undersökningsytan och vid kompletterande sökningar i omgivande åkermark.

I det ursprungliga konceptet för slutundersökningen av Odensjö Västergård var utrymme avsatt för en ytmässigt omfattande kartering med magnetometer. Tanken var att kunna komplettera de strukturer som påträffades i själva huvudschaktet med lämningar inom angränsande ytor utan att behöva göra några förstörande ingrepp. På så sätt skulle en mer komplett bild av tillståndet inom den före detta gårdstomten kunna erhållas; en bild av bebyggelsen som förhoppningsvis skulle gå att sammanlikna med äldre kartmaterial. Metalledektering avsågs främst bli ett kompletterande hjälpmedel i samband med matjordsavbaning och undersökning av eventuella bevarade lager inom den egentliga undersökningsytan.

Inför slutundersökningen 2010 utvärderades de hittills vunna resultaten noga, varefter en förändring av undersökningens fokus kom till stånd. Istället för att inrikta sig på de ytterst fragmentariska byggnadslämningar som var att förvänta efter en traditionell schaktning ner till steril alv lades istället tyngdpunkten på matjordens fyndmaterial. Rent praktiskt genomfördes detta som en schaktning i tre till fyra nivåer, beroende på varierande matjordsdjup. Varje nivå avsåktes med metalledektor, varvid fynden insamlades med noggrann inmätning av vissa kategorier som till exempel mynt. Metoden användes första gången med gott resultat på ett bortodlat gravfält, sedermera platsen för kyrkstallar i Alseda år 1999 (Borg & Nordström, in print).

Det kunde snabbt konstateras att det inte fanns någon bevarad stratigrafi inom huvudschaktet, undantaget fyllningen i vissa svackor och gropar. Plöjning hade medfört att 1600-talets fyndmaterial ibland hamnat över 1900-talets i tilterna. Däremot verkar förflyttningen ha varit begränsad horisontellt, att döma av de i efterhand upprättade fyndspredningsbilderna. Samma uppfattning fick man också i fält, där vissa typer av föremål uppträdde väl samlat.

Ett resultat framstod med all önskvärd tydlighet redan i slutundersökningens inledning; nämligen att mängden järnföremål i ploggång/ matjord var mycket stor. Det rörde sig framför allt om

FIGUR 15. Små gröna plattor. Nyfunnet kopparmynt från 1700-talet. Foto: Claes Petterson, JLM.

FIGUR 16. Markering av järnsignaler på en av de förmodade huslämningarna. Vad som syns är framför allt spik som blivit kvar efter rivningsarbetet. Foto: Claes Pettersson, JLM.

spik, nitar och märlor från de byggnader som funnits på platsen. Visserligen påverkade detta inte insamlingsstrategin, eftersom man redan i förväg bestämt att järn skulle lågprioriteras och selekteras bort vid detektering. Men följden blev också att förutsättningarna för ett lyckat resultat vid en kartering med magnetometer radikalt försämrades, eftersom jorden inne på gårdsplatserna bokstavligen var fylld med magnetiskt material.

Istället för genomföra en kartering med magnetometer på dessa dåliga premisser satsades resurser på att metalledektera en större yta öster om den egentliga undersökningsytan 2010. Grovt räknat motsvarade området som detekterades läget för Lillgården och Ödegården enligt kartorna från 1697 och 1783. Mot norr innefattades även den 2005 identifierade boplatstyten RAÄ 327. Avsikten med detekteringen var att insamla ett mindre, men komparativt fyndmaterial från ytterligare två kända gårdstomter i Odensjö by. Dessutom fanns förstås förhoppningen att kunna datera det närbelägna stolphålsområdet RAÄ 327. Beslut om att genomföra dessa åtgärder togs efter ingående diskussioner med länsstyrelsens handläggare. Markägaren/ exploatören Wareborn gårdsförvaltning ställde sig välvillig till förslaget och lät genomföra en tidigare lagd vallslätter inom den anvisade ytan.

Metalldetekteringen av Lillgården och Ödegårdens forna tomter genomfördes under tre fältdagar av Lars Winroth (Modern Arkeologi), Mats Blomberg (NDF) och Claes Pettersson (JLM). Den utrustning som utnyttjades var detektorer av typ Minelab E-Trac, XP Deus och XP Goldmaxx. Detekterad yta kom att omfatta ca 1 ha och totala antalet insamlade metallföremål blev 70 st. Av dessa kan fyra med största sannolikhet dateras till tiden före år 1600; två sländtrissor av bly, en dubbelsölja av brons (jfr Whitehead 2003, nr 356) samt ett ofullständigt spänne med djurmotiv. Samtliga arton mynt som framkom inom Lillgården och Ödegårdens tidigare tomter hamnar i perioden efter år 1600.

Utifrån vad som tidigare sagts beträffande fyndens totala om-lagring i ploggången kan man sluta sig till att de föremål som insamlades från Lillgården och Ödegårdens tomter bör utgöra ett representativt tvärsnitt av den totala fyndmängden. Det faktum att det förekommer ett litet, men märkbart inslag av äldre artefakter skall därför ses som en indikation på att det kan finnas ett eller flera medeltida gårdslägen inom den detekterade ytan.

Allt sammantaget har en konsekvent genomförd matjordsdetektering på Odensjö Västergård, kompletterad med sökning över två anslutande förmodat samtida gårdstomter, gett ett utmärkt resultat. Fyndmaterialet ger möjligheter till långtgående tolkningar av gårdarnas funktion, datering och av de förändringar som skett över tid. Om inte matjordsarkeologi och metalldetektering genomförts är det diskutabelt huruvida en slutundersökning överhuvudtaget kunnat motiveras utifrån de bevarade gårdslämningarnas fragmentariska tillstånd. Nu kommer istället resultaten från Odensjö att bli en viktig del i förståelsen av bylandskapets utveckling i norra Småland.

Provtagning

De naturvetenskapliga provtagningar som genomfördes på Odensjö Västergård år 2010 kom att bli av begränsad omfattning. De inriktades främst mot att söka dateringar för kolningsgropen A1230 och lämningarna efter kokhuset (hus 2) med dess egenartade ugn (A655). Ett bra träkolsmaterial insamlades därför ur för ändamålet lämpade anläggningar för dels vedartsbestämning (utförd av Erik Danielsson, Vedlab) respektive ¹⁴C-analys (utförd av Göran Possnert vid Ångströmlaboratoriet i Uppsala).

Dessutom genomfördes makrobotaniska analyser på provmaterial insamlat från dels ugnen A655, dels taget ur fyllningen i stolphålen efter den mesulakonstruktion som burit upp ekonomibyggnaden hus 3. Analyserna genomfördes av Jens Heimdahl, UV Mitt.

Resultaten från dessa analyser har inarbetats i föreliggande beskrivning över 2010 års utgrävningar, men analysrapporterna finns även tillgängliga i komplett form som bilaga 4 till 6.

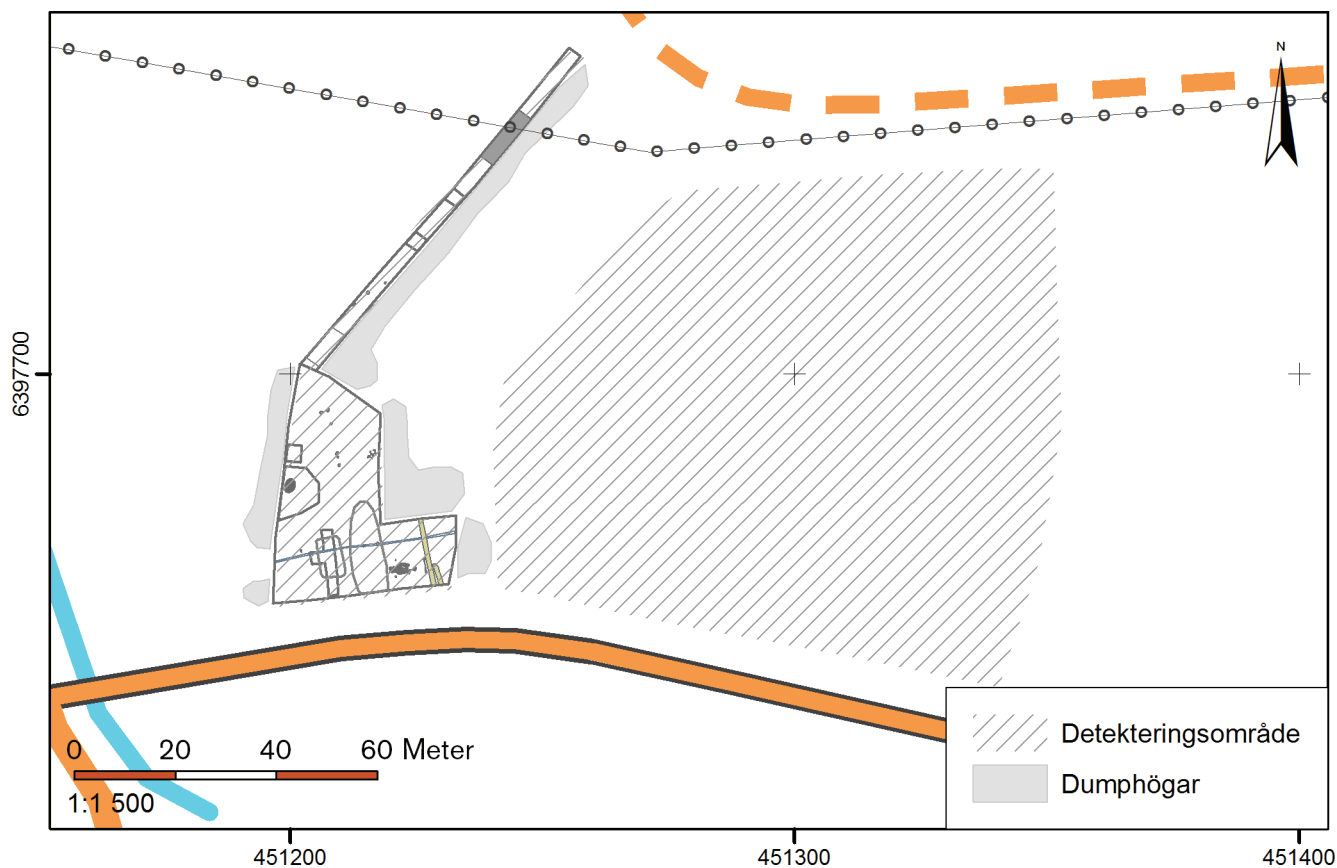
Den osteologiska studie som ursprungligen planerats vid upprättandet av undersökningsplanen år 2008 kunde inte genomföras

FIGUR 17. Lars Winroth metalldetekterar i sluttningen nordväst om Odensjö Västergård. Foto: Claes Pettersson, JLM.

FIGUR 18. Mats Blomberg metalldetekterar på Lillgårdens forna tomt. Foto: Claes Pettersson, JLM.

FIGUR 19. Huvudschaktet på Odensjö Västergård med dumphögar markerade. Öster om schaktet den yta som metalledetkterades extensivt, det vill säga motsvarande Lillgårdens och Ödegårdens tomter.

på grund av att ytterst lite animalosteologiskt material kommit att bevaras överhuvudtaget inom exploateringsytan.

Resultat – Var låg Odensjö by före 1680?

De stora förhoppningar som ställts på undersökningar inom Odensjö bytomt kom i många avseenden inte att uppfyllas. Det gick till exempel varken att finna spår efter förhistorisk eller medeltida bebyggelse inom exploateringsytan 2010. Således kunde man inte heller sätta den historiskt kända byn med dess sju gårdar i samband med det rikt utformade gravfältet RAÄ 328 på åschrönet i norr. Det kvarstår ett glapp, ett avbrott på minst ett årtusende mellan den sedentära bosättning från romersk järnålder (RAÄ 327 och RAÄ 329) som daterades i samband med att gravfältet undersöktes sommaren 2010 och de nu undersökta gårdarna inom Odensjö bytomt.

Men som så ofta sker i arkeologiska sammanhang kom de faktiska resultaten från utgrävningen att väsentligt utöka våra kunskaper om ett annat intressant skede av områdets historia. För efter genomförd sammanställning och analys berättar materialet från Odensjö Västergård om etableringen av ett säteri och om de medvetna försöken att skapa ett passande aristokratiskt landskap kring de nya sätesgårdarna. I detta fall har gårdar flyttats, vägar lagts om och en ny statusbyggnad tillkommit i bästa läge. Samtidigt förefaller även byns

ekonomiska bas ha förändrats genom att ny produktion uppkom. En tidigare rent agrart baserad bebyggelse fick nu, på 1680-talet, utökade kontakter med den närliggande fästnings- och faktoristaden Jönköping. Man blev till och med delaktig i dess vapenproduktion genom de industrier som upprättades nedströms från Barnarpssjön. Det oväntade välstånd som den undersökta gårdens materiella kultur uppvisar bör sannolikt förklaras på detta viset.

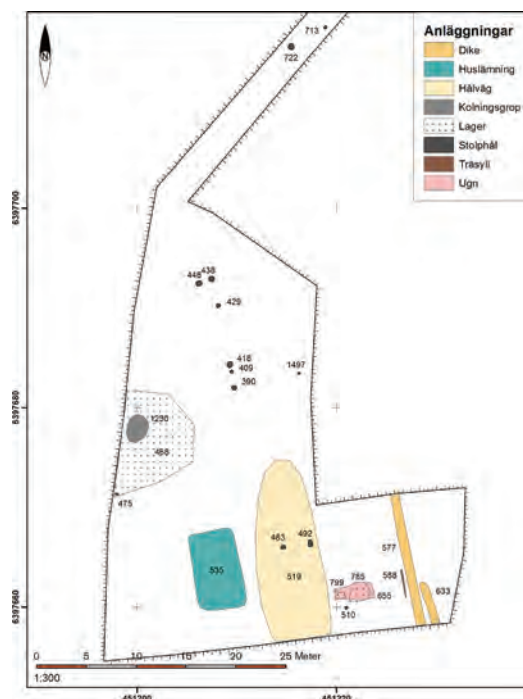
Ytterligare ett viktigt resultat av 2010 års undersökningar ligger ännu närmare vår egen tid. Det blev möjligt att i detalj kartlägga den mödosamma processen med att demontera hus och röja den mark som i generationer hyst en större småländsk bondgård. Det omsorgsfulla tillvaratagandet av allt brukbart byggnadsmaterial skapade utan tvivel problem för oss arkeologer, men omöjliggjorde trots allt inte rekonstruktionen av Odensjö Västergård. Vad som krävdes var bara att pröva nya metoder; arbetssätt som kan passa bra även på andra undersökningsobjekt i en utpräglad gods- och fullåkersmiljö. Speciellt kombinationen av matjordsarkeologi med maskin och konsekvent genomförd metalldetektering visade sig vara en mycket givande väg att gå.

I detta sammanhang är det också lämpligt att omnämna ännu en lärdom som bör dras av Odensjö som undersökningsobjekt; både vad beträffar den här aktuella bytomten och de anslutande förhistoriska miljöerna. Ett bestående intryck av våra samlade insatser på platsen är att samtliga i större eller mindre grad visar hur pass kraftigt det äldre odlingslandskapet med dess dolda fornlämningar har påverkats av det mekaniserade jordbruket såsom det utvecklats under 1900-talets andra hälft. Med kolluviebildningar på över två meters mäktighet i sluttningen ner mot ådalen i väster, med pågående borterodering av gravkonstruktioner och stolphål blir en accelererad fragmentering av den totala fornlämningsmiljön resultatet. Samtidigt sker en både mekanisk och kemisk påverkan på de artefakter som ännu ligger i odlingsjorden; föremål vars vetenskapliga värde denna undersökning i hög grad visat.

Förhistorien - svaga glimtar från ett långt förflutet

Mesolitisk närvaro vid Barnarpssjön?

En av viktigaste frågeställningarna inför och under utredningen på Odensjö 7:7s marker hösten 2010 gällde huruvida det fanns lämningar från stenåldern och då främst från mesolitikum i närområdet till Barnarpssjön och dess vattensystem. Rent hypotetiskt sett borde platsen ha varit ytterst lämpad för återkommande besök av en jägar- och fiskarbefolkning, om än kanske inte för mer långvarig vistelse. Av den anledningen upptogs ett stort antal provrutor i lämpliga lägen, främst då i anslutning till den lilla ådalen i områdets nordvästra del. Dessutom genomfördes en plöjning i vad som bedömdes vara dalens norra strandzon i syfte att fånga upp till exempel flinta och

FIGUR 20. Schaktet på Odensjö Västergård med de undersökta anläggningarna markerade, inklusive hålvägen A519 och kolningsgropen A1230 med dess kringliggande nivå av förslagat material, lager 488. Kartan finns i full storlek i bilaga 1.

FIGUR 21. Kvartsjärna av mesolitisk typ (F33), funnen vid schaktning inne på Västergårdens tomt. Foto: Claes Pettersson, JLM.

FIGUR 22 Förslaggad ugnsvägg, insamlad i närområdet till kolningsgropen A1230. Foto: Göran Sandstedt, JLM.

skörbränd sten från härdar ur ploggången. Tyvärr ledde ingendera insatsen till några positiva resultat (Borg och Pettersson 2006:10f). Man hittade inga spår efter besök i området under mesolitikum. Samma sak har upprepats under de därpå följande arkeologiska insatserna på Odensjö gårds marker.

Emellertid finns nu ett ströfynd från Västergårdens tomt som ändå ger en antydning om att Barnarpssjön norra del kan ha utnyttjats under mesolitikum. Vid pågående skiktvis avbanning av ploggången inom huvudschaktet framkom nämligen en liten väl slagen kärna av kvarts (F33) i ytans sydvästra del. Nu skall man givetvis inte dra alltför långtgående slutsatser av detta enda fynd. Inte minst för att bitar av ren vit kvarts är både lättfunna och spännande för till exempel barn att ta med hem till de egna samlingarna på gården. Så är det ju än idag. Samtidigt skall man heller inte ignorera detta fynd. Det har trots allt funnits slagen kvarts i grannskapet; ett minne från tidiga besökare vid Barnarpssjön.

Medeltid - kol, järn och hypotetiska gårdslägen

Ek till kolning och spridd järnslag

Redan i samband med förundersökningen år 2007 uppmärksammades en anläggning inom Västergårdens tomtyta som vid detta tillfälle tolkades som en sönderplöjd härd av förhistorisk karaktär (Borg 2009:16). Vid den arkeologiska undersökningen tre år senare kom den att prioriteras lågt på grund av sin förmodat skadade status. Därför kom A1230 att grävas först mot slutet av undersökningen, men lyckligtvis fanns fortfarande maskin att tillgå eftersom den ursprungliga tolkningen visade sig vara felaktig.

Istället för ett tunt skikt av omrörd träkol och sot visade sig A1230 vara en oval grop om ca 2,7 × 2,0 meter med ett djup på 0,8 meter. Den tydligt utvecklade stratigrafien innehöll flera lager av sotig, kolblandad sand samt två lager med ren träkol, det vill säga råvara till kolning som fortfarande låg in situ. Istället för en sönderplöjd härdrest hade vi stött på en intakt kolninggrop av medeltida karaktär. Denna har senare registrerats i FMIS som RAÄ Barnarp 603.

Prov för vedartsbestämning och ¹⁴C-analys, samt för makrobotanisk analys, insamlades ur anläggningens bottenlager (se fig.23-24). Träråvaran visade sig överraskande nog bestå av uteslutande ekvirke (se Danielsson, bilaga 5) och dateringen hamnade i tidig medeltid (1040 - 1170 AD, kalibrerat värde 1 sigma, se Possnert, bilaga 6). Av växtrester kunde bara förekomst av svinmålla beläggas vid den makrobotaniska analysen av fyllningjord från A1230 (se Heimdahl, bilaga 4).

I nära anslutning till kolningsgropen A1230 dokumenterades ett område om ca 75 m² där ett svart, blankt förslaggat material förkom. Sammanlagt insamlades 22 bitar med en sammanlagd vikt av 456 g (F170). Även om ingen analys företagits på materialet är det högst sannolikt att det rör sig om delar av förslaggad ugnsvägg

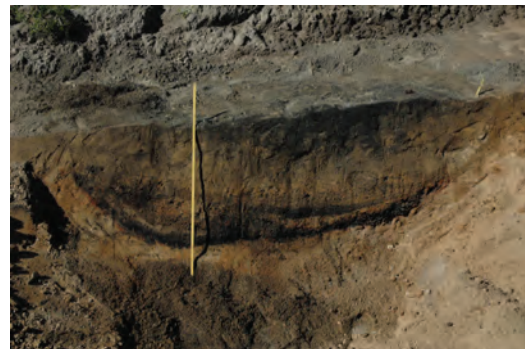
från en enkel schaktugn, avsedd för järnproduktion av lågteknisk karaktär. Att ugnsväggsdelarna förekom på detta vis, samlat på en plats nästan i form av ett lager, antyder att ugnen verkligen stått just här. Själva konstruktionens lämningar har emellertid förstörts vid senare tiders markarbeten på platsen, kanske redan då Odensjö Västergård flyttades till sitt nya läge under andra hälften av 1600-talet. I detta sammanhang bör det nämnas att slagg i form av tre ordentliga bottenskållor, den största med en vikt av 1,7 kg, påträffades vid undersökningen hösten 2010.

Förekomst av kolning och äldre järnframställning är väl belagd i närområdet, något som redan visades i den första arkeologiska utredningen inom Odensjö gårds marker (Hylén 2005:12 tabell 2). Därför är det knappast överraskande att finna ugnsröster vid en utgrävning i ett strandnära läge som detta. Frågan är om man rent av kan ha hämtat sjömalin ur Barnarpssjön? Detta borde undersökas i samband med eventuella fortsatta insatser vid Odensjö.

Mer överraskande var det att finna en kolningsgrop där uteslutande ekvirke har utnyttjats till råvara. I liknande miljöer har bruk av ädellövved vid kolning knutits till ett första skede av ett områdes ianspråkstagande. I samband med landnamet har röjningen av skog varit så pass central att man inte gjort skillnad på olika slags trä. Efter en relativt kort tid har emellertid kolningen i en etablerad miljö övergått till att bli mer av en utmarksnäring där framför allt barrträd använts till råvara (se Lagerås 2007:115ff för tidig kolning i Västra Götaland).

För Odensjöns vidkommande kompliceras detta resonemang dels av att det handlar om en bygd som återkoloniserats. Har den tidigare åker- och betesmarken överhuvudtaget inte hävdats så att ett regelrätt landnam har fått genomföras på nytt? I det närbelägna Torsvik visade spår av kulthandlingar i anslutning till övergivna gravfält från äldre järnålder att man både känt till och insett värdet av den tidigare odlingsmarken (Gustafsson & Nordström 2007:110f). Har situationen varit annorlunda i Odensjö, trots att gravfältet här (RAÄ 328) uppenbarligen varit ett av de viktigaste, rikaste utstyrda i regionen? Förhållandet blir ännu mer svårbegripligt eftersom vikingatida fynd som sannolikt härstammar från sönderplöjda gravar framkom på platån norr om bytomten i Odensjö vid detektering i samband med undersökningen av RAÄ 328 sommaren 2010 (Tore Artelius, muntligen 2010). Även detta gravfält har således åter tagits i bruk.

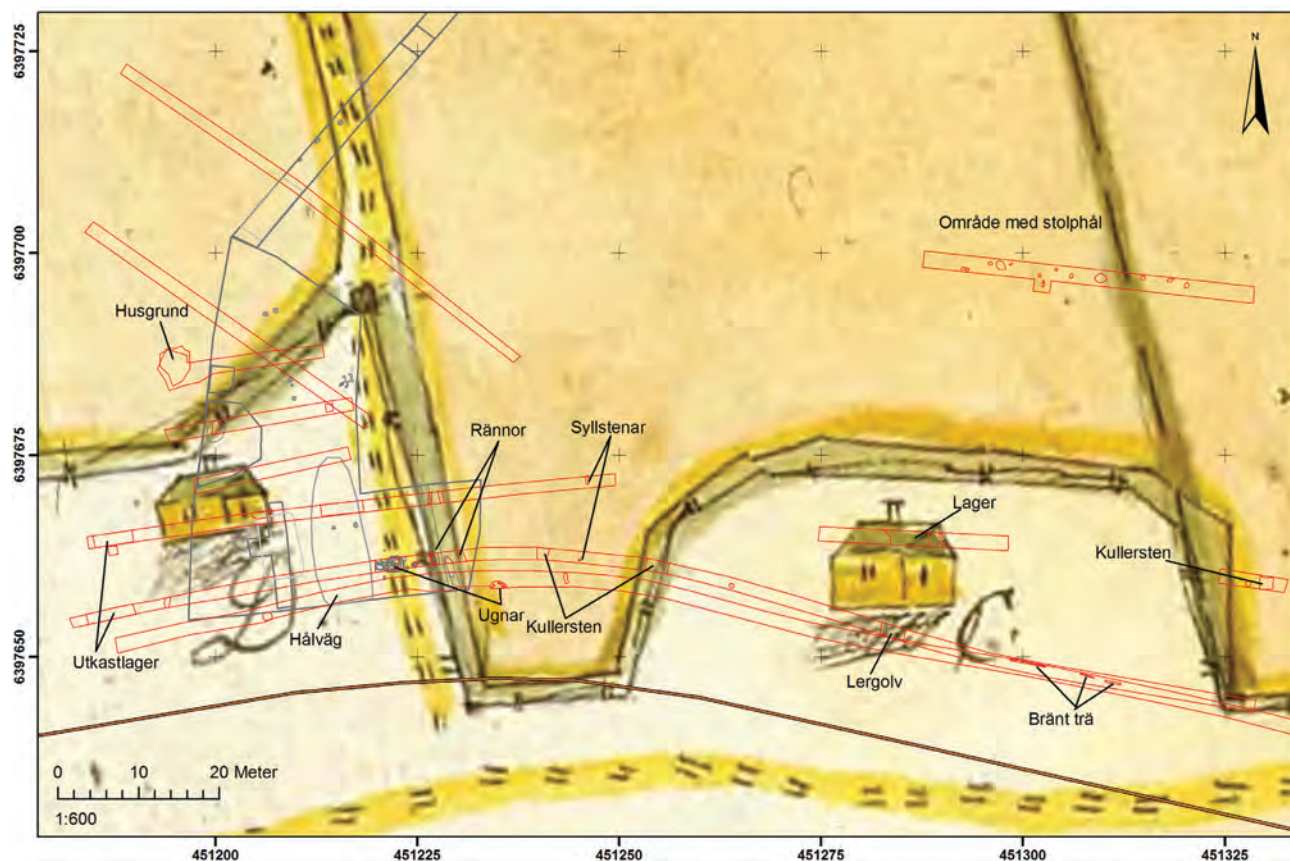
Fyndet av ett exklusivt beslag i Borrestil (F174) och en konisk sländtrissa i bly på platsen för den forna Ödegården antyder var ett tidigt gårdsläge i Odensjö by finns att söka. I samma riktning pekar förekomsten av en skärvstenspackning (där keramik av järnålderstyp påträffats) i vad som före sjösänkningen på 1840-talet utgjort Barnarpssjöns norra strand. Så, med ett gravfält som åter tagits i bruk under vikingatiden och med en gård etablerad intill sjön ungefär samtidigt kan man fråga sig vilka marker som röjts på ekskog under tidig medeltid?

FIGUR 23. Kolningsgropen A1230. Ursprungligen tolkad som en utplöjd hårdrest. Foto: Claes Pettersson, JLM.

FIGUR 24. Träkolslager i botten av kolningsgropen A1230. Råvaran var ekvirke! Foto: Claes Pettersson, JLM.

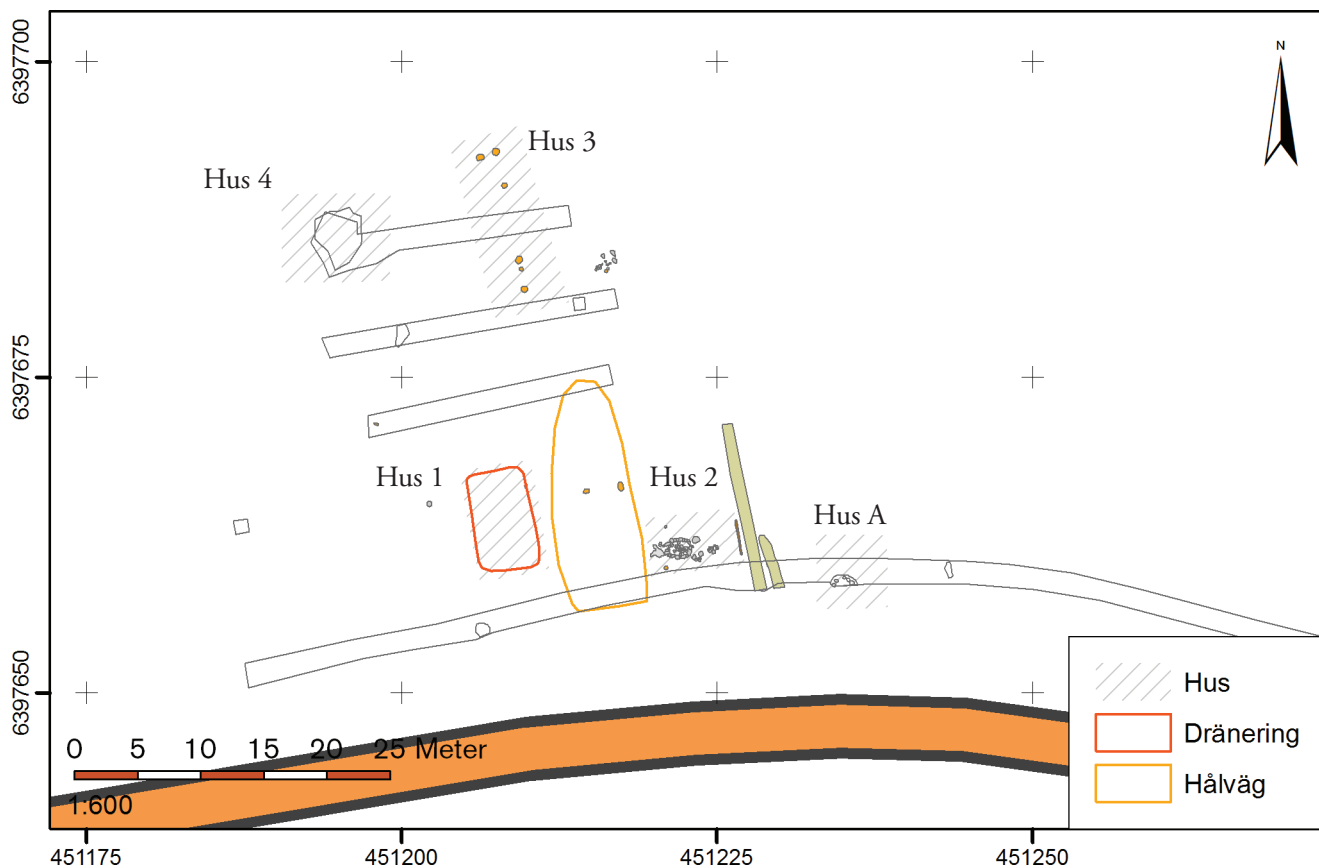
FIGUR 25. De konkreta spår av bebyggelsen i bytomtens västra del som påträffats vid undersökningarna 2005–2010.

Gårdarna före säteriets tillkomst

Odensjö förekommer för första gången i skriftligt källmaterial år 1394 och byn omfattar sju gårdar enligt 1542 års jordebok över Tveta härad (Hylén 2005:9f). Likväl har vi i dagsläget inte hittat några säkra, daterade lämningar i form av anläggningar eller lager som kan ges en medeltida datering, trots att förhållandevis stora ytor har undersökts inom RAÄ Barnarp 186; Odensjö bytomt.

Vad som konkret finns av äldre spår ryms i en fyndask. Två sländtrissor, ett beslag i en blylegering samt en minimal dubbelsölja av brons utgör hela det samlade äldre material som framkom vid metaldetekteringen (se kapitlet om *Fynden*). Föremålets datering sprids mellan vikingatid och senmedeltid. Det är i sanning inte mycket att gå på. Samtidigt kan dessa små pusselbitar utnyttjas som en första indikation på var äldre bebyggelse står att söka inom RAÄ 186. De två möjliga gårdslägen som dessa fynd antyder tillsammans med tidigare resultat från utredningen 2005 (Borg & Pettersson 2006:14ff) är en utgångspunkt vid fortsatta undersökningar i Odensjö.

Klart är att en omflyttning av bebyggelsen skett strax innan den första kartan över området upprättas av Duker år 1697. Västergårdens föregångare bör ligga längre upp i slutningen åt nordväst, medan Ödegårdens tidigare skede står att söka alldeles öster om den i äldre kartmaterial angivna tomten. Här finns en lockande

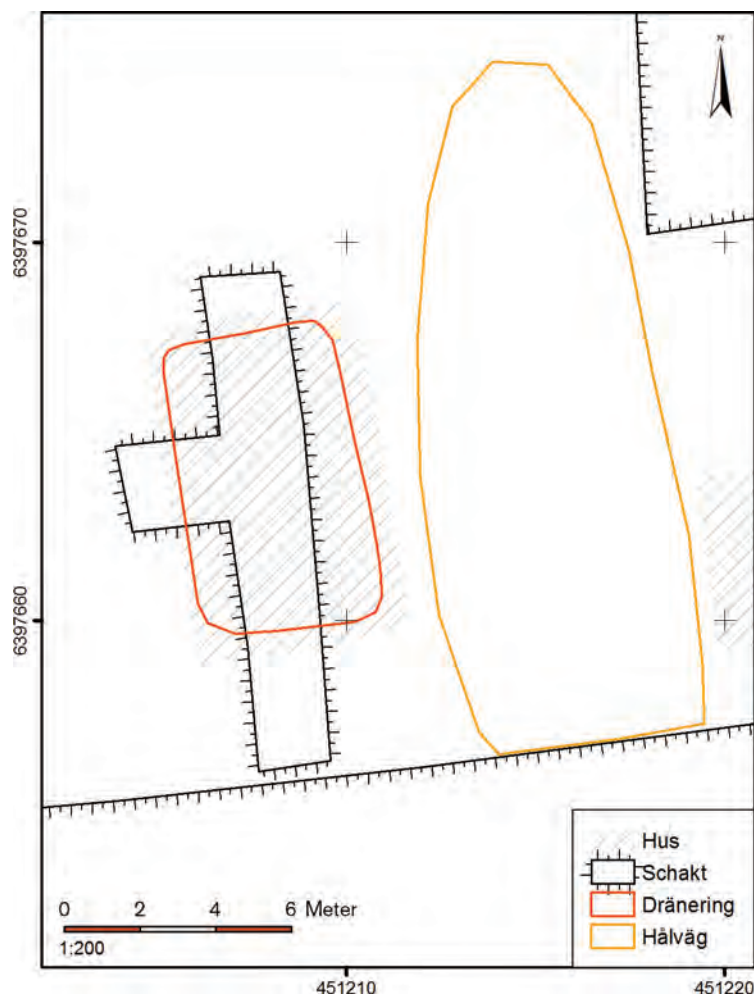
forskningsuppgift där en första insats skulle kunna ske genom kompletterande metalledetektering och fosfatkartering av det intressanta området. För så länge byns äldre gårdslägen inte är lokaliserade och daterade har vi bara tillgång till halva historien om Odensjö. Inte minst viktigt är att frågan om kopplingen mellan gravfältet RAÄ 328, järnåldersboplatserna RAÄ 327 och RAÄ 329 och den historiskt kända byn förblivit obesvarad. Har det varit frågan om ett reellt övergivande som till exempel i det närbelägna Torsvik eller finns det någon form av kontinuitet på platsen? Och vad kan egentligen sägas om förekomsten av den medeltida storgård vars existens de skriftliga källorna antyder? Detta är viktiga frågor som inte kan besvaras utan arkeologisk kunskap om Odensjöns medeltida historia.

Bybebyggelsen – Odensjö Västergård 1650 till 1824

Trots att lämningarna efter Västergårdens egentliga bebyggelse var så noga bortröjda vid avflyttningen 1824, och trots att de alltsedan dess varit utsatta för odlingspåverkan i varierande grad, har det ändå varit möjligt att rekonstruera gårdens bebyggelse. Detta har skett genom en kombination av de fåtaliga, var för sig svårtolkade arkeologiska objekten, tillsammans med fyndmaterialet och de sparsamma uppgifter det äldre kartmaterialet faktiskt ger.

FIGUR 26. Bebyggelse lämningarna inom Odensjö Västergård med Hus 1 till 4 skräfferade. Även den förmodade byggnaden (Hus A) på Lillgårdens tomt som påträffades vid förundersökningen år 2006 är markerad.

FIGUR 27. Hus 1 - Gropen A535 tolkad som en dränering under ett rum i en huslänga orienterad utefter landsvägen. Byggnaden har i så fall sträckt sig från stenraden A3444 (identifierad vid AU 2005 - ej med på figur 26) fram till hälvägen i öster, en sträcka på ca 20 meter.

Hus 1 - mer än bara en dränering?

I huvudschaktets sydvästra del framträdde A535 som en tydlig rektangulär yta om $8 \times 4,7$ m, vars största utbredning var i nord-sydlig riktning. Vad som speciellt väckte uppmärksamhet var dess påfallande raka sidor och närmast rätvinkliga hörn. Initialt tolkades anläggningen som någon form av täktgrop, kanske upptagen i samband med arbete på länsväg 845. Emellertid skull detta visa sig vara en alltför enkel förklaring.

Gropen snittades med maskin i slutskedet av undersökningen och visade sig vara omkring 0,65 till 0,8 meter djup. Dess fyllning bestod av rödbrun till brun något humös grusblandad sand. Fyllningen var i det närmaste stenfri. I samband med dokumentation av profilsnittet kunde några få tegelfragment samt tre skärvor yngre rödgods insamlas djupt ner i gropen. Nedgrävningens sidor var raka och distinkta. Gropen hade således inte stått öppen någon längre tid, utan snarast fylts igen strax efter att den grävts.

Den naturligt förekommande alven där A535 anlagts var påfallande tät och bestod av sand/silt med inslag av lerigt material. Detta föreföll inte vara ett material man sökt som råvara; snarare hade då

fyllningen i A535 haft en dränerande funktion. Genom att anlägga denna grusfyllda grop under en husgrund har man kunnat hålla ett mindre hus, alternativt ett rum i en huskropp, torrt. För trots sitt sluttningsläge var den flacka terrass som Odensjö Västergård upptog inte speciellt väl dränerad naturligt. Liknande gropar med tidigmodern datering har dokumenterats vid arkeologiska undersökningar i Alseda år 1999. Där kopplas emellertid groparna, som grävts under socknens kyrkstallar, till en vanligtvis förbisedd verksamhet; insamling av urindränkt jord som råvara till salpetersjudning (Mikael Nordström 2010 - muntligen).

Om man skall försöka göra en tolkning av den byggnad där A535 har ingått får man främst ta hjälp av fyndspridningen, både vad beträffar insamlade fynd och noterad förekomst av (icke tillvaratagna) järnföremål. Tåta koncentrationer av järn noterades i ett drygt 12 meter brett stråk utmed huvudschaktets södra sida, längs länsväg 845. Vid kontroll konstaterades att järnet huvudsakligen utgjordes av spik och märlor i olika dimensioner, sannolikt rivningsmaterial från byggnader som stått på platsen (hus 1 och hus 2). Av andra fynd kan det framhållas att keramik, mynt och viss personlig utrustning förekom frekvent i det område som motsvarar den yta hus 1 bör ha upptagit. Möjligen kan ett par större stenar väster om A535 ha ingått i en grundkonstruktion; liksom med viss tvekan den stenrad (A3444) vilken i samband med utredningen 2005 tolkades som en terrasskant anlagd i sluttningen ner mot ådalen. Här kan också förekomsten av ett utkastlager (AL3440) beläget alldeles väster om stenraden noteras. Lagret som undslupit bortodling, var påfallande humöst och innehöll såväl djurben som rödgods av 1700-talssnitt. Redan 2005 tolkades detta som en dumpningsplats för hushållssopor, belägen alldeles utanför Västergårdens egentliga tomtyta (se Borg och Pettersson 2006:16, 19 - fyndtabell)

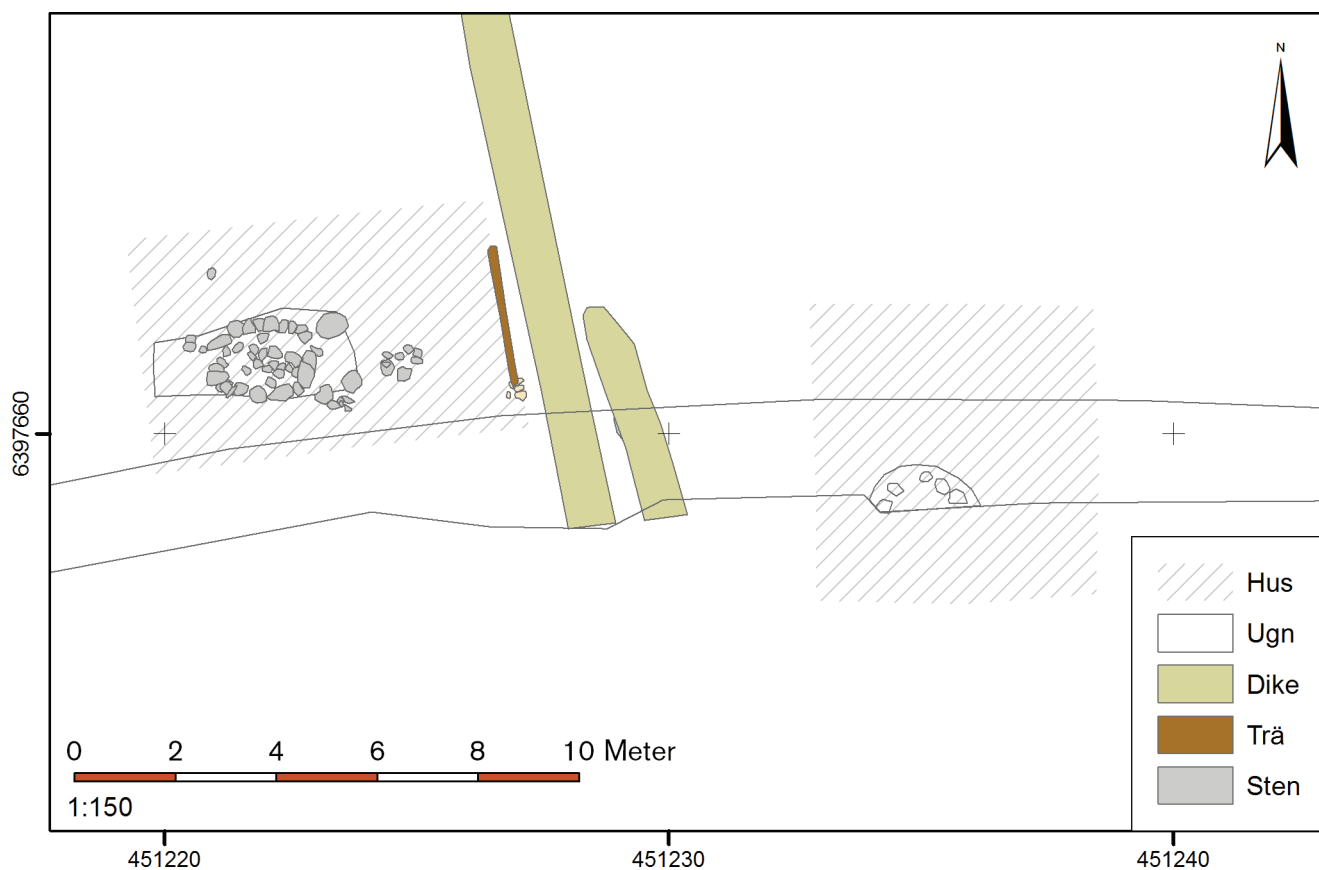
Allt sammantaget skulle ett rekonstruerat hus 1 få en längd på ca 20 meter om det sträckt sig från stenraden A3444 i väster fram till och med dräneringsgropen A535. Dess bredd bör ha legat i intervallet sex till åtta meter; beräknat på att detta är den mest lämpliga bredden för timrade huskonstruktioner. Tolkningen stöds av att en dränering som A535 rimligtvis bör vara något bredare än den byggnad som placeras ovanpå. Likaså bör ytan med järnmaterial från rivningen av huset uppfattas som några meter bredare än vad det demolerade huset egentligen varit. Utifrån fyndmaterialet kan en tolkning som Västergården bostadsdel förefalla rimlig. Att stuglängan placerats utmed landsvägen avviker visserligen från traditionellt småländskt byggnadsskick under 1600- och 1700-tal där istället ekonomibyggnader upptog denna plats, men vi får inte glömma bort Odensjöes särställning som närmast ett brukssamhälle. I denna typ av miljöer har det varit önskvärt med en bruksgata där arbetarbostäderna flankerat uppfartsvägen till själva bruksherrgården. Det är inte omöjligt att man i Odensjö från säteriets sida har eftersträvat ett liknande intryck.

FIGUR 28. Hus 1 - schakt dragna genom dräneringsgropen A535. Foto: Claes Pettersson.

FIGUR 29. Hus 1 - Den knivskarpa gränsen mellan naturlig alv och den grusiga fyllningen i dräneringsgropen. Foto: Claes Pettersson, JLM.

FIGUR 30. Hus 2 - kokhuset med den jordgrävda ugnen A655, syllarna till östgaveln och tomtgränsrännan mellan Västergården och Lillgården. På planen syns även den likartade ugn som undersöktes något längre österut år 2006 (Haltiner Nordström 2006).

Hus 2 - kokhus med ugn

De sparsamma lämningarna efter hus 2 utgörs av en nedgrävd ugn (A655), en förkolnad syllstock (A588), syllstenar (A599–626) samt möjligen den förmodade trapphällen A646 som dock inte låg in situ vid undersökningstillfället. Dessutom noterades förekomsten av brandrester i och kring tomtgränsrännan A577, vilket får tas som en indikation på att huset brunnit. Dess storlek uppskattas till ca 7 meters längd och 5 meters bredd. Dess östra gavel har varit så placerad i förhållande till hålvägen A519 att ugnen A655 varit tillgänglig från väggkanten, med stenkonstruktionen kring ugnöppningen som en del av husets grund. Läget för den östra gavlen bestämdes av de in situ liggande hörnstenarna, samt den brända syllstocken.

Ett insänt ^{14}C -prov, taget från den brända syllstocken visade sig vara av tall, och daterades till intervallet 1520–1650 AD med ett sigmas noggrannhet (Ua 40702). Detta ger en något för hög ålder, sett med tanke på hur förklaringsmodellen för Västergårdens bebyggelsehistoria har konstruerats. Byggnadens funktion tolkas som gårdens grovkök eller möjligen brygghus. Närvaron av en större ugn, avsedd för bakning samt rökning av matvaror underbygger denna tolkning, liksom fynden av bränt spannmål, ärt och hallon i vad som tolkats vara spisaska som tömts i tomtgränsrännorna A577 och A633 omedelbart öster om hus 2.

UGNEN A655. Den märkliga ugnen A655 förtjänar ett eget omnämmande. Den påträffades redan vid utredningen hösten 2005, tolkades som en sammanstörtad ugnskonstruktion och gavs anläggningsnumret A3450 (Borg & Pettersson 2006:15 figur 9). Det skulle visa sig att detta var den enda större, något så när intakta anläggning som vid detta tillfälle dokumenterades inom hela bytomten.

Ugnen, som varit helt nedgrävd i marken, vände sin öppning ut mot hålvägen A519 och har således eldats och använts från väster. Detta förhållande innebär också att sänkan/ hålvägen måste ha funnits då ugnen anlades, vilket ger en relativ kronologi där markvägen sannolikt var i bruk innan förflyttningen av Odensjö Västergård genomfördes omkring 1680.

Anläggningens bottenplan kan beskrivas som närmast päronformad, med en smalare infyringsöppning och ett vidgat ugnsrums. Den mätte 2,40 × 1,65 meter och var murad med obearbetad eller enkelt tillhuggen fältsten, huvudsakligen granit och sandsten i storleken 0,30 till 0,65 meter. Stenarna hade sammanfogats med ren, grå lera. Upp till tre skift sten fanns bevarade in situ i ugnsväggen. Längst in i ugnsrummet låg delar av en nedfallen valvkonstruktion, taket till A655 med ett sjuttiofem huvudsakligen kvadratiska eller rektangulära stenar. I ugnens inre del fanns ingen stenläggning över naturbacken

FIGUR 31. Hus 2 - Hörnsten eller möjligen trapphäll i husets sydvästra del. Återanvänd byggnadsdetalj av obekant ursprung. Foto: Claes Pettersson, JLM.

FIGUR 32. Hus 2 - husplatsen under framschaktning. Hålvägen A519 syns som en tydlig svacka,; i dess bottenkant ligger ugnen A655.

vilket man kanske kunde ha förväntat sig. I stället täcktes ugnsrumsbotten av ett mycket hårt bränt, närmast förslagat lager som bör vara resterna efter en eldplatta av lera.

Ugnskonstruktionen var kraftigt eldpåverkad och omgivande grus uppvisade klara spår av uppvärmning (färgförändring) upp till en meter utanför själva stenkonstruktionen. På detta vis har naturbacken kunnat utnyttjas som värmemagasin då ugnen varit i bruk. Man har inte behövt bygga upp något egentligt stenmagasin, vilket säkert varit en poäng i ett så pass stenfattigt område som Odensjö

FIGUR 33. Hus 2 - Den jordgrävda rökugnen A655 efter framrensning. Notera valvanfanget längst in i ugnens nordöstra hörn (till höger i bilden), det rödbrända fogmaterialet i väggen samt det mörka närmast förslaggade lagret i botten av anläggningen. Foto: Anna Ödeén, JLM.

(Ole Stilborg, muntlig uppgift 2010). Däremot kan man fråga sig hur röken leddes ut ur ugnen. Var detta ens eftersträvarsvärt, om det huvudsakliga syftet var att röka matvaror?

Från A655 togs prover för ^{14}C -analys samt till makroskopisk analys efter växtdelar och annat innehåll i dess brukningslager. Dateringen gav vida ramar, vilket i och för sig inte är förvånande för ett prov taget ur en tidigmodern kontext. Provet Ua-40703 hamnar i intervallet 1680 till 1940 AD med 1 sigmas noggrannhet, vilket i alla fall medger en brukningstid mellan sent 1600-tal fram till enskiftet 1824 (se Possnert, bilaga 6). Från ugnen undersöktes även två makroprover, varav det ena utmärkte sig genom att innehålla stora mängder förkolnat granris. I proverna saknades smältor helt och hållet, vilket motsäger att ugnen utnyttjats till metallhantverk. Istället bör man beakta granriset såsom rökalstrande, varför A655 tolkats som en rökanläggning för kött och liknande matvaror. Dessutom bör ugnen ha fungerat väl som bakugn då eftervärmen utnyttjats.

I nuläget är ingen parallell till ugnen A655 med likartad konstruktion och datering känd från småländskt område (Anders Franzén, muntlig uppgift 2011). Frånsett då en ytterst snarlik anläggning inne på Odensjö Lillgårdens tomt, belägen bara 12 meter sydöst om A655. Denna ugn förefaller att ha varit något mindre, med ett runt ugnsrum om ca 2,0 meter i diameter. Tre skift sten återstod i ugnsväggen och omgivande sand/grus var kraftigt rödbränt (Halti-

ner Nordström 2006). Det är möjligt att vi på dessa båda gårdar ser en lokalt utformad lösning på hur matberedningsugnar skall kunna uppföras med ett minimum av byggnadsten. Därför är det extra intressant att Lillgården tolkats som en tillfällig avsöndring från Östergården, ett arvsskifte. Gårdarna har haft en stark anknytning till varann och därigenom också kommit att utnyttja samma teknik.

Hus 3 – ett mesulahus från 1700-talet.

Mitt i huvudschaktets norra del påträffades en rad med stora stolphål av närmast förhistorisk karaktär, varav tre var noga stenskodda. Vid undersökningen kunde det emellertid raskt konstateras att anläggningarna hade en avsevärt yngre datering än den först förväntade. Dels påträffades obränt trä från själva stolparna i fyllningen, dels insamlades ett fyndmaterial där både tegelfragment och flintgods ingick i stratigrafiskt trovärdiga kontexter. Det handlar således om en byggnad som varit i bruk under 1700-talet, trots att jordgrävda bärande stolpar ingått i konstruktionen.

Lämningarna bestod av en 12 meter lång rad om fyra likstora stolphål (A390, A418, A429, A438) placerade i riktning NNV. I plan var anläggningarna påfallande stora, med mått varierande mellan 0,63 och 1,02 meter. Djupet låg mellan 0,26 och 0,55 meter. I tre av stolphålen syntes tydliga avtryck efter själva stolparna; diametern på dessa uppskattades till mellan 0,35 och 0,45 cm i diameter. Det bärande virket i huskonstruktionen har således haft tämligen kraftiga dimensioner. Tre av stolphålen hade försetts med en tät, vällagd stenpackning som stöd till stolparna.

I tillägg till de fyra centrala stolphålen bör även det likartade A448 räknas, liksom möjligen det grunda A409. Det sistnämnda ligger strax söder om stolphålsradens andra anläggning, A418, och skulle ha kunna utgjort någon form av sekundärt stöd. A448 var däremot beläget i huskonstruktionens norra ände, strax väster om A438. Det 0,35 meter djupa stolphålet innehöll ett tydligt stolpavtryck med en diameter av 0,44 meter. Dess placering gör att det bör tolkas som en dörrpost till en drygt 1 meter bred ingång i husets norra gavel. Av detta följer att byggnaden i så fall haft raka gavlar och en längd motsvarande stolphålsradens, det vill säga knappt 12 meter. Byggnadens bredd är inte känd, eftersom alla spår efter långväggarnas stensyllar avlägsnats. Utifrån vad som är känt om ekonomibyggnader av denna storlek borde dock dess bredd inte ha överstigit 6 meter. Med ledning av stolpsättningen i mesularaden kan man hypotetiskt tänka sig en rumsindelning med två mindre rum vid gavlarna om vardera ca 15 m² samt ett större mittrum med en golvyta på ca 42 m².

Hus där stolpar placeras som bärande element i mittlinjen, under taknocken, brukar kallas för mesulahus i arkeologiska sammanhang. De är vanliga framförallt under tidig- och mellanneolitikum, men eftersom det handlar om en enkel lösning på hur en byggnads tyngd skall bäras upp återkommer denna hustyp under snart sagt

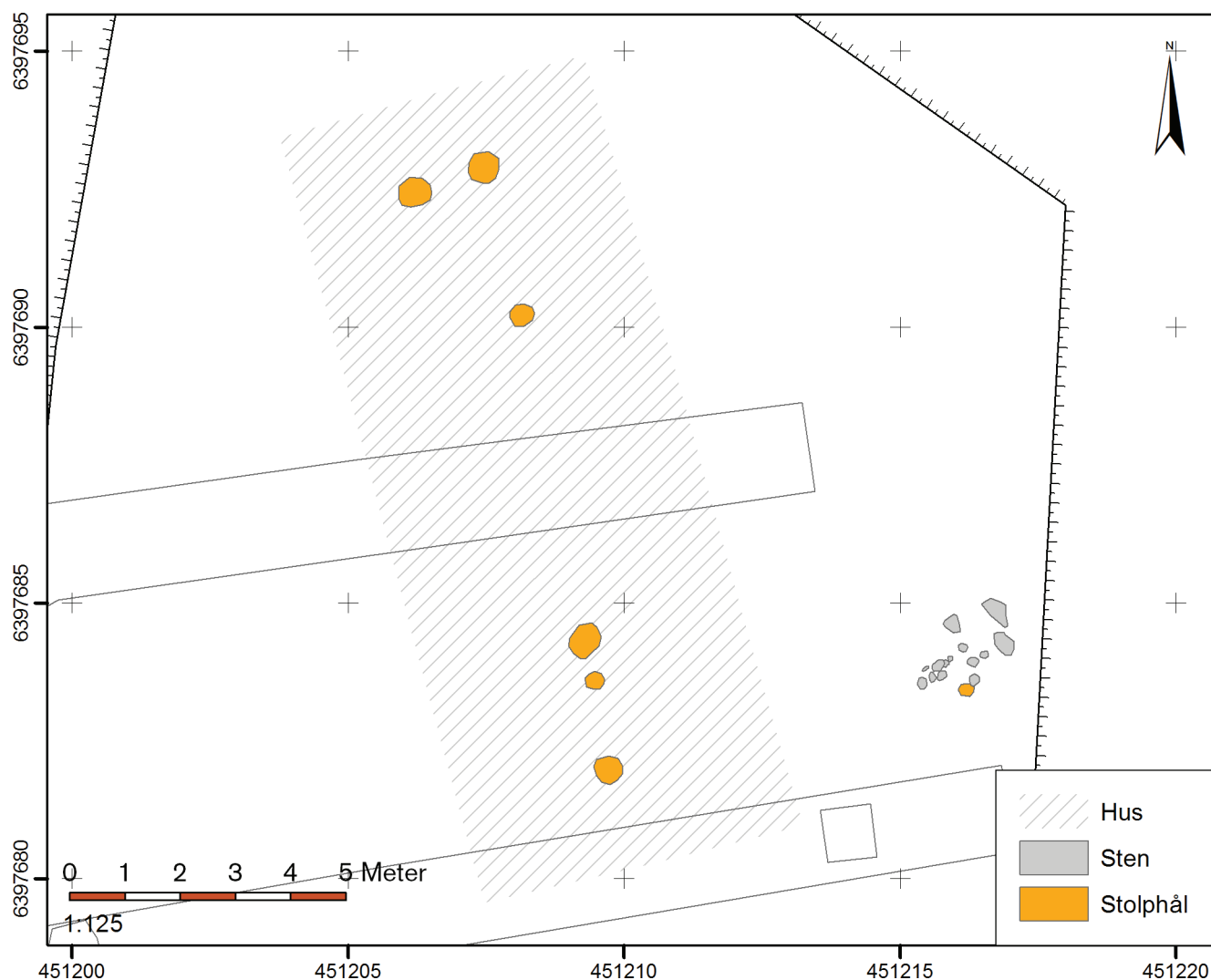
FIGUR 34. Hus 2 - Lossbrutet stycke av det hårda, närmast förslagade bottenlagret i ugnen A655. Foto: Claes Pettersson, JLM.

FIGUR 35. Hus 3 - Mesulabyggnaden. Stenscott stolphål A418 efter framrensning. Foto: Claes Pettersson, JLM.

FIGUR 36. Hus 2 - Mesulabyggnaden. Stenscott stolphål A418 utgrävt. Foto: Claes Pettersson, JLM.

FIGUR 37. Hus 3 - verkstadsbyggnaden i mesulakonstruktion. Ett ca. 12 x 6 m stort hus som varit orienterat efter markvägen norrut. Fynden från den yta som motsvarar husets utbredning antyder att någon form av metallhantverk ägt rum på platsen.

alla perioder därefter. Det finns goda exempel från medeltida agrara miljöer i Skåne (se till exempel Larsson & Söderberg 2004:41ff; Olsson, Ingwald & Paulsson Holmberg 2005:86ff) och etnologiska paralleller är dokumenterade från Västergötland (Erixon 1947:97ff). Inom Jönköpings län förtjänar en arkeologisk undersökning av tegelbruket i Hörle att omnämnas (Gustafsson 1993:7). Där dokumenterades en stolphålsrad, av utgrävaren tolkad som lämningar efter den bärande konstruktion i en torklada daterad till 1700-tal.

Utmärkande för mesulabyggnader under historisk tid är att de vanligtvis har en ekonomifunktion. Detta skulle mycket väl kunna stämma även för hus 3 på Odensjö Västergård. Initialt förmodades utifrån etnologiska exempel och med ledning av dess läge i gårdstomten att det skulle kunna handla om en tröskloge. Detta antagande motsägs emellertid av den makroskopiska analysen av jordprov tagna ur stolphålen. Spår efter foderväxter saknas; istället förekommer mineralsmältor. Två tolkningar blir möjliga – en brand eller någon form av hantverk som involverat höga arbetstemperatu-

rer (se Heimdahl, bilaga 4). Eftersom det trä som påträffades i stolphålen (A429, A438) var obränt och då brandspår i övrigt saknades, framstår alternativet spår av hantverk som det mest sannolika. Ytterligare en bra indikation i denna riktning utgörs av de finkalibriga blykulor och de smältor av samma metall som insamlades över och i nära anslutning till hus 3 vid schaktning och metalldetektering (se kapitlet om *Fynden*).

En sammanfattande tolkning av hus 3 blir att byggnaden, eller i vart fall en del av denna, fungerat som en mindre verkstad. Blykulorna kan möjligen ses i samband med den koppling Odensjö gård haft till Jönköpings vapenfaktori. Merparten av kulorna har en kaliber på ca 9 till 11 mm, något som väl stämmer överens med dåtidens ryttarpistoler, men en användning till lättare jaktgevär av typen fågelbössa kan inte heller uteslutas (Engkvist 2011, muntligen). Husets har haft en golvyta på drygt 70 m², mätt ca 12×6 meter och kan ha varit uppfört i skiftesverk på en lätt stengrund. Dess placering i gårdstomtens bakre del passar bra för någon typ av ekonomifunktion. Huskroppens orientering i NNV beror sannolikt på att huset placerats med långsidan längs den markväg som syns på 1783 års karta och vars början utgörs av hålvägen A519 (se figur 25). Vid rektifieringen av Segerdahls storskifteskarta hamnade emellertid den norra hälften av hus 3 utanför vad som markerats

FIGUR 38. Hus 3 - verkstadshuset med hålen efter dess takbärande stolpar utgrävda, *Fynden* placerar byggnaden i 1700-tal. Foto: Claes Pettersson, JLM.

FIGUR 39. Hus 4 - Källarnedgrävning med rester av stensyll, eventuellt också synliga stenar från kallmurade källarväggar. Foto (2007): Jan Borg, JLM.

vara tomtmark. Detta förhållande får dock snarast tillskrivas ett mät- eller överföringsfel i nord-sydligt led.

Husets närmiljö beskrivs utifrån den makroskopiska analysen av jordprov, tagna ur stolphålen som ”*näringsrik, störd och betrampad*” (Heimdahl, bilaga 4), något som stämmer väl in på en gårdsplan.

Hus 4 – runt eller rektangulärt?

Väster om huvudschaktet 2010 hade en huslämning (FU A210) påträffats redan i samband med förundersökningen tre år tidigare. Den beskrevs då som en syllstensgrund av närmast oval form med måtten 3,8×4,5 meter. Syllen omgav ett lager med kol och bränd lera. Utifrån fynden daterades anläggningen till 1700-tal (Borg 2009:16).

Byggnaden som här betecknas hus 4, kom att ligga helt utanför undersökningsytan år 2010. En kompletterande metalldetektering utfördes över lämningen och dess närmsta omgivning. Resultatet blev att en tydlig koncentration av järnföremål kunde konstateras förekomma inom en yta om ca 15 meter i öst-västlig riktning resp. 7 meter i nord-sydlig. Troligt är att järnet huvudsakligen utgörs av spik som härstammar ur rivningsmassorna från hus 4.

Eftersom de fynd som kunde knytas till denna huskonstruktion ej tillvaratogs vid förundersökningen och då det inte heller var aktuellt att insamla något provmaterial vid detta tillfälle är det svårt att uttala sig om dess funktion. Mest svårförklarlig är emellertid

byggnadens avrundade form, något som i skrivande stund saknar klara paralleller i det lokala byggnadsskicket.

En närmare studie av fotografier från förundersökningstillfället öppnar emellertid för en annan tolkningsmöjlighet. Det faktum att lager överhuvudtaget bevarats i detta utsatta läge tyder på att anläggningen sannolikt utgör en större nedgrävning i steril morän. I dess överyta syntes tydliga stenrader som kan ha utgjort en stensyll, men som lika väl kan ha tillhört det övre skiftet i en kallmurad, delvis kollapsad källarvägg (jfr Rya by - Artursson 1998:54 ff). I det något djupare schaktade parti som syns i bildens förgrund finns lager av bränd lera och möjligen sot eller träkol. På ett annat foto figurerar även två av fynden, en underliggare till en handkvarn och en bruten korphacka.

Om byggnadslämningen – som idag kvarligger outgrävd – verkligen är en källare öppnar detta för en alternativ tolkning av Västergårdens utformning. En traditionell placering av bostadshuset på en småländsk gårdsplats under 1600–1700-tal var indraget i tomten, medan ekonomilängorna låg längs bygatan. Kommunikation in till gården sköttes via en port, en passage genom raden av hus. På Västergården skulle denna utformning stämma väl med de dokumenterade huslämningarna, inklusive källaren, hus 4. Det skulle också innebära att ett bostadshus i detta läge placerats på tomtens högsta, bäst dränerade plats. Fyndet av en korphacka skulle kunna sättas i samband med rivningen av hus 4, vilket sannolikt skedde vid enskiftet 1824.

I nuläget får frågan om den korrekta tolkningen av hus 4 lämnas därhän. Men lyckligtvis ligger huslämningen kvar orörd och kan undersökas vid ett senare tillfälle. Om det verkligen rör sig om en källare med kvarliggande brandlager vore detta ett objekt att uppmärksamma vid en eventuell framtida forskningsgrävning på bytomten.

Hålvägen och gårdsporten

Redan vid utredningen 2005 påträffades en struktur som då med viss tvekan tolkades som en möjlig hålväg (A3320 i AU / A519 i UN 2010, senare registrerad som RAÄ Barnarp 334 i FMIS). Att detta var korrekt kunde fastslås vid undersökningen fem år senare. I området mellan hus 1 och hus 2 dokumenterades en kulturlagerfylld större svacka vars största bredd uppgick till närmare 7 meter. Den kunde följas över en nord-sydlig sträcka på ca 18 meter och dess uppmätta djup uppgick till som mest 0,4 meter. I fyllningen påträffades ett fyndmaterial, främst då keramik, som antydde att hålvägen fyllts igen då gårdsplatsen övergavs i samband med skiftet 1824. Hålvägen bör vara identisk med den markväg som markerats längs den östra gränsen av Odensjö Västergårds tomt på Segerdahls storskifteskarta år 1783. Denna väg har fört rakt ut över byns västra åkervång och lett vidare över ängmarkerna där bortom. Att en hål-

FIGUR 40. Hus 4 - Syllsten och en bruten korphacka. Ett spår från rivningen av Odensjö Västergård i samband med enskiftet? Foto (2007): Jan Borg, JLM.

väg utvecklats just inne på gårdstomten beror säkert på att slitaget varit stort just här i den branta sluttningen upp från landsvägen. Dessutom är naturbacken lättroderad och trafiken kan tidvis ha varit tämligen omfattande, eftersom denna markväg bör ha tjänat hela byns behov.

Att trafiken på hålvägen/markvägen kan ha behövt regleras visades av de två stenskodda stolphål (A713 och A722) som påträffades på ömse sidor om A519. Stolphålen tolkades som tillhörande en port eller grind, placerad i linje med nordväggen på hus 1 och 2, just där sluttningen i vägbanan börjat avta.

Tomtgränsrännor

I östra kanten av undersökningytan påträffades två nord-sydligt orienterade rännor, A577 och A633. Deras sträckning och läge överensstämmer mycket väl med den tomtgräns som finns markerad på Segerdahls storskifteskarta från år 1783 och kan med ledning av detta antas ha fungerat som gränsmarkeringar. Vid karterings-tillfället var Lillgården, Västergården närmaste granne i öster på rågångskartan från 1697, visserligen försvunnen men gränslinjen har uppenbarligen fortsatt att hävdas. Båda rännorna gav belägg för att ha blivit omgrävda och fyllningen antyder att åtminstone A633 stått öppen en längre tid.

Dessa båda tomtgränsrännor låg alldeles invid den östra gaveln på hus 2 vars funktion tolkats vara gårdens grovkök eller möjligen brygghus. Hypotesen stärks av den makrobotaniska analys som utfördes på fyllningsmaterial ur rännorna. Där identifierades rester, dels benfragment, dels i form av spannmål som skalkorn, brödvete, råg och havre samt en årt. Den förkolnade spannmålen har vid analysen tolkats som att materialet skulle kunna härröra från spisaska (se Heimdahl, bilaga 4).

Avfallshögar och utfyllnader

Området i norra delen av den undersökta gårdstomten förefaller inte att ha rymt någon egentlig bebyggelse. Istället påträffades här dels flacka naturliga svackor som hade fyllts med diverse avfallsmaterial under gårdens brukningstid. I vissa partier kvarlåg dessa massor, eftersom plojen inte nått så pass djupt. I det nordvästra hörnet av huvudschaktet, samt i södra änden av det långschakt som grävdes upp i sluttningen påträffades även vad som tolkades vara mindre täkt- eller avfallgropar. De lågprioriterades vid undersökningen och maskinsnittades. Det sparsamma fyndmaterialet från dessa gropar/lagerrester överensstämde helt i datering med vad som framkom i gårdstomtens husområde. Intressant är dock att detta område tycks ha utnyttjats till avfallsdeponering och utfyllnad utan att därefter bebyggas. Detta stärker tolkningen av hur Odensjö Västergårds tomt varit disponerad.

Avflyttningen 1824 och vad som kom därefter

Enskiftet i Odensjö genomfördes år 1824 och vid detta tillfälle splittrades den samlade bybebyggelsen norr om Barnarpssjön för gott. Istället kom nu godset att disponera hela den centrala inägomarken som sammanhängande öppna åkerytor. Byns fyra gårdar kom att hamna i perifera lägen kring säteriets odlingsmark.

I samband med avflyttningen togs allt användbart byggnadsmaterial tillvara, inklusive husens stengrunder och fundament där så vara möjligt. Däremot blev spik, krampor och andra mindre byggnadsdetaljer kvarlämnade på platsen där husen tidigare stått. Vid uppröjningen av gårdsplatserna har inledningsvis golv av lera och mindre ytor lagda med kullersten blivit kvar orörda, liksom de kulturlager som byggts upp under de omkring 150 år som gården hade existerat på samma plats. Dessa lämningar kom dock snabbt att fragmenteras eller helt försvinna då marken plöjdes. Forfarande vid utredningen 2005 gick det emellertid att se spår av tidigare golvnivåer i ploggången. Inte så att något var bevarat in situ, men i vissa partier av schakten förekom mer småkullersten, i andra spår av lera på ungefär samma nivåer; likt diskreta antydningar om vad som en gång funnits på platsen (se Borg och Pettersson 2006:23 figur 13). Kvar på gårdsplatsen blev i stort sett bara vad som var nedgrävt – och som saknade värde. Exempel på detta är dräneringen A535 och den under hus 2 ingrävda ugnen A655.

Man förefaller ha bemödat sig om att jämna ut eventuella gropar, svackor och sänkor inne på den tidigare tomtmarken. Exempelvis fylldes hålvägen A519 igen i samband med avflyttningen då denna markväg gick ur bruk. En koncentration av sten i huvudschaktets nordöstra del (A1377–A1497) tolkades som en sentida dumpningsplats för upplöjd sten. På samma sätt kan det fåtal större stenar som år 2005 låg invid de stora alléträden längs med Länsväg 845, uppfartsvägen till Odensjö gård, ursprungligen ha kommit från konstruktioner på de tidigare gårdstomterna.

Delvis kan uppröjningsarbetet ha haft praktisk bakgrund; man ville underlätta inför kommande odling på den blivande åkermarken. Men samtidigt skall man inte heller bortse från att godsets innehavare ville ha uppfartsvägen till Odensjö gård fri från störande inslag. Precis som vid säteriets bildande 145 år tidigare var betoningen av den ordnade miljön viktig. Under följande år har den tidigare bytomten i Odensjö både brukats som åker och betesvall. I nuvarande planer för området kommer merparten av ytan att sparas som ett grönområde mellan nybyggnationen för Odensjö Park och Barnarpssjöns norra strand.

Fynden - spår av välstånd och kontaktnät

Fyndmaterialet från undersökningen av Odensjö Västergård kan, tillsammans med de framdetekterade föremålen från angränsande Lillgårdens och Ödegårdens tomter, sägas spegla den materiella

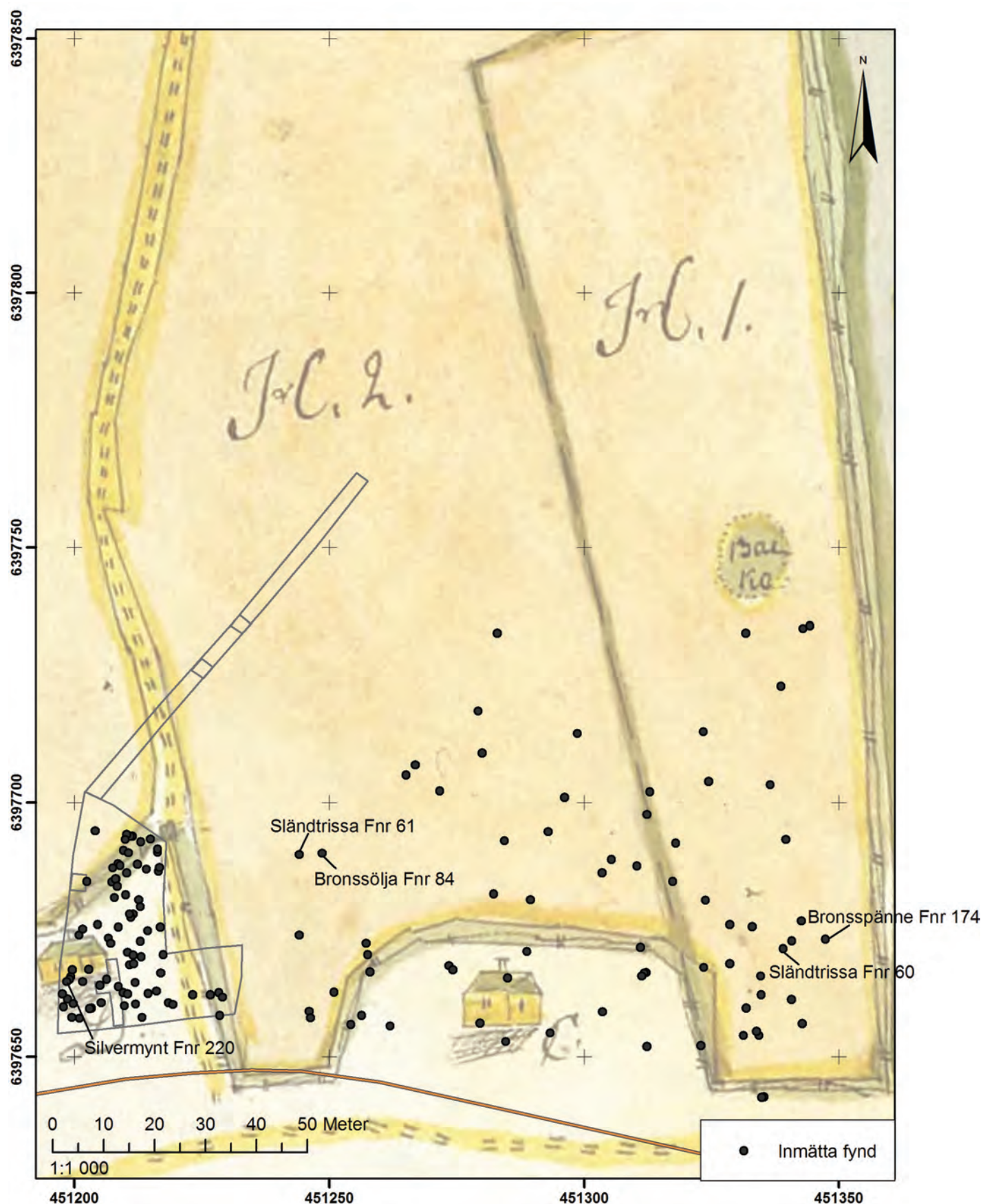
kulturen i en småländsk by från sent 1600-tal fram till 1800-talets skiftesreformer. Samtidigt finns det aspekter på materialets representativitet som bör vägas in. Säteriet Odensjö har genom sin anknytning till vapentillverkningen vid Jönköpings fabriks intagit något av en särställning mellan det utpräglade storjordbruket och en bruksherrgård präglad av protoindustriell produktion. Detta förhållande har med största sannolikhet påverkat de gårdar som legat under säteriet på en rad olika sätt.

När det gäller hur insamlingen av fynd bedrevs vid den särskilda undersökningen sensommaren 2010 måste man beakta att det omfattande artefaktmaterialet tillvaratogs med olika metoder och utifrån skilda urvalskriterier. Exempelvis blev all keramik från odlingslagret uppluckad av den arkeolog som följde efter grävmaskinen vid den skiktvisa avbaningen. Merparten av de metallföremål som tillvaratogs i huvudschaktet är däremot resultatet av återkommande detektering över respektive framschaktade nivåer. Föremål av järn tillvaratogs emellertid bara undantagsvis vid detekteringen. Istället härstammar merparten av fynden i denna materialkategori från insamling vid schaktning, vilket i sin tur innebär att stora lätt synliga föremål blivit grovt överrepresenterade. Samtidigt var detta ett medvetet val; en nödvändig strategi på denna metallrika undersökningsplats.

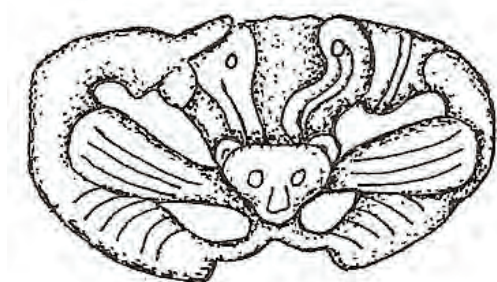
När det gäller de föremål som detekterats fram inom referensområdet öster om det egentliga huvudschaktet får de antas representera ett genomsnitt av de metallföremål som totalt sett förekommer i den närmast fullständigt omblandade odlingsjorden. Möjligen även här med en övervikt för stora föremål som givit tydliga ekon vid metalldetekteringen.

Allt sammantaget bör fynden från Odensjö Västergård med dess angränsande ytor betraktas som representativa för de ca 175 år av byns historia som anges av dateringsramen 1650 till 1825. Däremot kan det i nuläget inte avgöras om materialet kan jämföras utan reservationer med andra tidigmoderna agrara enheter i regionen. En viktig reflektion är att fyndmaterialet i inget avseende skiljer sig från vad som skulle kunna förväntas i en välmående stadsgård. Samma blandning av föremålskategorier, likartade långväga kontaktmönster och statusmarkörer finns till exempel i Jönköpings handels- och hantverksgårdar (se till exempel kvarteret Apeln, Haltiner Nordström & Pettersson (in prep.); kvarteret Diplomaten, Norman & Pettersson 2009; kvarteret Abborren, Haltiner Nordström 2011).

Ett urval av metallfynden (33 st) har genomgått konservering vid Malmö museers konserveringsavd. Vid tolkning, identifiering och datering av de vapenanknutna artefakterna, samt av dräkttillbehör och viss personlig utrustning har projektet kunnat dra ovärderlig nytta av Sven Engkvists (museichef vid *Miliseum i Skillingaryd*) kunskaper inom dessa områden.

FIGUR 41. De tre undersökta tomterna med Västergården, Lillgården och Ödegården. Fynd från metalldetektering inlagda på Segerdahls storskifteskarta från 1783. De särskilt markerade föremålen är äldre än 1650, den bakre gränsen för säteriets tillkomst och bytomtens omreglering.

FIGUR 42. Beslag i Borrestil (F174). Datering till vikingatid. Foto: Göran Sandstedt, JLM, Tolkning: Annika Jeppsson.

FIGUR 43. Beslag i Borrestil vars centrala motiv påminner om beslaget från Odensjö. Fynd från Romerike i Norge.

Spånblocket, Borrebeslaget och sländtrissor av bly

Bara ett fåtal föremål med klart äldre datering än Västergårdens förmodade etablering efter 1650 framkom vid utgrävningen år 2010. Äldst är ett fint slaget spånblock av kvarts (F33), ett i sammanhanget verkligt avvikande fynd. Trots det till synes lämpliga läget för bosättning i äldre tider har inga andra föremål eller anläggningar äldre än vikingatid och tidig medeltid påträffats inom den nu aktuella exploateringsytan.

Vid metalledetkteringen utanför huvudschaktet framkom fyra föremål som kan komma att få stor betydelse för tolkningen av platsens bebyggelseutveckling under järnålderns slutskede och in i medeltid. Nära detekteringsytans östra gräns hittades dels en konisk sländtrissa av bly med dekor i form av triangelfält (F60). Typen förekommer under sen vikingatid och in i tidig medeltid, men försvinner under 1200-talets lopp från sydsandinaviska fyndmaterial (Bengt Söderberg, muntlig uppgift 2011). Ungefär åtta meter öster om sländtrissan påträffades ett beslag tillverkat i någon form av idag hårt korroderad legeringsmetall (F174). Dess dekor utgörs av två fåglar eller gripdjur som sätter sina näbbar mot hjässan på ett karaktäristiskt björnliknande djurhuvud. Motivet identifierar föremålet som utfört i Borrestil och därmed daterat till perioden 850 AD till en bit in i 900-tal. Paralleller finns bland annat i norskt material. Föremålet får betecknas som exklusivt och har antagligen fungerat som ett dekorativt beslag på till exempel en sköld eller svärdsskida (Tack till Martin Rundkvist, University of Chester och Jerry Rosengren, LUHM för identifieringen av F174).

Att två så pass sällsynta metallföremål med likartad datering framkommer alldeles nära varann kan förefalla märkligt. Men redan vid utredningen 2005 noterades förekomsten av huslämningar under tjocka lager av nederoderad odlingsjord i grannskapet. Vid det tillfället sattes dessa anläggningar inte i samband med ett äldre, mer strandnära läge för Ödegården, något som nu förefaller vara den mest trovärdiga hypotesen. I anslutning till vad som före sjösänkningen på 1840-talet bör ha varit ett blött parti nära stranden påträffades också ett skärvestensflak med inblandning av förhistorisk keramik. I sydsandinaviska aristokratiska miljöer förekommer en klar koppling mellan just skärvestenslager och utkastlager med keramik och djurben, något som satts i samband med rituella festmåltider (se Söderberg 2005:79, 190). Det finns alltså en möjlighet att en vikingatida eller tidigmedeltida gård av viss betydelse kan vara Ödegårdens föregångare. Om så är fallet kan bara fortsatta undersökningar utvisa. Indikationerna är emellertid starka nog för att i ett första skede motivera en fortsatt metalledetktering i det aktuella området. Att det finns en vikingatida närvaro vid Odensjö visades också av de silversmycken som framkom vid metalledetktering i anslutning till undersökningen av gravfältet A328 sommaren 2010. Med största sannolikhet härstammar dessa föremål från förstörda

gravar (Tore Artelius, muntlig uppgift 2010, Petra Nordin & Robert Ullman, muntlig uppgift 2011).

Ännu en sländtrissa av bly påträffades vid detekteringen (F61). Den var enklare utförd och något större, men tillhör ändå samma grupp som den tidigare omtalade trissan från Ödegårdens tomt. Även här påträffades ytterligare ett karaktäristiskt föremål nära det första fyndet. En diminutiv dubbelsölja av brons (F84), avsedd för ett dekorativt band, med datering till perioden 1450 till 1600 i kontinentalt material (jfr. Whitehead 2003, typ 356). Fyndplatsen är belägen ca 40 meter nordöst om Västergårdens 1600-talsbebyggelse, högre upp i sluttningen. Även här skulle de äldre föremålens närvaro kunna antyda var ett frånflyttat gårdsläge varit beläget.

Givetvis skall man inte bygga alltför vidlyftiga hypoteser på enbart fyra detektorfunna föremål, men här handlar det om en plats där stora omDispositioner av bebyggelsen helt klart har skett. Dessutom bör förekomsten av föremål avsedda för en krigarellit uppmärksammas i en del av Småland där vikingatiden än så länge är ett forskningsfält med påfallande stora lakuner. Och kanske viktigast är att vi i nuläget inte vet hur ett "normalt" fyndmaterial av metall skall se ut på en by- eller gårdstomt i regionen. Kanske är det så att varje identifierbart fynd av föremål av ädelmetall från äldre tidsskeden skall tillmätas stor vetenskaplig betydelse i denna inlandsbygd?

Mynten - en klar datering av gårdplatsen!

Vid undersökningen av Odensjö Västergård 2010 insamlades sammanlagt 43 mynt vilket får sägas vara ett utmärkt resultat med tanke på arbetets omfattning och platsens speciella karaktär. Av dessa mynt kan tre avföras direkt, då de härstammar från tiden efter enskiftet. Fördelningen mellan huvudschaktet (25 mynt) och den externa detekterade ytan (18 mynt) får betecknas som tämligen jämn.

Förutom Västergårdens myntkoncentration kan man notera ansamlingar på de ytor som motsvarar Lillgårdens tomt (avhyst redan på storskifteskartan från 1783) samt Ödegårdens plats. Intressant är att mynten här ligger spridda i sluttningen ner mot sänkan öster om det som utgjorde gårdsplats på 1780-talet. Detta förhållande överensstämmer med de övertäckta byggnadslämningar som framkom vid utredningen 2005 (Borg & Pettersson 2006:16) och med de äldre föremål som framkom vid detekteringen av Ödegårdens tomt (se ovan).

Vad beträffar dateringarna är det anmärkningsvärt att så många som 19 identifierbara mynt hamnar i intervallet 1600-talets andra hälft med en klar tyngdpunkt till Carl XI regeringsår (1660–1697). Detta förhållande sammanfaller dels med en stor utmyntning, men viktigare för diskussionen kring Västergårdens historia är att säteriet Odensjö etablerades kring 1680. Myntfrekvensen bör alltså snarast återspegla en penninghantering knuten till aktiviteter vid godset, en form av lokal monetarisering som också kunnat spåras i Jönköpings

FIGUR 44. Konisk sländtrissa av bly. Dekor i form av triangelmönster (F60). Sannolikt tidigmedeltida datering. Foto: Göran Sandstedt, JLM.

FIGUR 45. Sländtrissa av bly. Odekorerad (F61). Medeltida datering. Foto: Göran Sandstedt, JLM.

FIGUR 46. Dubbelsölja med tandad kant (F84). Datering 1450 till 1600. Foto: Göran Sandstedt, JLM.

FIGUR 47. Det äldsta silvermyntet, 1 öre präglat för Erik XIV år 1564 (F220). Foto: Göran Sandstedt, JLM.

FIGUR 48. 4 öre silvermynt. Carl XI år 1671 (F190) Foto: Göran Sandstedt, JLM.

FIGUR 49. 1 öre silvermynt, Präglat i Reval (Tallinn) för Carl XI under förmyndarregeringen vid mitten av 1660-talet (F192). Foto: Göran Sandstedt, JLM.

FIGUR 50. 4 öre silvermynt, präglat för Gustav III år 1777 (F189). Foto: Göran Sandstedt, JLM.

faktorikvarter (Nordman & Pettersson 2009:155, Pettersson & Haltiner Nordström - in prep.). I en jämförelse uppvisar 1700-talets mynt en jämn fördelning över hela århundradet, allt ifrån Carl XII:s nödmynt fram till Gustav III:s 4 öre SM.

Som väntat handlar det om mynt av låga valörer, bara tre är av silver, varav F192 (1 öre SM) är extra intressant eftersom det rör sig om en prägling gjord i Tallinn (Reval) under Carl XI:s förmyndarregering vid mitten av 1660-talet. Den estniska huvudstaden var då sedan länge en väl integrerad del av det svenska stormaktsväldet och i sin roll av storstad försedd med ett vittförgrenat kontaktnät. Samtidigt är det värt att notera ett skattfynd som år 2007 gjordes i kv. Diplomaten; det forna *Vantmakeriets* (textilfaktoriets) område. Här ingick ett antal mynt av valören 1 öre SM, slagna under drottning Kristinas regeringstid i just Tallinn. Om inte annat så visar de baltiska myntens förekomst i olika miljöer de långväga kontakter som fanns på personnivå i stormaktstidens Sverige.

Slutligen finns det ett äldre mynt i materialet. Det handlar om ett silvermynt med valören 1 öre, slaget för Erik XIV år 1564 (F220). Fyndet kom i huvudschaktet nordöstra del. Det är skadat, men inte speciellt hårt slitet. Frågan är om det skall ses i samband med ett eventuellt äldre läge för Västergården längre upp i sluttningen. Samtidigt kan lödiga silvermynt ha en oväntat lång cirkulationsperiod. Men i vilket fall som helst ändrar detta mynt inte på den klara datering av gårdens etablering på den undersökta tomten som 2010 års undersökning har givit. Man kan också notera att inga medeltida mynt framkom inom de två lägen som förmodas ha utgjort äldre gårdstomter. Detta är inget att förvånas över, eftersom medeltida mynt av lägre valör i Skandinavien dels är små med ringa metallinnehåll, dels är ömtåliga. Dessutom kan man fråga sig i vilken grad gårdar i Småland har deltagit i en penningbaserad ekonomi före stormaktstidens omfattande utmyntning?

Finkalibrig ammunition - pistoler eller fågelbössor?

Ett förhållande som bör framhållas är indikationerna på metallhantverk inom Odensjö Västergårds tomt. De finkalibriga kulor (18 st om ca 9 till 11 mm + 2 av grövre kaliber, ca 16 mm) samt blysmältor (6 st tillvaratagna) som huvudsakligen insamlades inom ett begränsat område, kan tillsammans med de spår av hantverk som kommer från stolphälen i hus 3 (se sid.31ff), tala för att man sysslat med vapensmide eller någon relaterad verksamhet i denna gård. Den ringa kalibern på ammunitionen tyder på att de avsetts för antingen pistoler, eller räfflade så kallade fågelbössor. I det första fallet handlar det om en typ av eldhandvapen som knappast ingått i utrustningen på ordinära småländska 1700-talsgårdar. Däremot utfördes en stor del av Vapenfaktoriets produktion av skjutvapen av anställda bondesmeder; hantverkare som valt att inte bosätta sig i Jönköping eller vid det nya verket i Huskvarna (Pettersson

2011:164). Fynden av finkalibriga blykylor på Odensjö Västergård skall i så fall inte tolkas som att man här tillverkat ammunition; det var något som vapnens ägare själva skötte om. Men en produktiv vapensmed har haft all anledning att provskjuta och testa sina pistoler innan de lämnades ner till avsyning och godkännande vid Jönköpings slott.

En annan tolkning av kulfynden är emellertid fullt möjlig. Under 1700-talet brukades finkalibriga, räfflade så kallade fågelbössor till jakt på fågel och småvilt. Det var huvudsakligen frågan om nöjesjakt, utövad av samhällets mer besuttna grupper. Vapnen var ofta påkostade och elegant utformade. Vapen av denna typ ingår i läns museets samlingar (se till exempel JM 15569). Är detta då något man skulle kunna förvänta sig att finna på en gård i Småland? Kanske inte hos den genomsnittlige bonden, men på Västergården pekar även resten av fyndmaterialet mot att detta hushåll haft tillräckliga resurser för att vidmakthålla en hög materiell status. Vilken tolkning som är att föredra återstår att se; lösningen ligger eventuellt i en närmare studie av de skriftliga källornas uppgifter om gårdens ägare och brukare under 1700-talet.

Ännu ett fynd kan räknas till gruppen vapenrelaterade föremål, om än med viss osäkerhet. Det handlar om ett mynningsbeslag utfört i en kopparlegering, ovalt i tvärsnittet och med en dekorativ tandad kant (F89). Det har tolkats som ett mynningsbleck till ett kruthorn och är – om tolkningen stämmer – en indikation på den jakt som utövats av invånarna på Odensjö Västergård.

Fickuret, stilbyrån och familjebibeln - välstånd på landet

Till de mer udda fynden från Odensjö Västergård kan två delar från ett fickur av 1700-talstyp räknas (F92, F93). Tyvärr finns inget ingraverat tillverkarnamn på urets bottenplatta, vilket man annars hade kunnat hoppas på. Många fickur var vid denna tid tillverkade i England, i likhet med det kompletta urverk som påträffades i en av köpmansgårdarna i kv. Apeln 2004 (Pettersson & Haltiner Nordström - in prep.).

Även ett ursprungligen förgyllt möbelbeslag i brons (F88) avvek från vad som kunde förväntas på en ordinär gårdplats. Beslaget som föreställer en blomma med två gånger åtta kronblad, har varit fäst med två kläna stift. Stilen är gustaviansk och liknande beslag förekommer på stolar, men framför allt på den tidens populära byråer och sekretärer. Snarlika beslag sitter till och med på mästestycken från tillverkare som George Haupt i Stockholm (se till exempel Stockholms auktionsverk auktion 2046/2011). Mer sannolikt är emellertid att vi här står inför avancerat landsortshantverk, exempelvis från bröderna Flygares verkstad inne i Jönköping (Ridderberg 2010:84f).

Ytterligare ett föremål förtjänar ett speciellt omnämnande, nämligen bokspännet F104. Det korsformiga bronsbeslaget har varit

FIGUR 51. Bottenplatta till fickur från 1700-talet (F92, F93). Foto: Göran Sandstedt, JLM.

FIGUR 52. Gustavianskt möbelbeslag (F88). Foto: Göran Sandstedt, JLM.

FIGUR 53. Bokspänne av 1500-talstyp (F104). Till familjebibeln?

FIGUR 54. Knapp av järn, sammanlödd (F120). Datering till 1600-tal. Foto: Göran Sandstedt, JLM.

FIGUR 55. Bronsknapp med blomdekor (F74) Datering till 1700-talets senare del. Foto: Göran Sandstedt, JLM.

FIGUR 56. Skospänne daterat till mellan 1680 och 1720 (F82). Foto: Göran Sandstedt, JLM.

fastnitat på en läderrem och fungerat som lås på en större bok. Typen av stänge dateras till 1500-tal (Sven Engkvist, muntlig uppgift 2011) och bör snarast ha använts på en bibel eller liknande större bok i läderband. Dess ålder avviker från resten av föremålsbeståndet sådant som det avtecknar sig bland fynden från 2010 års utgrävning. Å andra sidan var böcker knappast varje hushålls egendom och en familjebibel var en klenod man tog väl vara på. Frågan är bara när och varför stänget hamnat som skräp.

En kategori fynd som brukar vara frekvent förekommande vid metalldetektering av gårds- och bytomter från nyare tid är knappar i olika utformning. Med tanke på att framför allt mansdräkten under 1600- till 1800-tal var utrustad med ett stort antal knappar i byxor, skjortor, västar och rockar är detta föga förvånande. Även på Odensjö Västergård och i dess omgivningar framkom ett förhållandevis stort antal, sammanlagt 17 st. Av dessa var 13 st tillverkade i legeringsmetaller, medan resterande 4 var gjorda av järn. De sistnämnda var lödda samman, i likhet med fem av bronsknapparna. Dateringsmässigt ligger materialet väl placerat mellan sent 1600-tal och 1800-talets första hälft, där järnknapparna sannolikt tillhör det äldsta skiktet (jft. Bailey 2004 - *tombac buttons*). Olika former av geometriska mönster eller blommotiv är vanliga på de knappar som dateras till 1700-talets andra hälft och in i följande sekel. Fynden från Odensjö kommer att utgöra ett varierat och väldaterat jämförelsematerial vid nya undersökningar i småländska landsbygdsmiljöer.

Sko- och dräktspännen tillhör också de kategorier av metallfynd som så gott som alltid förekommer i tidigmoderna sammanhang. Från Odensjö kommer dels den redan omtalade senmedeltida dubbelsöljan F84, men också två fragment av senare dräkt- eller skospännen (F63, F84) samt F82, ett komplett skospänne av en typ som kan dateras till 1700-talets första år (Whitehead 2003:96). Övriga tillvaratagna spännen (F80, F81, F86) är enklare till sin utformning och därmed också svårare att datera. Till gruppen bör också ett enkelt rembeslag med torne (F85) samt ett knäppe till en rem eller väska (F87) räknas.

Keramik från när och fjärran

I fyndgruppen keramik (totalt 261 skärvor) ingår enbart fynd som gjorts vid den skiktvisa matjordsavbaningen inne på Västergårdens tomt, samt fynd gjorda i det fåtal anläggningar som grävdes ut. Materialet är således representativt för den sammansättning av kärlformer och godstyper som ingått i ett av byns sex gårdshushåll. Dateringsramen för den insamlade keramiken ligger inom 1700- och tidigt 1800-tal. Som förväntat dominerar det lokalt producerade rödgodset mycket kraftigt med omkring 60 % av det totala materialet. Inom denna grupp var det möjligt att identifiera mönster och glasyrer karaktäristiska för den produktion som skett i Jönköpings verkstäder (Haltiner Nordstöm 2008, Nordman & Pet-

tersson 2009:131ff, Stilborg & Grönberg 2006). Stengods är sällan talrikt förekommande i landbymiljöer, men här uppgår gruppen till 6 %. Detta är emellertid rimligt för ett så pass sent skede där förvaringskärl och krus börjar bli var mans egendom. Även porslinets framträdande andel om 9 % är sannolikt ett resultat av materialets datering, liksom gruppen flintgods i vars 24 % det dock ingår en mindre mängd osäkra fajansskärvor. Intressant är att finna de tre skärvorna äkta ostindiskt porslin ute i Odensjö by, men detta visar ju egentligen bara ännu en gång på de nära handelskontakter som funnits med traktens centralort, Jönköping.

Man kan notera att inga äldre skärvor påträffats vid undersökningarna i Odensjö bytomt 2005 till 2010. Samtliga keramikfynd faller inom intervallet ca 1650 till 1824, det vill säga den period då säteriet och bondbyn samexisterat. Att framför allt den medeltida keramiken lyser med sin frånvaro i agrara miljöer är dock ett välkänt fenomen i samband med landsbyundersökningar. Om man inte direkt träffar på avfallslager/gropar eller intakta golvlager i bostadsutrymmen är chansen att finna medeltida keramik liten (se Wennerlund 2003:23 Åstrand 2006). Förklaringen är antagligen att man utnyttjat andra material, främst då trä och metall, till hushållens kärl fram till dess att en verklig, lokalt baserad massproduktion av keramik kom igång i städerna under senare delen av 1600-talet.

Under gruppen keramik kan vi också räkna in de oväntat fåtaliga kritpipor som påträffades inom Västergårdens tomt. Två fina piphuvuden med märkning ingår dock, det ena försett med bokstäverna "EW" på klacken, det andra försett med en bild av tre kronor samt initialerna "FR" på själva piphuvudet (F23). Båda typerna dateras till 1700-talet, den sistnämnda till perioden 1720 till 1750 dvs Fredrik I (jfr. Fredricus Rex) regeringstid. Denna pipa har en parallell i ett fynd från Jönköpingskvarteret Diplomaten 2007 (Åkerhagen 2009:225, nr 1058). Från samma utgrävning kommer också ett fåtal fynd av grönglaserade kritpipor; nu tillkommer ytterligare ett skaftfragment funnet i Odensjö (F20). Rimligtvis skall detta udda föremål ses som en god indikation på handelsförbindelser mellan land och stad, i det här fallet mellan bonden på Odensjö Västergård och förslagsvis krukmakare Soop nere på Tyska Maden i Jönköping.

Redskap och lantbruksutrustning

I fyndmaterialet från Odensjö Västergård och från den anslutande hektar som metalldetekterades öster om huvudschaktet finns ett antal föremål som speglar vardagliga aktiviteter i hushållen och ute i odlingslandskapet.

Hushållens matlagingsbestyr representeras av ett antal fragment av grytor; fötter gjutna i brons (F105, F106, F107) samt kärlsida i brons (F108) respektive gjutjärn (F160).

Tre knivar (F130, F131, F151) samt ett skifferbryne (F31) representerar de redskap man ständigt bar med sig. Den stora yxa

FIGUR 57. Skärvor av rödgodskärl av regional tillverkning. Sannolikt kommer merparten av denna keramiktyp från de på 1700-talet verksamma krukmakerierna nere i Jönköping. Foto: Göran Sandstedt, JLM.

FIGUR 58. Stengodsskäva från krus av så kallad Westerwaldtyp. (F16). Foto: Göran Sandstedt, JLM.

FIGUR 59. Ostindiskt porslin med blå-vit dekor (F8). En massimporterad vara vid mitten av 1700-talet. Foto: Göran Sandstedt, JLM.

FIGUR 60. Kritpipshuvud (detalj). ”F R” står för Fredricus Rex, det vill säga Fredrik I. Pipan tillverkad under hans regeringsår 1720–1750 (F23). Foto: Göran Sandstedt, JLM.

FIGUR 61. Kärlsida, fragment av gjutjärns gryta (F160). Foto: Göran Sandstedt, JLM.

FIGUR 62. Ax till stor vridlåsnöckel (F134). Foto: Göran Sandstedt, JLM.

som påträffades i södra delen av Ödegårdens tomt är däremot ett bra timmermansverktyg (F139). En möjlig körnare (F156) finns också i materialet.

Bland de byggnadsdetaljer som insamlades finns bland annat en rejäl gångjärnsstapel (F137) samt ett antal järnkrampor av varierande dimensioner. Axet till en stor vridlåsnöckel bör också nämnas (F134).

Märkligt nog finns bara en fragmentarisk hästsko (F132) bland fynden, men här ingår även ett välbevarat sidostycke till ett betsel (F161). En låssprint till ett vagnshjul kan tillhöra senare aktiviteter på platsen (F138).

När det gäller dessa kategorier av föremål måste man beakta att järn är kraftigt underrepresenterat i fyndmaterialet. Vid detekteringen inom huvudschaktet eftersöktes inte järnföremål annat än i undantagsfall, då den tid som stod till förfogande var begränsad och eftersom merparten av de ekon som kom från mindre järnföremål med största sannolikhet gällde spik från de rivna husen. Detta är givetvis en brist att fyndmaterialets sammansättning i detta avseende inte blir representativt.

Diskussion och sammanfattning – en by som andra?

Före säteriet – utmarksnäringar och äldre gårdslägen

Då undersökningarna inom den forna bytomten i Odensjö inleddes 2010 fanns förhoppningar om att finna anläggningar eller fynd som kunde kopplas mot dels gravfältet RAÄ 328 ca 125 meter nordöst om Västergårdens läge, dels mot det odaterade stolphålsområdet RAÄ 327 drygt 75 meter bort i samma riktning. Fanns det något kronologiskt eller funktionellt sammanhang mellan begravningsplatsen från romersk järnålder och dess anslutande boplatser å ena sidan och den historiskt kända byn å den andra? Tyvärr har det inte varit möjligt att besvara dessa frågor, eftersom det visade sig att den aktuella exploateringsytan inom Västergårdens tomt saknade alla lämningar efter gårdbebyggelse äldre än 1600-talets mitt.

Däremot påträffades en kolningsgrop (A1230) samt ett lager bestående av delar från förslaggad ugnsvägg samt ett antal slaggsållor. Med dateringar i tidig medeltid visar detta att utmarksnäringar i form av kolning och lågteknisk järnhantering bedrivits på platsen långt innan en reglerad, sedentär bebyggelse förlagts till platsen. Det bör emellertid noteras att råvaran till kolning var ekvirke, något som ofta kan kopplas till en tidig fas av bebyggelsen, innan aktiviteter som kolning flyttas till utmarken (se Lagerås 2007:123).

Det är möjligt att kolningsgropen A1230 skall betraktas som ett led i en sådan utveckling. För även om inga medeltida fynd framkom på själva den undersökta gårdstomten så finns det indikationer på

äldre bebyggelselägen strax intill. Vid den metalldetektering som utfördes över gräsvallen öster och nordöst om huvudschaktet påträffades fyra daterbara föremål.

Två av dessa, en sländtrissa av bly (F 61, tidig medeltid) samt en liten dubbelsölja med tandad kant (F84, senmedeltid), framkom mindre än fem meter från varann 40 meter nordöst om Västergårdens tomt. Platsen utgörs av en mindre avsats i sluttningen ner mot Barnarpssjön, men ligger ca 2 meter högre än 1600-talsgården. Dessutom kan man observera att platsen är belägen mitt emellan Västergården och det i nuläget odaterade stolphålsområdet RAÄ 327. Intill dess att saken undersökts närmare kan området där sländtrissan och söljan påträffades ses som ett fullt möjligt läge för en medeltida gård. I så fall rör det sig en föregångare till Västergården (och Lillgården) eller den rakt söder om RAÄ 327 belägna Ödegården.

Ytterligare två föremål, ett beslag utformat i Borrestil (F174, vikingatid) samt en konisk sländtrissa av bly (F60, tidig medeltid) påträffades i östra kanten av det historiskt kända läget för Ödegården, ca 120 meter öster om Västergårdens tomtgräns. Strax intill hade överhöljda bebyggelse lämningar konstaterats vid utredningen år 2005 (A3295 stensyll, A3302 kullerstensläggning samt 25 meter åt sydöst ett skärvstensflak A3290 - se Borg & Pettersson 2006:16, bilaga 3). Mycket tyder på att ännu ett äldre gårdsläge finns att söka på denna plats, i ett mer strandnära läge än den historiskt kända Ödegården. Förekomsten av dels skärvstenspackningen, dels ett högstatusföremål från vikingatiden som beslaget i Borrestil, antyder att denna gård kan ha haft en viss betydelse. Det är möjligt att etableringen av en gård här, vid stranden av Barnarpssjön, inleder återkoloniseringen av området under vikingatidens senare del. Detta skulle kunna passa väl med de fynd från skadade gravar som framkom vid metalldetektering på sommaren 2010 nordväst om gravfältet RAÄ 328. I så fall har man precis som vid Torsvik (se Gustafsson & Nordström 2007:110f) bemödat sig om att återknyta till äldre traditioner och begravningsplatser som ett sätt att stärka sin legitimitet och hävda rätten till ett område som legat obrukat i generationer.

Odensjö Gård och det ordnade landskapet

Det medeltida Odensjö uppträder för första gången i skriftliga källor år 1394 som *odhensioo* då en Hannu Fransiz pantsätter alla sina egendomar i Barnarps socken till Bengt Gås för att täcka en skuld på 50 mark. Undandtaget vid pantsättningen är *en attung i odhensioo*. Attungen representerar ett jordmått eller en fastighet och avsåg ursprungligen en viss areal inom en bys totala jordinnehav. I detta fall skulle attungen motsvara en normalstor brukningsenhet. Utifrån hur markinnehavet beskrivs i pantbrevet har innehållet tolkats som att gården i Odensjö som Hannu Fransiz undantar dels

FIGUR 63. Stor timmermanssyxa med läskilen till skaftet bevarad. (F139). Foto: Göran Sandstedt, JLM.

FIGUR 64. Sidestycke till betsel. (F161). Foto: Göran Sandstedt, JLM.

skulle ha utgjort en landbogård ställd under en huvudgård, dels att byn vid detta tillfälle haft flera separata gårdsenheter (Olsson 2004:5). I 1542 års jordebok över Tveta härad omtalas Odensjö som en förhållandevis stor by, omfattande sex frälsehemman och ett skattehemman. Det höga antalet skattebönder antyder att byn tidigare kan ha ingått i eller rent av utgjort ett eget medeltida gods.

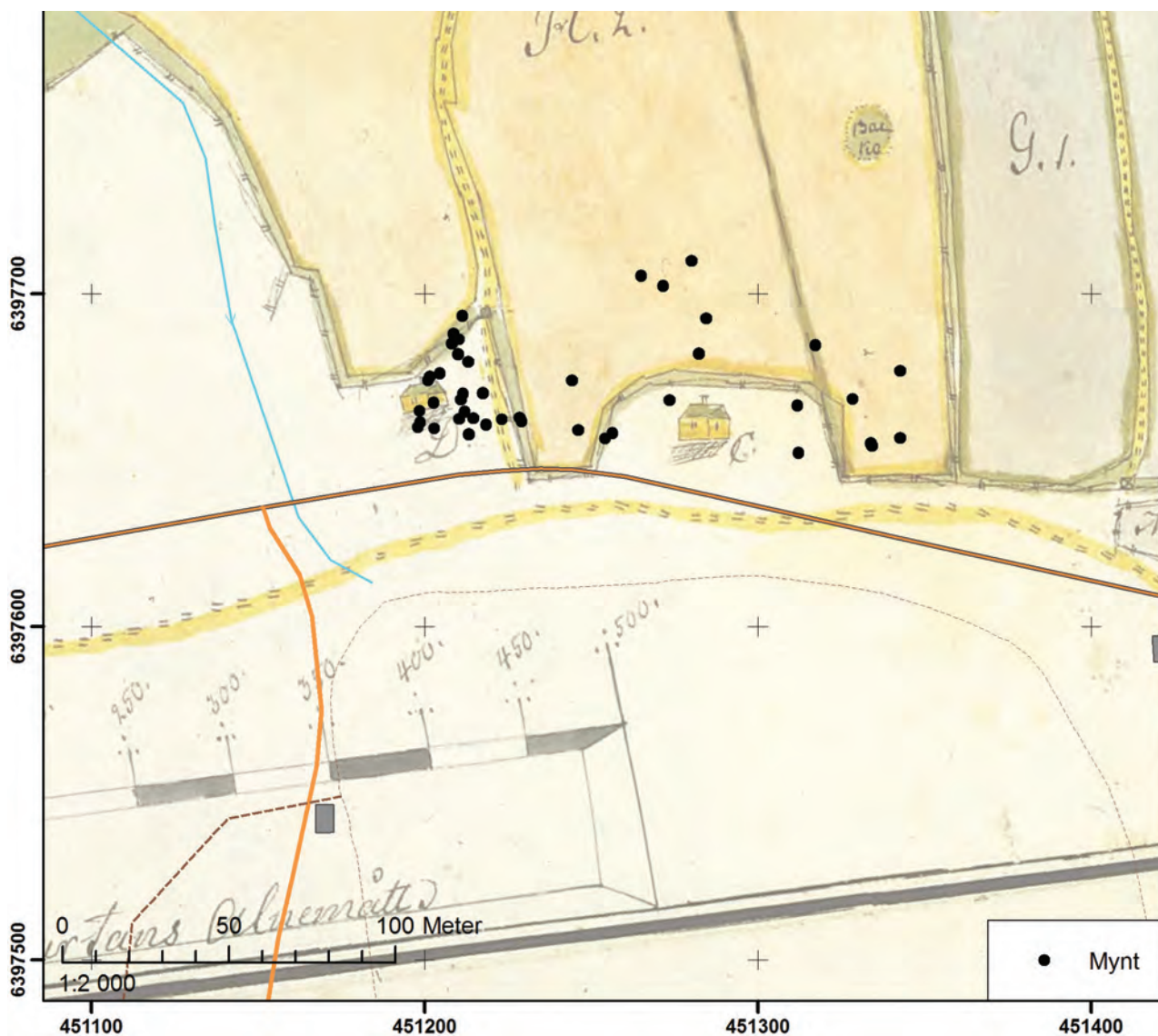
Den bild av Odensjös bebyggelse som vi möter i den äldsta bevarade kartan, Dukers rågångskarta från år 1697, visar en närmast radbyliknande utformning med Västergården, Lillgården samt Ödegården lagda utefter landsvägen alldeles norr om Barnarpsjön. På andra sidan om en blöt ängsmark och i ett något mer höglänt läge låg Skattegården och Östergården. Det nyligen etablerade säteriet Odensjö upptog vad som tidigare varit den avhysta Toragårdens plats söder om landsvägen, invid sjöns nordöstra hörn.

Vad kartbilden visar fram 1697 och vad som blir ännu tydligare på Segerdahls storskifteskarta från 1783 är att vi står inför en omdanad bytomt, en plats där man i görligaste mån försökt skapa ett aristokratiskt rum kring sätesgården Odensjö.

Godset har en något komplicerad och oklar tillkomsthistoria, där Joen Rosenquist kring mitten av 1600-talet samlar en sätesgård i byn. Det är emellertid möjligt att detta var en administrativ, skatte-teknisk konstruktion mer än en fungerande godsbildning. Däremot blev Odensjö ett fungerande säteri då Magnus Mörk (adlad Granatenhielm år 1681) övertog gården strax efter Skånska kriget. Han hade då utmärkt sig särskilt vid Kristianstads belägring 1678 och befordrats till sekundmajor. Granatenhielm gjorde karriär den långa vägen, främst inom artilleriet och överlevde såväl Karl X Gustavs fälttåg i Polen och Danmark som de skånska krigsskådeplatserna. Under det Stora Nordiska Kriget förde han befäl över artilleriet på den strategiskt viktiga fästningen Wismar vid tyska Östersjökusten. Han avgick med generalmajors avsked år 1706 och avled åtta år senare, sjuttio år gammal, på Odensjö gård. Han ligger begravd i det Granatenhielmska gravkoret vid Barnarps kyrka.

Under den period av fred som inföll under andra hälften av Carl XI:s regeringstid byggde den nyblivne adelsmannen upp en industriell verksamhet knuten till sin nya sätesgård Odensjö. Utefter Hällstorpsån anlades knipphammare, borrhbruk och kvarn (Olsson 2004). De två förstnämnda verksamheterna var anknutna till vapenproduktionen vid Jönköpings fabriks, varför Odensjö kom att inta något av en mellanställning mellan ett traditionellt storjordbruk och en bruksherrgård. Spåren efter denna nyorientering av den lokala ekonomin finns att söka i det arkeologiska fyndmaterialet från Odensjö Västergård, inte minst i de talrika myntfynden från tiden kring godsets etablering.

Men även den fysiska miljön i byn kom att påverkas och detta på ett högst radikalt sätt. Inledningsvis avhystes Toragården från den tomt som kom att övertas av säteriets mangårdsbyggnad. Läget var

närmast idealiskt; relativt höglänt men också strandnära och med fri sikt till sockenkyrkan tvärs över sjön. Denna typ av placering har många paralleller bland Smålands sätesgårdar och boställen från stormaktstiden.

Granatenhielm nöjde sig dock inte med att lägga sin herrgård i bästa läge; det arkeologiska materialet visar att han också lät omforma resten av närområdet. Idag löper landsvägen mot Rogberga (Länsväg. 845) längs med Barnarpssjöns norra strand. Medan de äldre alléträden ännu stod fanns en rak, ståtlig uppfartsväg till godset västerifrån. Tidigare förefaller vägen att ha legat längre upp i sluttningen och har då anslutit till den väg som leder via Skattegårdens och Östergårdens tomter mitt ut över byns östra åkergräde på Segerdahls storskifteskarta från 1783.

I samband med säteriets etablering skedde också en förflyttning av de västra gårdarna i byn, från lägen högre upp i sluttningen (Västergården) respektive i skärningen mellan åker och strandzon

FIGUR 65. Ett lantligt välstånd i säteribildningens spår? Myntfynd från Odensjö Västergård, Lillgården och Ödegården. Den dateringsmässiga tyngdpunkten hamnar i från 1600-talets senare del fram till tidigt 1700-tal, det vill säga de år då Odensjö var nära anknutet till Jönköpings vapenfaktori.

FIGUR 66. Odensjö bytomt vid tiden för storskiftet. Detalj ur Segerdahls karta från 1783. Efter de arkeologiska utgrävningarna vet vi nu att kartbilden bara är giltig för perioden ca. 1650 fram till enskiftet 1824, det vill säga säteriets epok. De medeltida gårdslägena förefaller att ha legat högre upp i slutningen.

(Ödegården). Vilken status Lillgården haft är svårt att uttala sig om; utifrån tillgängligt källmaterial förefaller den vara resultatet av en hemmansklyvning och är redan försvunnen på 1783 års karta. Samtidigt ger det fyndmaterial (mynt) som detekterades fram på Lillgårdens forna tomt samma datering som för granngårdarna.

Avsikten med gårdsflytten kan vid första påseende verka svärförståelig. Avståndet var inte långt och den nya åkerareal som på detta vis vanns var begränsad. Men, godsets ägare fick en monumental uppfartsväg som flankerades av tre gårdar vilka närmast bör ha liknat gatehus med sina bostäder lagda på rad utefter vägen. Eller, om man så vill, har konceptet påmint om gatan på en bruksherrgård där vägen flankeras av verkstäder och arbetarbostäder. Magnus Granatenhielm behövde bara se till det Huskvarna faktoriområde som började byggas upp vid denna tid för att få inspiration (Karls-son 1996).

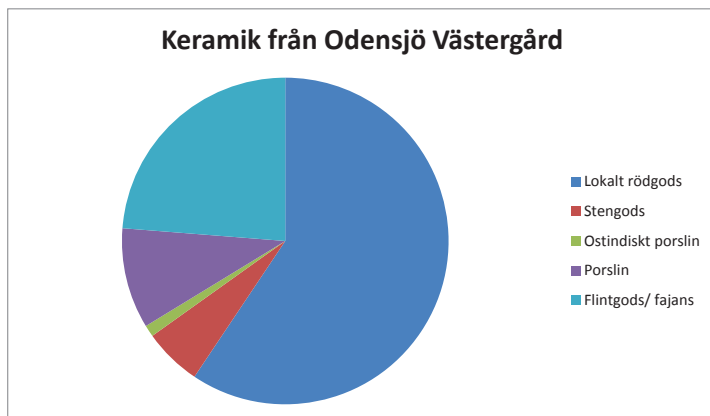
Tanken på att skapa ett ordnat, geometriskt rum kring barockens och stormaktstidens sätesgårdar är något som tillämpats genom anläggandet av parker och inte minst genom att "störande" bebyggelse flyttats och vägar rätats. I närområdet kan gods som Ryhov och Strömsberg stå som goda exempel på denna typ av aristokratiska omgestaltningar (se Vestbö Franzén 2012 beträffande kungsgården Ryhov). Genom resultaten från de arkeologiska utgrävningarna i Odensjö by kan vi nu lägga Magnus Granatenhielms 1680 etablerade säteri i Odensjö till listan.

Gårdens relativa välstånd i 1600- och 1700-tal

Det uppebara beroendeförhållandet mellan bondgårdarna i Odensjö by och det nybildade säteriet tog sig sitt tydligaste uttryck i hur landskapet omformades i enlighet med de aristokratiska ideal en godsherre hade att leva upp till. Bebyggelsen i byns västra del kom under perioden 1680 fram till enskiftet 1824 närmast att likna gatehus, eller om man så vill husen utefter en bruksgata. Samtidigt medförde upprättandet av industriella verksamheter invid fallsträckan i Barnarpssjöns utlopp nya möjligheter till kompletterande försörjning. Knipphammaren och borrhuket vid Hällstorpsån var

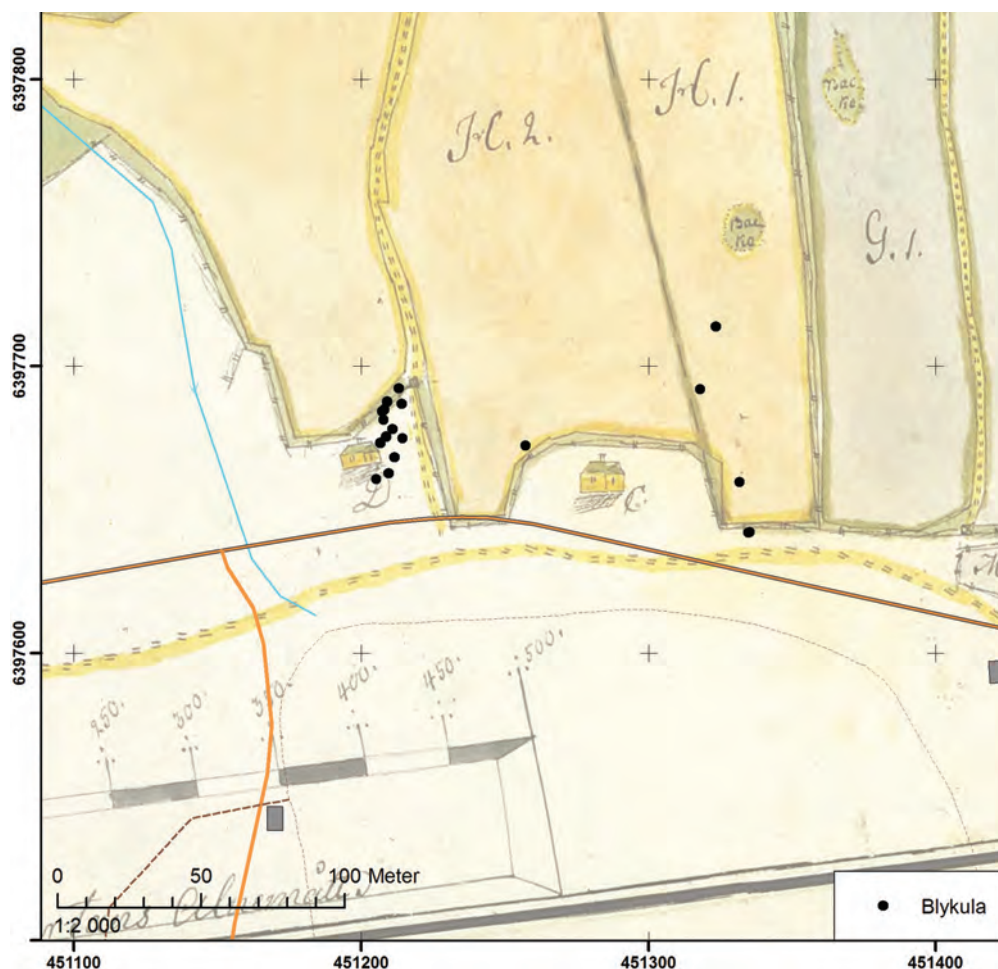
knutna till Jönköpings faktori, vilket i sin tur innebar att produktion inriktad mot vapentillverkning dels fick en stark ställning i området, dels ledde till att invånare i Barnarps socken undantogs från krigstjänst. Likaså saknades militära boställen i regionen (se Grill 1855). Odensjö var alltså en trygg plats att bo på, vilket bör ha varit nog så betydelsefullt under det Stora Nordiska Krigets dagar. Det är i och för sig svårt att uttala sig om bebyggelsens kvalitet utifrån de ytterst sparsamma lämningar som dokumenterats på byplatsen sedan de arkeologiska utgrävningarna inleddes hösten 2005. Men vad vi idag kan säga är att Västergården rymt minst fyra separata och funktionsskilda hus; sannolikt fler. Vad som påträffats representerar nämligen bostad, kök, matförråd och verkstad. Ekonomibyggnader avsedda för djurhållning och foder bör rimligtvis också ha ingått i husbeståndet. Vid en jämförelse kan exemplet Havrida i Barkeryds socken lyftas fram. Här hade den största gården, ett hemman på 3/8 mantal, femton olika byggnader vid tiden för laga skifte 1889 (Franzén 2008:136 ff). Det finns ingen anledning att tro situationen skulle ha varit annorlunda i Odensjö ett sekel tidigare. Om man utifrån fyndmaterialet ser till den materiella kulturen på Västergården under 1600- och 1700-tal, kompletterat med detekteringsfynd från angränsande Lillgården och Ödegården, slås man av tecknen på välstånd och kontakter.

Man har haft råd med statusmarkörer som fickur, moderna möbler och kinesiskt porslin. Mynt förekommer så pass frekvent att de måste ha hanterats dagligdags i hushållet. Keramiken visar

FIGUR 67. Keramikfynden från Odensjö Västergård - ett mått på gårdens kontakter med sin omvärld. Givetvis är merparten av brukskärlen lokalt producerade, de flesta sannolikt i Jönköpings krukmakerier. Men det finns också betydande inslag av import.

tydligt på de direkta handelskontakter man haft med producenterna nere i Jönköpings stad. Det förhåller sig lite mer svårtolkat när det gäller fynden av finkalibrig ammunition. Är det frågan om pistolkulor handlar det med största sannolikhet om att gården deltagit i vapenproduktion i någon form. Om man istället väljer att se ammunitionen såsom avsedd för räfflade fågelbössor handlar det istället om småvilts- och fågeljakt bedriven som statusmarkering. Allt sammantaget blir bilden av Odensjö Västergård till en berättelse om välstånd och vitt förgrenade kontakter. Kanske skall detta förhål-

FIGUR 68. Spridningsbild för framdetekterade blykula på de tre gårdstomterna. Har man haft en tillverkning knuten till vapenfaktoriet förlagd till Västergården? Notera att de talrika fynden av blysmältor i anslutning till verkstadsbyggnaden hus 3 inte är medtagna i bilden.

lande ses som ett resultat av att man stått under säteriets beskydd och därigenom åtnjutit ett visst skydd eftersom man sysslat med en för Kronan strategisk produktion? Dessutom har man kunnat bli delaktig i uppgångstider förorsakade av en krigstidsekonomi som kastat stora delar av det övriga Sverige in i djupa kristillstånd. I dessa avseenden har Odensjö varit en trygg plats för sina invånare!

De äldre kartorna som vän och fiende

En viktig lärdom att ta med sig från Odensjö Västergård gäller det äldre kartmaterialets innehåll och representativitet. För trots att vi har tillgång till flera kronologiska skikt av lantmäterikartor från denna by (rågångar 1697, storskifte 1783, enskifte 1824 samt laga skifte 1912) är det lätt att övertolka detta källmaterial och dra alltför långtgående slutsatser. Man glömmer gärna bort att kartan i sig bara representerar ett enda tidskikt, nämligen det tillfälle då karteringen skedde. Vissa strukturer som till exempel gårdslägen och vägsträckningar närmast förutsatts ha lång varaktighet och bara i mindre grad vara utsatta för förändringar. Detta synsätt har i hög grad präglat hur bytomter avgränsats i sin roll som fornlämningar. Baserat på i första hand storskifteskartan har man definierat och

avgränsat fornlämningsområdet. I fallet Odensjö har detta lett till att det blivit säteriets bymiljö från sent 1600-tal som upphöjts till fast fornlämning, medan flera äldre gårdslägen med största sannolikhet befinner sig på ”fel” sida om denna administrativa gräns. På detta vis kan äldre gårdslägen komma att sakna skydd. Föreliggande exempel visar hur komplicerad verkligheten är när det gäller de historiska byarna. Tvärtemot vad man gärna vill tro, har landsbyar och gårdar varit högst dynamiska miljöer som ofta genomgått betydande förändringar under de århundraden de existerat. Det äldre kartmaterialet ger givetvis ytterst viktig information, men bör behandlas med viss försiktighet och framför allt betraktas som ögonblicksbilder ur ett långt förflutet.

Godsets skadade landskap

Säteriet Odensjö var under sin storhetstid på 1900-talet en högst betydande jordbruksenhet i regionen, bland annat i sin roll som en av norra Smålands största mjölkproducenter. Dess odlingsmarker omfattade hela den forna byns inägomark med dess tre vångar sammanslagna till en öppen åkeryta norr om Barnarpssjön. I tillägg fanns brukade arealer längs hela östra sidan av sjön. Denna stora enhet brukades rationellt, med i anspråkstagande av moderna hjälpmedel och metoder. Emellertid ledde 1900-talets storskaliga drift även till oönskade biverkningar. Övergödningen av Barnarpssjön är ett allvarligt exempel, omformningen och utjämnningen av fullåkerslandskapet en annat. Redan vid utredningen år 2005 kunde det konstateras att en omfattande jordförflyttning skett på denna kuperade, av förhållandevis lätta jordar karakteriserade plats. Således hade krönlägen och sluttningszoner i vissa lägen utsatts för en mycket kraftig ersion, medan svackor och dalbottnar fyllts på med ibland mer än metertjocka kolluviallager.

Följden för fornlämningsbeståndet blir givetvis en successiv nerslitning av i första skedet grunt belägna lager och anläggningar (till exempel gravöverbyggnader, härdar, stengrunder o.dyl.). På sikt skadas även nedgrävda anläggningar som till exempel stolphål då matjordsskiktet tunnas ut och plojen börjar nå ner i alven. Den förstnämnda typen av odlingsrelaterad åverkan har kunnat konstateras både inom gravfältet Barnarp RAÄ 328, de mindre härdområden som ligger uppe på platån i norr (RAÄ 332, RAÄ 333, RAÄ 335), samt inom Odensjö forna bytomt. Pågående bortodling av husområden har kunnat konstateras inom RAÄ 329 (Borg och Petersson 2006:20). Samtidigt har lågt liggande ytor med lämningar som till exempel de stora rektangulära stensättningarna inom RAÄ 328 (Tore Artelius, muntligen 2010) och den östra delen av Ödegårdens tomt kommit att höljas över av nederoderade jordmassor.

Ett annat påtagligt problem på Odensjö gårds marker var att stora mängder raseringsmassor från den ladugård som brann ner in slutet av 1900-talet hade deponerats inom den forna bytomtens

östra del. Här överlagras med största sannolikhet delar av järnåldersboplatsen RAÄ 329: dessutom kan Skattegårdens tomt ha påverkats då dessa rivningsrester spreds ut. Även en större kreatursgrav, fylld med djur som avlivats i samband med en epidemi, skall enligt uppgift finnas i området mellan gravfältet RAÄ 328 och de samtida järnåldersboplatserna.

Om man skall sammanfatta så har fornlämningsbeståndet inom Odensjö 7:7 påverkats kraftigt av det mekaniserade godsjordbruk som här utövats under 1900-talets andra hälft. Denna typ av påverkan är väl belagd från landets fullåkersbygder som till exempel den skånska slättbygden. Det finns all anledning att ta med denna typ av påverkan i beräkningarna inför kommande arkeologiska insatser i större brukningsenheter av samma typ som Odensjö gård.

Åtgärdsförslag - Åter till Odens sjö?

Det största problemet i nuläget vad beträffar lämningarna efter Odensjö by är man det trots de arkeologiska undersökningar som genomförts mellan år 2005 och 2010 inte kunnat lokalisera de medeltida gårdslägen som är kända från det skriftliga källmaterialet. Det finns flera anledningar till detta. Skador genom sentida mekaniserat jordbruk är mest iögonfallande, men även äldre markarbeten har kunnat spåras. Vid utgrävningen av Odensjö Västergård kunde till exempel omfattande åtgärder i syfte att röja undan bebyggelserester och iordningställa åkermark dateras till enskiftet år 1824. Av dessa orsaker var de konkreta anläggningar som kunde knytas till gårdslägets olika hus oväntat fåtaliga och utifrån de dateringar som erhöles samtliga daterbara till 1600- och 1700-talets aktiviteter. De svaga indikationer i fyndmaterialet som trots detta antyder en medeltida, eventuellt också vikingatida närvaro kan man emellertid inte bortse från. De härrör från den extensiva metalldetektering som genomfördes utanför den egentliga exploateringsytan och kan i några fall kopplas till de odaterade byggnadslämningar som påträffades i utredningsfasen hösten 2005 (Borg & Pettersson 2006:16). Det bör framhållas att kunskapen om medeltidens materiella kultur på den småländska landsbygden i nuläget är ytterst begränsad. Vår kunskap baseras på resultat från ett fåtal begränsade undersökningar vars representativitet för ifrågavarande lokal kan ifrågasättas. I Odensjö har omflyttningar under tidigmodern tid samt omfattande markarbeten vållat avsevärda tolkingsproblem. Därför bör varje antydning om medeltida dateringar i agrara kontexter tillmätas betydelse; precis som nu skett.

Inom ramen för Odensjö Parkprojektet inleds utbyggnaden av ett större villaområde i flera etapper och anläggandet av en golfbana. Eftersom det fortfarande råder osäkerhet om den medeltida bytommens utsträckning och gårdarnas exakta lägen före år 1600 får det anses vara av största vikt att iaktta varsamhet vid alla de markarbeten

som sker i anslutning till den aktuella ytan. I detta sammanhang förtjänar de två stolphålsområden som framkom i samband med utredningen att omtalas. På grund av erosion och odlingsskador är dessa bebyggelse lämningar hårt nerslitna och därmed ytterst känsliga för fortsatta störningar.

Inom hela det område mellan gravfältet RAÄ 328 och landsvägen mot Rogberga (Länsväg 845) som nu undantas från bebyggelse för att istället utnyttjas som rekreationsyta, gäller att lagskyddet för bytomten (RAÄ 186) kvarstår. De mindre markarbeten som kan komma ifråga (till exempel ledningsdragning, GC-vägar etc.) måste nog följas upp av de antikvariska myndigheterna. På en lokal som Odensjö bytomt kan förhållandevis små ingrepp orsaka allvarliga skador, samtidigt som begränsade arkeologiska insatser kan komma att bidra med väsentlig ny kunskap. Därför är det viktigt att utvecklingen av området även i fortsättningen åtföljs av en insiktsfull dialog mellan exploatör och kulturmiljövårdens företrädare.

Klart är att Odensjö i nuläget intar en i det närmaste unik ställning bland regionens landsbyar, i alla fall sett utifrån ett arkeologiskt perspektiv. En lång rad undersökningar, ett bra äldre kartmaterial och de skriftliga källornas vittnesbörd har genererat en ytterst spännande; om än i långa stycken ännu oklar bild av platsens bebyggelseutveckling. Utifrån insamlade data skulle målinriktad forskning med fördel kunna bedrivas med Odensjö by som det primära studieobjektet. Ett flertal intressanta teman, lämpliga för denna typ av insatser kan lyftas fram:

- Det äldre järnåldersgravfältets förhållande till den senare byn – handlar det om kontinuitet eller brott?
- Vikingatida eller tidigmedeltida etablering av sedentär agrar bebyggelse - vad sker invid Odens sjö kring år 1000 e.Kr?
- Vilka aktiviteter sker i området före eller samtidigt med bebyggelsens återetablering?
- Hur ser förhållandet mellan Odensjö och Barnarps byar ut från en arkeologisk synvinkel?
- Vilka jämförelser kan göras med andra undersökta, samtida agrara lokaler som Vallby, Bollarp m.fl.?
- Vilken är kopplingen mellan landsbyn och säteriet – Odensjö gård? Hur påverkas bebyggelsen då sätesgården etableras?
- Vilken är säteriets (och därmed byns) roll i stormaktstidens regionala vapenproduktion?
- Kan man studera hur barockens ordnade landskap tillämpats på ett småländskt säteri och dess underlydande gårdar?
- Hur ser den materiella kulturen i en småländsk landsby egentligen ut under den tidigmoderna epoken? Utgör Odensjö en avvikelse i fråga om kontaktnät och statusmarkörer?
- Vad säger en detaljerad granskning av det skriftliga källmaterialet om invånarna på Odensjö Västergård och i resten av byn?

- Vilket var det agrara samhällets kontaktmönster – visavi staden och mer avlägsna platser?
- Metodutveckling i Odensjö – hur kan fosfatkartering och metalledetektering bäst tillämpas i ett probleminriktat mikroperspektiv?
- Vilka lärdomar kan dras inför framtida tolkning och hantering av odlingsskadade bebyggelse lämningar på den småländska landsbygden?
- Vilka blir de bestående lärdomarna från Odensjö by?

Rimligtvis kan Odensjö bytomt i vissa avseenden fungera som den arkeologiska typlokal som sedan länge efterfrågats för den agrara bebyggelsen i norra Småland. Samtidigt måste man inse att byn för en tid innehaft en särställning genom sin nära anknytning till regionens stora modernitetsprojekt; fästnings- och faktoristaden Jönköping. Här finns ett mycket intressant spänningsfält att beforska! För kanske var Odensjö ändå inte en by som alla andra?

Administrativa uppgifter

Länsstyrelsens diarienummer:.....431-15802-2008
 Länsstyrelsens beslutsdatum:.....2010-07-06
 Jönköpings läns museums diarienummer: 320/2008
 Beställare:.....Wareborns gårdsförvaltning
 Fält- och rapportansvarig:Claes Pettersson
 Fältpersonal:Claes Pettersson, Anna Ödeén
 Teknisk inmätning:Ingvar Røjder, Anna Ödeén
 Grävmaskin:Lars Ericsson
 Metalldetektering:.....Lars Winroth, Mats Blomberg
 Fältarbetsid:.....2010-08-12–2010-09-09
 Län:.....Jönköpings län
 Kommun:.....Jönköpings kommun
 Socken:Barnarps socken
 FörsamlingBarnarp
 Fastighetsbeteckning:.....Odensjö 7:7
 Belägenhet:.....Ekonomiska kartans blad 7E 0a
 Koordinater:N,E 6397670, 451201
 Undersökningsyta:1010 m² (+ 205 m² extensivt)
 Fornlämningsnummer:.....RAÄ Barnarp186
 Fornlämningstyp:.....Gårdslämning, kolningsgrop
 Tidsperiod:.....medeltid / ca 1650 - 1824
 Fynd nr:JLM A320/08 Fnr 1 - 220
 Tidigare undersökningar:.....dnr AU 059/04, AU 159/05, AU
 24/07, FU 34/07, FU 350/06

Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv.

Referenser

Tryckta källor

- Artursson, M. (red.) 1998 Rya - En medeltida bytomt och en förhistorisk boplat. *UV Syd rapport 1998:21*. Lund.
- Bailey, G. 2004 *Buttons & Fasteners 500 BC - AD 1840*. Witham.
- Borg, J. 2007 Söder om Odensjö gård. AU 2. Rapport över utförd arkeologisk undersökning (Arkivrapport). *Jönköpings läns museum. Arkeologisk rapport 2007:46*. Jönköping.
- 2009 En vapengrav i Odensjö. Förundersökning av gravfält från äldre järnålder samt avgränsning av bytomt inför byggande av bostadsområde. *Jönköpings läns museum. Arkeologisk rapport 2009:06*. Jönköping.
- Borg, J. & Nordström, M. (in print) Ett vikingatida gravfält i Alseda. Arkeologisk undersökning av ett överodlat gravfält (RAÄ 167), boplatlämningar (RAÄ 165-168) samt rester efter kyrkstallarna (RAÄ 165) i Alseda kyrkby. Inför ny dragning av länsväg 127, Alseda socken i Vetlanda kommun, Jönköpings län
- Borg, J. & Pettersson, C. 2006 Byn vid Odens sjö. Arkeologisk utredning inför anläggande av bostadsområde och golfbana. *Jönköpings läns museum. Arkeologisk rapport 2006:02*. Jönköping.
- Erixon, S. 1947 *Svensk byggnadskultur : studier och skildringar belysande den svenska byggnadskulturens historia*. Stockholm.
- Franzén, A. 2008 *Skiftenas skede : laga skiftets handlingar som källmaterial för byggnadshistoriska studier med exempel från Småland 1828-1927*. Jönköpings läns museum. Jönköping.
- Grill, C. L. 1855 Statistiskt sammandrag af svenska indelningsverket, I-IV. Stockholm.
- Gustafsson, A. 1993 Arkeologisk förundersökning. Tegelbruk 1700-tal. STG Hörle 3:1. Värnamo socken, Värnamo kommun. *Jönköpings läns museum. Arkeologisk rapport 1993:33*. Jönköping.
- Gustafsson, J. & Nordström, M. 2007 *Liv och död vid Lagastigen. Om arkeologi i Torsviksområdet*. Jönköpings läns museum. Jönköping.
- Haltiner Nordström, S. 2006 Odensjö allé. Rapport över utförd arkeologisk undersökning (Arkivrapport). *Jönköpings läns museum. Arkeologisk rapport 2006:99*. Jönköping.
- 2008 Krukmakarna Banck : inför byggnation inom kvarteret Dromedaren 1 och 2, RAÄ 50, Jönköpings stad. *Jönköpings läns museum. Arkeologisk rapport 2008:97*. Jönköping.
- 2011. Under biograf China : kvarteret Abborren under 400 år - från hantverk till nöjespalats. *JASS : Jönköpings läns museum arkeologisk skriftserie 2*. Jönköping.
- Haltiner Nordström, S. & Pettersson, C. (in prep.) Smedernas gårdar. Vapenfaktoriet vid Smedjegatan. Arkeologiska undersökningar i kv. Apeln, Jönköping 2004 - 2005.
- Hylén, H. 2005 Slå ett slag för arkeologin. Arkeologisk utredning, etapp 1, inför planerad bostadsbebyggelse och golfbana inom fastigheten Oden-

- sjö 7:7. *Jönköpings läns museum. Arkeologisk rapport 2005:05*. Jönköping.
- Karlson, B.E. 1996 *Bebyggelse i Jönköping 1612 - 1870. Produktion, rekreation*. Jönköpings läns museum. Jönköping.
- Lagerås, P. 2007 *The Ecology of Expansion and Abandonment*. Riksantikvarieämbetet. Lund.
- Larsson, R. & Söderberg, B. 2004 Filborna. Gård och by i ett långt tidsperspektiv. UV Syd Rapport 2004:26. Lund.
- Nordman, A-M & Pettersson, C. 2009 Den centrala periferin. Arkeologisk Undersökning i kvarteret Diplomaten, faktori- och hantverksgårdar i Jönköping 1620 - 1790. *Jönköpings läns museum. Arkeologisk rapport 2009:40*. Värnamo.
- Nylén, A. & Söderberg, B. 2009 Huseby i Varend. Gårdsbebyggelse från järnålder och historisk tid. Arkeologisk slutundersökning. *Smålands museums rapport 2009:28*. Växjö.
- Olsson, M. 2004 Odensjö gård. *Byggnadsvårdsrapport 2004:12 Jönköpings läns museum*. Jönköping.
- Olsson, M., Inwald, J. & Paulsson-Holmberg, T. 2005 Naffentorp 5A. *Öresundsförbindelsen Rapport 12*. Malmö Kulturmiljö. Malmö.
- Pettersson, C. 2011 Stormaktens byggstenar - Jönköpings kungliga faktorier i det arkeologiska materialet 1620 - 1721. I Fagerland, T.E. & Paasche, K. (red.) *1537 - Kontinuitet eller brudd?* NIKU / Trondheim Studies in History. Trondheim.
- Ridderberg, M. (red.) 2010 *Minnen, människor, platser. Jönköpings stads historia*. Jönköpings läns museum.
- Rosén, C. 2004 Stadsbor och bönder. Materiell kultur och social status i Halland från medeltid till 1700-tal. *Lund Studies in Medieval Archaeology 35*. Lund.
- Sarnäs, P. 2008 Fullåkerslandskapet : matjord, metod, diskussion, reflektion. *Malmöfynd 14*. Malmö.
- Schmidt Sabo, K. 2001 Vem behöver en by? : Kyrkheddinge, struktur och strategi under tusen år. RAÄ Skrifter 38. Lund.
- (in prep.) Örja bytomt. Arkeologiska undersökningar 2010.
- Stilborg, O. & Grönberg 2006 Produktion och konsumtion. Studier av yngre rödgods från kv. Apeln och kv. Dromedaren ca. 1630 - 1850. *KFL rapport 2006/614*. Lund.
- Svart Kristiansen, M. 2005 *Tårnby : gård og landsby gennem 1000 år*. Jysk Arkæologisk Selskab.
- Svensson, H. & Söderberg, B. 2009 Dumpad kunskap? : om metallsökning och uppdragsarkeologins villkor. *Fornvännen 2009:2*.
- Söderberg, B. 2005 *Aristokratiskt rum och gränsöverskridande. Järrestad och sydöstra Skåne mellan region och rike 600 - 1100*. RAÄ Skrifter No 62. Lund.
- Vestbö Franzén, Å 2011 Utjorden Bollarp i Vireda socken : vardagsliv, jordbruk och försörjningsstrategier på ett 1500-talsnybygge i norra Småland. I Håkansson, A, Rosén, C. Vestbö Franzén Å. (red.) *Landskaparna*. Stiftelsen Hallands läns museer. Halmstad.

- 2012 Landskapsorganisation och bebyggelseutveckling från medeltid till ca. 1870. I Ombäck, E. (red.) *Ryhovs bebyggelse och nyttjande*. Jönköpings läns museum.

Wennerlund, J. 2003 Huseby medeltida bytomt och dess föregångare från yngre järnåldern. Arkeologisk förundersökning. *Smålands museum. Rapport 2003:61*. Växjö.

Winkler, A-C. 2007 Vallby - en övergiven medeltida by på Visingsö. C-uppsats. Institutionen för arkeologi och antik historia, Uppsala Universitet

Whitehead, R. 2003 *Buckles 1250 - 1800*. Witham.

Åkerhagen, A. 2009 Kritpipor. Bilaga 4 i Nordman och Pettersson 2009.

Åstrand, J. 2006 En medeltida skogsgård vid Markaryd : särskild arkeologisk undersökning av RAÄ 75, Markaryds socken, Småland. *Rapport Smålands museum 2006:45*. Växjö

Otryckta källor

FMIS - Barnarp 328, Barnarp 329

F-topo. Jönköpings läns museum.

Fornminnesregistret, FMIS, Riksantikvarieämbetet.

Reviderad undersökningsplan för Odensjö bytomt (Västergården). JLM dnr 320/08. Daterad 2010.03.12

Wikipedia - uppslagsord ”*Magnus Granatenhielm*”

Muntliga uppgifter

Tore Artelius, RAÄ UV Väst

Sven Engkvist, Miliseum/ Regementheden

Anders Franzén, Jönköpings läns museum

Per Lekberg, Länsstyrelsen i Jönköpings län (2010)

Petra Nordin, RAÄ UV Väst

Mikael Nordström, Jönköpings läns museum

Jerry Rosengren, LUHM.

Martin Rundkvist, University of Chester, Fornvännen (red.

Ole Stilborg, SKEA

Bengt Söderberg, RAÄ UV Syd, Lunds Universitet - Uppåkraprojektet

Robert Ullman, ansvarig för metalledetektering vid undersökningen av RAÄ 328 sommaren 2010

Kartunderlag

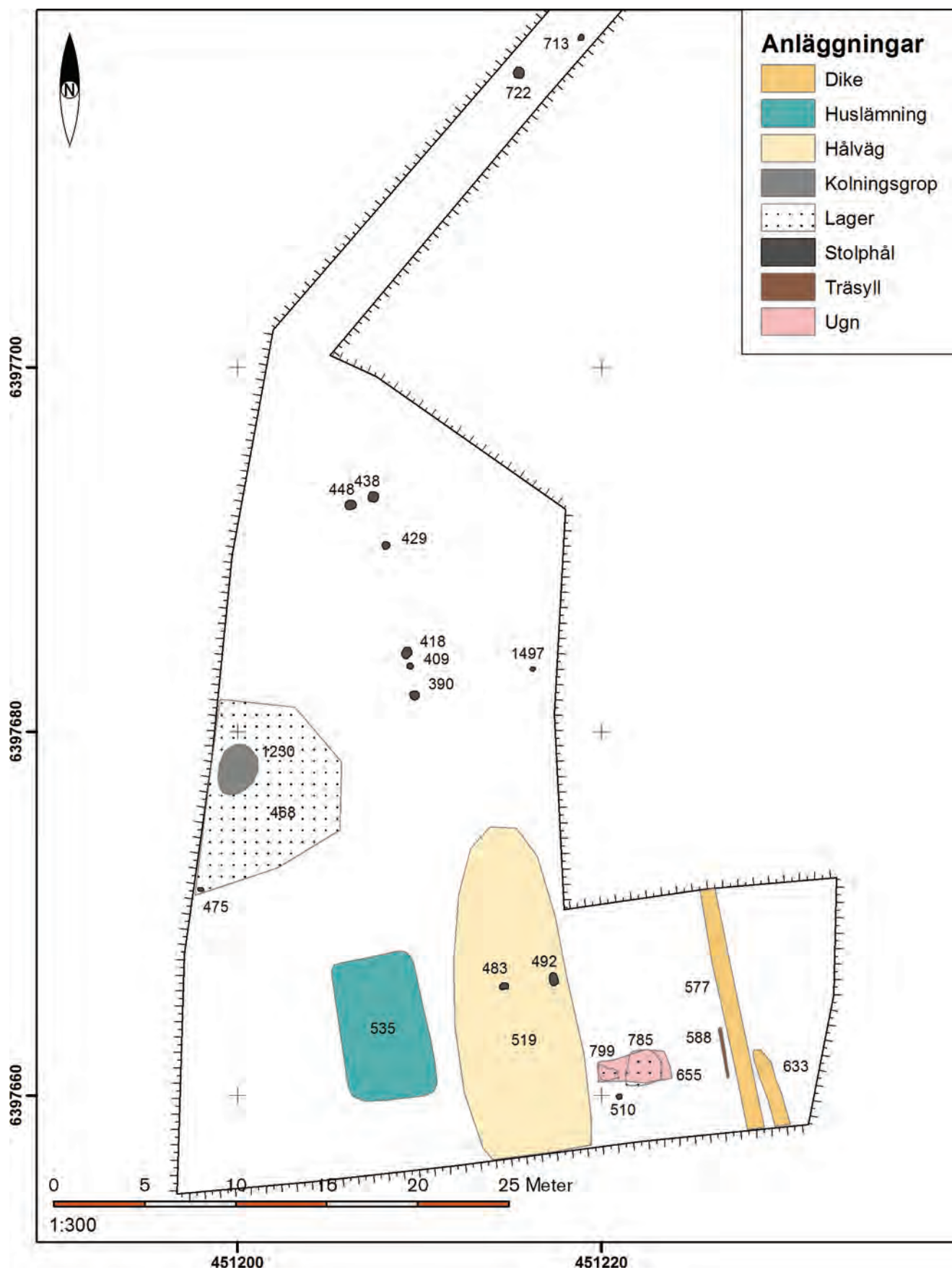
Rågångskarta över Odensjö by och angränsande byar. Upprättad år 1697 av J. Petersson Duker. Lantmäteriets arkiv. Gävle.

Storskifteskarta över Odensjö by. Upprättad år 1783 av S. Segerdahl. Lantmäteriets arkiv. Gävle.

Enskifteskarta över Odensjö. Upprättad år 1824 av J. Alvin. Lantmäteriets arkiv. Jönköping.

Laga skifteskarta över Odensjö gård. Upprättad år 1911 av F. Andersson. Lantmäteriets arkiv. Jönköping.

Ekonomiska kartan 7E 0a. Skala 1:10 000

Anläggningslista

Anläggningsnr	Anläggningstyp	Storlek	Fyllning	Anmärkning
390	Stolphål	0,8 x 0,47 m (Ö-V) i plan och 0,39 m djupt. U-formad bottenprofil med nedgrävningskant.	Ljusbrunt, humöst sandigt material. Något melerat. Stenar 0,12-0,15 m stora.	Hör till hus 3.
409	Stolphål	Runt i plan 0,34 m i diam och 0,08 m djupt. Skålformad bottenprofil med nedgrävningskant.	Gråbrun, humös, melerad sand.	Hör troligen till hus 3.
418	Stolphål	0,63 x 0,4 m (SV-NÖ) i plan och 0,44 m djupt. U-formad bottenprofil med nedgrävningskant.	Brun till gulbrun melerad något humös siltig sand. Stenar 0,04-0,14 m stora.	Hör till hus 3. Avtryck av stolpen: mörkbrun fyllning. 0,4 m i diam och 0,2 m djupt.
429	Stolphål	0,65 x 0,6 m (Ö-V) i plan och 0,26 m djupt. U-formad bottenprofil.	Brun till gulbrun något humös, melerad, siltig sand.	Hör till hus 3. Avtryck av stolpen: mörkbrun, kraftigt humöst. 0,35 m i diam och 0,22 m djupt.
438	Stolphål	1,2 x 0,8 m (Ö-V) i plan och 0,55 m djupt. U-formad bottenprofil med nedgrävningkant.	Brun till gulbrun humös, siltig sand. Rejält melerad. Stenar 0,08-0,12 m stora.	Hör till hus 3. Avtryck av stolpen: mörkbrun, humös, siltig sand. 0,45 m i diam och 0,36 m djupt. Trärester. Fynd: flintgods.
448	Stolphål	0,69 x 0,6 m (Ö-V) i plan och 0,55 m djupt. U-formad bottenprofil.	Brun till gulbrun humös, melerad, siltig sand.	Troligen dörrpost i hus 3. Avtryck av stolpen: Mörkbrun, humös, siltig sand. 0,44 m i diam och 0,23 m djupt. Fynd: slagg.
468	Lager	Avgränsas i väst av schaktkanten. Ca 10 x 7 m (N-S).	Område med bitar av ett blankt, förslagat material i matjorden.	Troligen rester efter förslagad ugnsvägg från en enkel schaktugn.
475	Stolphål	Runt i plan 0,36 m i diam och 0,16 m djupt. U-formad bottenprofil.	Kraftigt melerad, brun till gulbrun, humös sandig silt.	
483	Stolphål	Runt i plan 0,48 m i diam och 0,2 m djupt. U-formad bottenprofil.	Brunt, humöst, grus. Stenar 0,1 m stora.	
492	Stolphål	Runt i plan 0,7 m i diam och 0,2 m djupt. Skålformad bottenprofil.	Brun, grusig sjösand. Stenar 0,08-0,12 m stora.	
510	Stolphål	Runt i plan 0,3 m i diam.		
519	Hålväg	Avgränsas i plan av södra schaktkanten 18 m lång och 3,5-7 m bred (SSÖ-NNV).		
535	Huslämning	Rektangulär i plan 8 x 4,5-5 m (SSÖ-NNV). 0,65-0,8 m djup.	Ljust rödbrun, humös, grusig sand. Enstaka stenar 0,05-0,1 m stora.	Hus 1. Fynd: yngre rödgods.
577	Dike	Avgränsas i plan av schaktkanterna. 0,42-0,48 m bred och 0,08-0,24 m djup. Skålformad bottenprofil.	Fyllning 1: brungrå, humös siltig sand med inslag av träkol. Fyllning 2: ljusbrun, svagt humös siltig sand.	Tomtgränsränna. Troligen omgrävd. Makrofossilanalys: skalkorn, brödvete, råg, havre och en ärt samt hallon och åkerogräs.
588	Träsyll	2,8 m lång och 0,15-0,2 m bred (SSÖ-NNV).		Hör till hus 2. Rester av syllstock. Vedart: tall. ¹⁴ C-datering: 1520-1650 AD (1 sigma).

Anläggningsnr	Anläggningstyp	Storlek	Fyllning	Anmärkning
633	Dike	Avgränsas i plan av södra schaktkanten. 0,8 m bred och 0,22-0,36 m djup. Skålformad bottenprofil.	Fyllning 1: brun, humös, siltig sand med inslag av träkol. Linser av ljusbrun, siltig sand. Fyllning 2: ljusbrun, humös, siltig sand. Inslag av ljusare siltig sand. Enstaka skörbrända stenar 0,05 m stora.	Tomtgränsrännan. Omgrävd. Har troligen stått öppen. Makrofossilanalys: benfragment, hallon och åkerogräs.
655	Ugn	Päronformad i plan 2,4 x 1,65 m (Ö-V) och 0,55-0,75 m djup. Uppbyggd av stenar 0,3-0,65 m stora sammanfogade med lera. Stenarna låg i 1-3 skikt och var i granit, och sandsten samt enstaka i skiffer. Öppning i väst, 0,45 m bred.	I ugnen låg ca 70 nedrasade stenar i en brun, något humös fyllning. Även rikligt med bränd lera och kol. Inga klara nivåer i rasmassorna. Dessa fanns också framför öppningen. Mot botten av anläggningen framkom en svart, sotig, hård, förslaggad yta med större kolbitar som troligen utgör själva hällen.	Hör till hus 2. Flera av stenarna bland rasmassorna var rektangulära eller kvadratiska i sin naturliga form och har troligen använts för att forma ett valv. ¹⁴ C-datering: 1680-1940 AD (1 sigma). Makrofossilanalys: rikligt med granris.
713	Stolphål	Runt i plan 0,4 m i diam och 0,12 m djupt. U-formad bottenprofil.	Brun, humös, siltig sand. Grus och småsten i botten. Stenar 0,08-0,12 m stora.	Hör till grind utmed hålväg A519.
722	Stolphål	Runt i plan 0,67 m i diam och 0,23 m djupt. Skålformad bottenprofil med nedgrävningskanter.	Brun, siltig lera. Sten 0,06 m stor.	Hör till grind utmed hålväg A519.
785	Lager	Cirkelformat i plan och ca 2 m i diam.	Bränd lera runt och i ugnen (A655).	
799	Lager	Oregelbundet i plan 1 x 0,7 m (Ö-V).	Obränd lera framför ugnens (A655) öppning.	
1230	Kolningsgrop	Oval i plan 2,7 x 2 (N-S) och 0,8 m djup med skålformad bottenprofil.	Innehöll ett flertal skikt med övervägande gråbrun, melerad, humös, siltig sand i toppen och sot och träkol blandat med siltig sand mot botten. Även linser med kraftigt värmepåverkad sand.	Vedartsanalys: ek. ¹⁴ C-datering: 1040-1170 AD (1 sigma). Makrofossilanalys: svinmålla.
1497	Stolphål	Runt i plan 0,25 m i diam.		

Fyndlista

FYNDNR	MATERIAL	SAKORD	VIKT	ANTAL	FRAGM.GRAD	ANMÄRKNING	FYNDENHET	FYNDOMR
1	Keramik	Kärl	546	77	Fragment			Område A
2	Keramik	Kärl	1017	60	Fragment			Område A
3	Keramik	Kärl	10	2	Fragment	Påträffades Ö om A655		Område A
4	Keramik	Porslin	276	22	Fragment			Område A
5	Keramik	Porslin	92	28	Fragment	Lergods		Område A
6	Keramik	Porslin	136	33	Fragment			Område A
7	Keramik	Stengods	452	13	Fragment			Område A
8	Keramik	Ostindiskt	8	1	Fragment			Område A
9	Keramik	Rödgods	92	16	Fragment	Oglaserat		Område A
10	Keramik	Stengods	27	1	Fragment			Område D
11	Keramik	Porslin	5	1	Fragment			Område D
12	Keramik	Porslin	9	2	Fragment			Område D
13	Keramik	Porslin	3	1	Fragment			Område B
14	Keramik	Ostindiskt	11	1	Fragment		256	
15	Keramik	Ostindiskt	1	1	Fragment		251	
16	Keramik	Stengods	10	1	Fragment		295	
17	Keramik	Flintgods	4	1	Fragment	Påträffades i stolphål A438		
18	Bränd lera	Tegel	5	1	Fragment	Påträffades i stolphål A390		
19	Keramik	Kritpipa	15	5	Fragment			Område A
20	Keramik	Kritpipa	2	1	Fragment	Grönglaserad		Område A
21	Keramik	Kritpipa	4	2	Fragment			Område D
22	Keramik	Kritpipa	3	1	Fragment	Klacken: "E W"		Område A
23	Keramik	Kritpipa	6	1	Fragment	Stämpel: "F R" och tre kronor	293	
24	Glas	Flaska	116	15	Fragment			Område A
27	Glas	Fönsterglas	12	10	Fragment			Område A
28	Glas	Dricksglas	56	7	Fragment			Område A
29	Glas	Fönsterglas	3	1	Fragment			Område D
30	Glas	Fönsterglas	2	1	Fragment			Område B
31	Bergart	Bryne	212	1	Defekt		246	
32	Flinta	Eldslagningsflinta	3	1			258	
33	Bergart	Bearbetad	13	1		Kvarts	294	
34	Bly	Kula	20	1	Intakt		332	
35	Bly	Kula	6	1	Komplett		250	
36	Bly	Kula	4	1	Defekt		311	
37	Bly	Kula	10	1	Komplett		366	
38	Bly	Kula	7	1	Intakt		317	
39	Bly	Kula	7	1	Intakt		365	
40	Bly	Kula	4	1	Defekt		384	
41	Bly	Kula	26	1	Intakt		257	
42	Bly	Kula	7	1	Komplett		234	
43	Bly	Kula	6	1	Intakt	Med gjuttapp	239	
44	Bly	Kula	16	1	Intakt		461	

FYNDNR	MATERIAL	SAKORD	VIKT	ANTAL	FRAGM.GRAD	ANMÄRKNING	FYNDENHET	FYNDOMR
45	Bly	Kula	9	1	Intakt		283	
46	Bly	Kula	7	1	Intakt		367	
47	Bly	Kula	4	1	Intakt	Med gjuttapp	310	
48	Bly	Kula	8	1	Intakt	Med gjuttapp	255	
49	Bly	Kula	2	1	Intakt		296	
50	Bly	Kula	4	1	Intakt		233	
51	Bly	Kula	10	1	Intakt		331	
52	Bly	Kula	9	1	Defekt		254	
53	Bly	Plomb	8	1	Intakt		284	
54	Bly	Plomb	6	1	Intakt		236	
55	Bly	Plomb	2	1	Defekt		253	
56	Bly	Smälta	21	1	Intakt			Område C
57	Bly	Smälta	13	1	Intakt			Område C
58	Bly	Smälta	9	1	Intakt		459	
59	Bly	Smälta	37	1	Intakt		353	
60	Bly		16	1	Defekt	Sländtrissa, 1100-1300-tal	356	
61	Bly		25	1	Intakt	Sländtrissa, 1100-1300-tal	334	
62	Bly	Kula	4	1	Intakt			Område A
63	Bly	Smälta	95	17				Område A
64	Bly		7	1	Defekt	Ev del av sölja	369	
65	Bly		3	1	Intakt	Knapp	238	
66	Bly		17	1	Defekt	Ev ljushållare	381	
67	CU-leg	Knapp	3	1	Komplett	Blommönster	325	
68	CU-leg	Knapp	3	1	Intakt	Spiralmönster, 1600-1700-tal	342	
69	CU-leg	Knapp	2	1	Intakt		346	
70	CU-leg	Knapp	5	1	Intakt	Blommönster, 1800-tal	315	
71	CU-leg	Knapp	3	1	Intakt		319	
72	CU-leg	Knapp	2	1	Intakt		242	
73	CU-leg	Knapp	3	1	Defekt		370	
74	CU-leg	Knapp	4	1	Intakt	Blommönster	329	
75	CU-leg	Knapp	6	1	Defekt	Blommönster	358	
76	CU-leg	Knapp	2	1	Intakt		373	
77	CU-leg	Knapp	5	1	Intakt	Blommönster, 1800-tal	341	
78	CU-leg	Knapp	2	1	Defekt		249	
79	CU-leg	Knapp	2	1	Defekt		228	
80	Bly	Sölja	10	1	Defekt		374	
81	CU-leg	Sölja	24	1	Defekt		681	
82	CU-leg	Skospänne	12	1	Intakt	Kring 1700	328	
83	CU-leg	Sölja	1	1	Fragment		318	
84	CU-leg	Sölja	1	1	Intakt	1450-1600	335	
85	CU-leg	Spänne	3	1	Intakt		244	
86	CU-leg	Sölja	10	1	Defekt		379	
87	CU-leg	Beslag	6	1	Defekt	Handtag, skrin	352	

FYNDNR	MATERIAL	SAKORD	VIKT	ANTAL	FRAGM.GRAD	ANMÄRKNING	FYNDENHET	FYNDOMR
88	CU-leg	Beslag	8	1	Intakt	Möbelbeslag, gustavianskt sent 1700-tal	382	
89	Brons	Beslag	7	1	Intakt	Munbleck, kruthorn/hagelpung?	227	
90	Brons	Föremål	3	1	Fragment	Bleck	248	
91	CU-leg		1	1	Fragment	Bleck	344	
92	CU-leg	Föremål	2	1	Fragment	Del av urverk, 1700-tal	229	
93	CU-leg	Föremål	15	1	Defekt	Del av urverk, 1700-tal	462	
94	CU-leg	Spänne	1	1	Intakt		321	
95	Koppar	Bleck	2	1	Fragment			Område C
96	CU-leg	Bleck	1	1	Fragment		226	
97	Metall		1	1	Fragment	Bleck	288	
98	Koppar	Bleck	3	1	Fragment		309	
99	CU-leg	Nit	1	1	Intakt		290	
100	CU-leg	Smälta	21	1	Intakt			Område A
101	CU-leg	Beslag	12	1	Intakt		460	
102	CU-leg	Beslag	1	1	Fragment		371	
103	CU-leg	Bleck	2	1	Fragment	Linjemönster	378	
104	CU-leg	Beslag	13	2	Intakt	Bokspänne, 1500-tal (bibel?)	377	
105	Brons	Bronskärl	46	1	Fragment	Grytfot	345	
106	Brons	Bronskärl	130	1	Fragment	Grytfot	333	
107	Brons	Bronskärl	43	1	Fragment	Grytfot	247	
108	Brons	Bronskärl	66	1	Fragment		359	
109	CU-leg	Bleck	13	1	Defekt			Område C
110	Brons	Bronskärl	12	1	Fragment	Mynningsdel		Område C
111	Metall		1	1	Defekt	Knapp	252	
112	Metall		1	1	Defekt	Knapp	225	
113	Metall		3	1	Fragment	Knapp	314	
114	Metall		9	6	Fragment	Bricka		Område C
115	Metall		2	1	Fragment	Bleck		Område C
116	Metall		1	1	Fragment	Bleck	360	
117	Metall		1	1	Intakt	Bricka	289	
118	Järn	Knapp	4	1	Intakt		389	
119	Järn	Knapp	6	1	Intakt		387	
120	Järn	Knapp	4	1	Intakt		385	
121	Järn	Knapp	5	1	Intakt		386	
122	Järn	Föremål	2	1	Defekt	Patron	291	
123	Järn		20	1	Intakt	Bricka	339	
124	Järn	Kniv	7	1	Defekt		322	
125	Järn	Remsölja	24	1	Intakt		347	
126	Järn	Remsölja	17	1	Intakt		383	
127	Järn	Kniv	21	1	Defekt		685	
128	Järn	Kniv	28	1	Defekt		257	
129	Järn	Hästska	59	1	Defekt		380	

FYNDNR	MATERIAL	SAKORD	VIKT	ANTAL	FRAGM.GRAD	ANMÄRKNING	FYNDENHET	FYNDOMR
130	Järn	Kniv	33	1	Defekt		240	
131	Järn	Kniv	39	1	Defekt		348	
132	Järn	Hästska	75	1	Defekt		465	
133	Järn	Brodd	6	1	Intakt			Område B
134	Järn	Nyckel	55	1	Defekt		245	
135	Järn		53	1	Intakt	Bygelhandtag	464	
136	Järn	Ämnesjärn	232	1	Defekt		463	
137	Järn	Gångjärn	212	1	Intakt	Stapel	466	
138	Järn		55	1	Intakt	Hjulsprint		Område A
139	Järn	Yxa	1224	1	Intakt		376	
140	Järn	Ämnesjärn	679	1	Defekt		343	
141	Järn	Söm	85	13	Intakt			Område A
142	Järn	Remsölja	8	1	Intakt			Område A
143	Järn	Gångjärn	15	2	Intakt	För skrin		Område A
144	Järn	Beslag	129	2	Defekt			Område D
145	Järn	Krampa	459	6	Defekt			Område A
146	Järn	Nit	250	6	Intakt			Område A
147	Järn		230	8	Defekt	Krokar		Område A
148	Järn	Nit	118	6	Defekt			Område A
149	Järn	Spik	118	2	Intakt			Område A
150	Järn	Järnring	4	1	Defekt			Område A
151	Järn	Kniv	10	1	Defekt			Område A
152	Järn		52	3	Defekt	Järnbleck		Område A
153	Järn		11	1	Defekt	Mejsel		Område A
154	Järn	Järnten	179	3	Defekt			Område A
155	Järn	Ämnesjärn	67	1	Defekt			Område A
156	Järn		33	1	Defekt	Mejsel		Område A
157	Järn		66	1	Intakt	Bygelhandtag		Område A
158	Järn		49	1	Intakt	Handtag		Område A
159	Järn		320	1	Defekt	Bricka		Område A
160	Järn	Gryta	225	1	Fragment			Område A
161	Järn	Betsel	108	1	Intakt			Område A
162	Järn	Beslag	82	1	Intakt			Område D
163	Järn		76	1	Defekt	Skaftållare, holk		Område D
164	Järn		11	1	Intakt			Område D
165	Järn		31	1				Område D
166	Slagg	Skålla	1682	1				Område A
167	Slagg	Skålla	819	1				Område D
168	Slagg	Skålla	557	1			467	
169	Slagg	Smältslag	207	1		Påträffades i stolphål A448		
170	Slagg	Ugnsvägg	456	22		Mest runt kolningsgrop A1230		Område A
171	Slagg	Smältslag	421	4				Område A
172	CU-leg	Bleck	2	1	Fragment		337	

FYNDNR	MATERIAL	SAKORD	VIKT	ANTAL	FRAGM.GRAD	ANMÄRKNING	FYNDENHET	FYNDOMR
173	CU-leg	Bleck	7	4			312	
174	CU-leg	Beslag	15	1	Defekt	Borrestil, 800-900-tal	355	
175	CU-leg	Knapp	7	1	Intakt		682	
176	CU-leg	Bleck	3	1	Fragment	Förgyllt	315	
177	CU-leg	Bleck	4	1			364	
178	Koppar	Mynt	3	1	Defekt	1 öre kopparmynt 1718-1792	362	
179	Koppar	Mynt	5	1	Defekt	1 öre kopparmynt 1718-1792	368	
180	Koppar	Mynt	5	1	Defekt	1 öre kopparmynt ev 1772	354	
181	Koppar	Mynt	4	1	Defekt	1 öre kopparmynt 1718-1792	327	
182	Koppar	Mynt	7	1	Defekt	1/2 öre kopparmynt 1661-1664	388	
183	Koppar	Mynt	4	1	Defekt	1 öre kopparmynt 1719	261	
184	Koppar	Mynt	3	1	Defekt	Med hål	372	
185	Koppar	Mynt	6	1	Defekt	1/6 öre silvermynt, Karl XI 1671	237	
186	Koppar	Mynt	7	1	Defekt	1/2 öre kopparmynt 1	223	
187	Koppar	Mynt	6	1	Defekt	1/4 öre kopparmynt 1632-1654	232	
188	Koppar	Mynt	4	1	Defekt		241	
189	Silver	Mynt	2	1	Intakt	1/24 riksdaler, 4 öre silvermynt 1777	264	
190	Silver	Mynt	2	1	Fragment	4 öre, Karl XI 1671	338	
191	Koppar	Mynt	3	1	Defekt	Kopparmynt 1718-1792	313	
192	Silver	Mynt	1	1	Defekt	1 öre, Karl XI 1665-1697, Reval-prägling	282	
193	Koppar	Mynt	7	1	Intakt	1/6 öre silvermynt, Karl XI 1668	262	
194	Koppar	Mynt	4	1	Defekt	1/6 öre silvermynt 1676	684	
195	Koppar	Mynt	4	1	Defekt	1 öre kopparmynt 1718-1792	235	
196	Koppar	Mynt	3	1	Defekt	Troligen 1700-tal	458	
197	Silver	Mynt	1	1	Intakt	10 öre 1880	285	
198	Koppar	Mynt	2	1	Intakt	1 öre 1890	286	
199	Koppar	Mynt	2	1	Intakt	1 öre 1900	340	
200	Koppar	Mynt	6	1	Defekt	1/6 öre silvermynt 1666-1686	361	
201	Koppar	Mynt	6	1	Defekt	1/6 öre silvermynt 1676	323	
202	Koppar	Mynt	5	1	Defekt	1 öre kopparmynt 1718-1792	308	
203	Koppar	Mynt	6	1	Defekt	1/6 öre silvermynt 1666-1686	287	
204	Koppar	Mynt	5	1	Defekt	1 daler silvermynt (nödmynt) 1717	336	
205	Koppar	Mynt	5	1	Defekt	1 öre kopparmynt 1720	363	
206	Koppar	Mynt	9	1	Defekt	Troligen 1600-tal	230	
207	Koppar	Mynt	11	1	Defekt	1/4 öre 1633-1654	224	

FYNDNR	MATERIAL	SAKORD	VIKT	ANTAL	FRAGM.GRAD	ANMÄRKNING	FYNDENHET	FYNDOMR
208	Koppar	Mynt	14	1	Defekt	1 öre silvermynt 1733	326	
209	Koppar	Mynt	8	1	Defekt	1/4 öre 1633-1654	330	
210	Koppar	Mynt	26	1	Intakt	2 öre silvermynt 1761	324	
211	Koppar	Mynt	26	1	Defekt	2 öre silvermynt 1751-1768	292	
212	Koppar	Mynt	9	1	Defekt	1/4 öre 1654	260	
213	Koppar	Mynt	14	1	Intakt	1 öre silvermynt 1733	259	
214	Koppar	Mynt	13	1	Intakt	1 öre silvermynt 1758	320	
215	Koppar	Mynt	8	1	Defekt	Troligen 1600-tal	375	
216	Koppar	Mynt	39	1	Defekt	1 öre, Karl XI 1676	243	
217	Koppar	Mynt	10	1	Defekt	1/4 öre 1633-1654	683	
218	Koppar	Mynt	13	1	Defekt	1 öre silvermynt 1751-1768	263	
219	Koppar	Mynt	5	1	Defekt	Troligen 1600-tal	231	
220	Silver	Mynt	1	1	Fragment	1 öre Erik XIV 1564	297	

Makroskopisk analys av jordprov från undersökning av Odensjö bytomt, A320/08 – teknisk rapport

Jens Heimdahl, Riksantikvarieämbetet UV Mitt, 2010-12-20

Bakgrund och syfte

Jönköpings länsmuseum utförde 2010 arkeologiska undersökningar vid Odensjö bytomt, och tog i samband med detta 11 jordprover för makroskopisk analys. De provtagna kontexterna rör sig om 5 stenskodda stolphål från en byggnad, 2 kolbottnar 2 prover från någon typ av ugn, samt två rännor eller mindre gränsdiken. Lämningarna antas vara från tidigmodern tid. Syftet med analyserna är dels att genom det makroskopiska innehållet försöka belysa funktionen av och närmiljön kring de olika anläggningarna.

Metod

Jordproverna våtsiktades och floterades enligt metod beskriven av Wasylikowa (1986). Det finare minerogena materialet samt förkolnade och färska växtrester dekanterades under kontinuerlig vattentillförsel och våtsiktades genom en maskvidd på 0,25 mm. Efter floteringen förvarades proverna fuktigt till dess de analyserades. Identifieringen av materialet skedde under ett stereomikroskop med 7-100 gångers förstoring. I samband med bestämningarna utnyttjades litteratur (se referenslista) samt referenssamlingar av recenta fröer. Den makroskopiska analysen har främst behandlat växtmakrofossil (som inte är ved eller träkol), men även puppor, fekalier, smältor, slagg, ben mm har eftersökts.

Källkritiska aspekter

Samtliga prover innehöll rikligt med färska (recenta) växtrester från markförna, framför allt rottrådar, färsk fröbank, underjordiska svampkroppar, samt puppor och andra rester efter marklevande fauna som daggmaskar och kokonger. Materialet är att betrakta som omrört till följd av biologisk aktivitet (bioturbation), d.v.s. färskt biologiskt material har kontinuerligt förts ner och blandats med de äldre arkeologiska lämningarna. Därför är det bara rimligt att knyta förkolnat biologiskt material till de arkeologiska lämningarna. Däremot kan även flera av de oförkolnade fröerna i proverna vara spår efter växtsamhället kring gården, men de kan inte särskiljas från de yngre växtresterna i den modernare fröbank och har därför ett lägre källvärde för denna tolkning. Alla växtrester som utsätts för brand eller hetta bevaras inte genom förkolning, detta gäller framförallt fröer med stort fettinnehåll eller ömtålig struktur (t.ex. flockblomstriga växter). Fröer och frukter som bevaras genom förkolning har ofta en liten kvot i förhållandet yta/volym (ex. sädeskorn) eller hårda skal (ex. mällor). Av detta följer att växtmaterialet som bevarats genom förkolning bara representerar en liten del av de växter som ursprungligen utsatts för hetta/brand.

Jordprovernans innehåll

I bifogade resultattabell har en del av materialet (det som inte är förkolnade fröer och frukter) kvantifierats enligt en grov relativ skala med 1-3 punkter, där 1 punkt innebär förekomst av enstaka (ca 1-5) fragment i hela provet. 2 punkter innebär att materialet är vanligt – att det i stort sett hittas i alla genomletningar av de subsamlingar som görs. 3 punkter innebär att materialet dominerar provet, man hittar det var man än tittar.

Odensjö bytomt

Odensjö bytomt

		Stolphål						Kolningsgrop		Tomtgränsdike		Ränna		Ugn	
		Fyndkontext						1507	1506	1511	1514	1	2		
		PM	1438	1439	1440	1441	1442								
Jens Heimdahl 2010-12-20		A	390	418	429	438	448	1230	1230	577	633	655	655		
Förkolnat material	Träkol		••	••	•••	••	••	•••	•••	•••	••	••	•••	•	
	Förkolnad bark					••				••					
	Granbarr												•••		
	Kvistfragment				••								••		
Oförkolnat material	Trä		••	•	••	•••	••			••					
	Delvis förkolnade träfragment				•					••					
	Benfragment (däggdjur & fågel)										•				
Recent material	Recent förna (rötter, daggmask etc.)		••	•••	••	••	•••	•••		•••	•••			••	
Oorganiskt material	Tegel/rödgoods				•										
	Mineralsmältor				•	••				•					
Förkolnade frukter/fröer															
Havre	Avena sativa*										2				
Sädeskorn (ospec.)	Cerealiea indet.*									4					
Svinmålla-typ	Chenopodium album-typ		5	14	16	3	26	2		3	1				
Småsnärjmåra	Galuim spurium*									1					
Skalkorn	Hordeum vulgare ssp. vulgare*									9					
Ärt	Pisum cf. sativum									1					
Trampört	Polygonum aviculare										3				
Hallon	Rubus idaeus				1					4	3				
Björnbär	Rubus sect Rubus Rubus					1									
Råg	Secale cereale*									1					
Maskros (ospec.)	Taraxacum spp.			1	2										
Penningört	Thlaspi arvense										1				
Rödklöver	Trifolium cf. arvense										1				
Brödvete	Triticum aestivum*									2					
Veronika (ospec.)	Veronica sp.										1				
Vicker (ospec.)	Vicia spp.*						1								

Diskussion

Proverna har generellt sett en låg bevarandegrad, men en del oförkolnat organiskt material tros vara gammalt, t.ex. det trä som i stor myckenhet finns i vissa av stolphålen. Därmed är det också troligt att en del av det oförkolnade fröerna, de som är i sämre skick, kan härröra från äldre tid. Detta gäller främst spåren av hallon, svinmålla, trampört och penningört.

Det är värt att notera att proverna inte innehåller några spår efter djurhantering i form av dynga (med

spår av äng eller betesmarksväxter). Antingen beror detta på att det undersökta ytorna ligger långt området där man haft fähus och stall och hållit kreatur, eller så beror det på att dessa spår av någon anledning brutits ner. Det senare vore dock märkligt med tanke på att t.ex. trä finns bevarat i stolphålen.

Stolphål

Samtliga stolphål var mycket fattiga på makroskopiskt material med högre källvärde. Vid sidan om träkol, förkolnad bark och kvistar förekom endast mindre fragment av tegel/rödgods (går ej att åtskilja i så små fragment) samt mineralsmältor. Mineralsmältorna kan förklaras på tv sätt: 1) Genom husbrand eller 2) som rester av någon form av högtemperatur-hantverk (keramik eller metallhantverk). Tolkningen är beroende av den arkeologiska tolkningen huruvida byggnaden har brunnit eller ej. I vilket fall finns inga spår av vare sig mat- eller foderhantering i huset, och det makroskopiska innehållet kan i detta fall inte användas för en tolkning till bostads-, kok- eller fähus.

De oförkolnade fröerna i materialet skvallrar om en näringsrik, störd och betrampad närmiljö, vilket både kan ha gällt under och efter byggnadens användning.

Kolningsgrop/kolbotten

De två proverna från fyllningen i kolningsgrop A1230 visar upp ett homogent grovkornigt träkolsinnehåll. Grovkornigheten skiljer provet från andra kolrester i proverna och tolkningen som kolgrop förefaller av innehållet att döma som högst rimlig.

Tomtgränsränna & Ränna

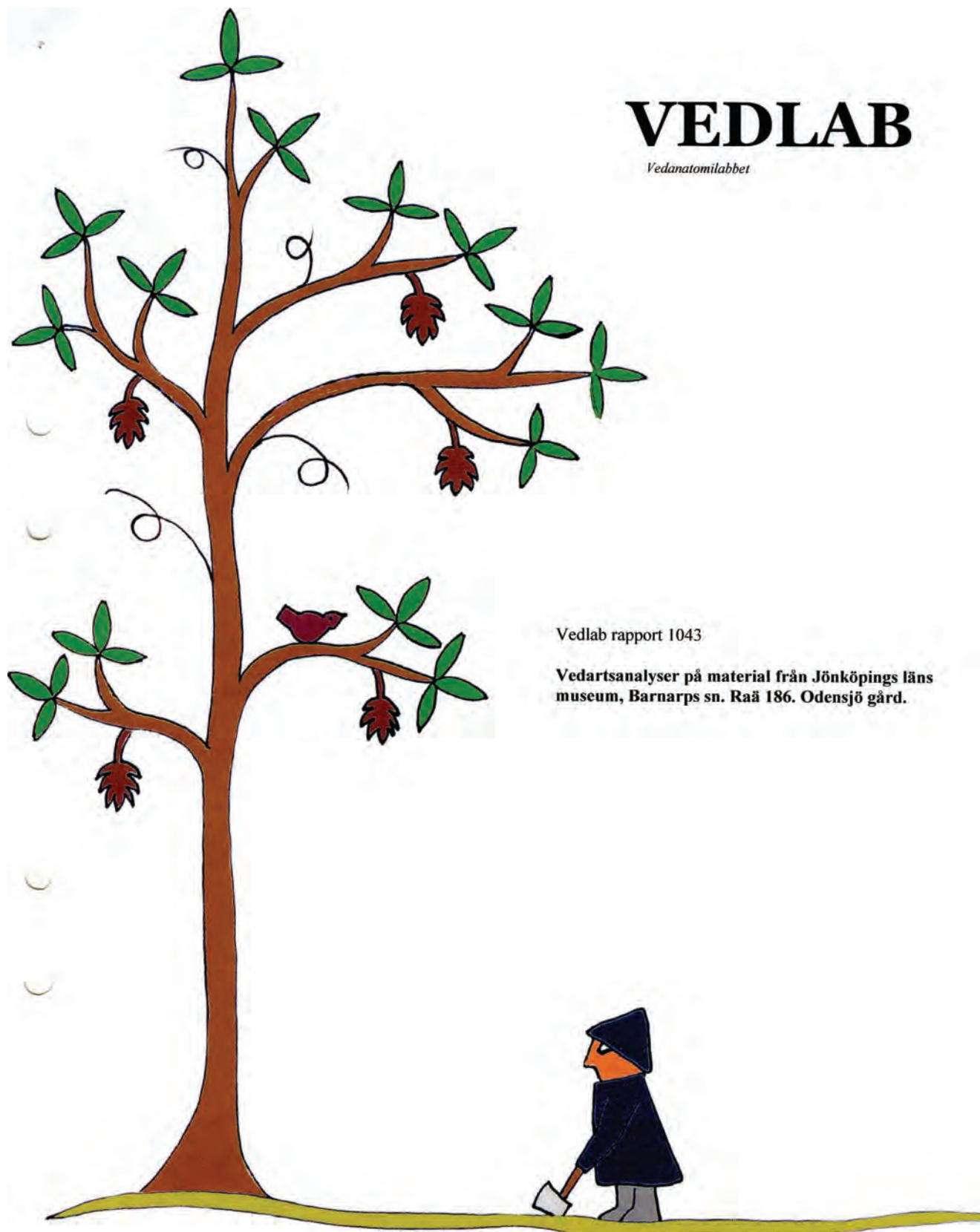
Proverna från de två rännorna var de enda ifrån platsen som innehöll matrester. Ränna A633 innehöll benfragment, och tomtgränsränna A577 innehöll förkolnat spannmål. Det senare provet var förhållandevis rikt på vegetabiliskt matavfall i form av skalkorn, brödvete, havre, råg, samt en ärt. Det finns också enstaka spår av åkerogräs som antagligen följt med säden. Fyndet av spannmål i en tomtgränsränna är något svårtolkat då jag i skrivande stund inte känner till vilka andra anläggningar som finns i närheten. I vilket fall kan vi utgå från att det förkolnade säden i rännan har ett ursprung i utrensad spisaska. Detta förklarar blandningen av säd och ärt. Alternativt skulle spannmålsfyndet kunna härröra från en nedbrunnen byggnad där spannmål förvarats, men i sådana fall brukar fynden vara rikare och mer homogena i sammansättning. Tolkningen som spår av spisaska ligger därför närmast till hands, och det är värt att notera att detta avfall var en resurs som bl.a. kan ha använts som "gödning" i köksodlingar. Möjligen har tomtgränsrännan fungerat som en sedimentfälla som ligger nära en sådan odling.

Ugn

Två innehållsmässigt mycket olikartade prover från ugn A655 undersöktes, den ena mycket rik på kolfragment och förkolnat granris, den andra nästan helt tomt på kol. Inget i proverna avslöjar vad ugnen använts till, men avsaknaden av smältor visar att det knappast rör sig om en hantverksugn. En vild gissning är att granriset kan tolkas som rökalstrande och att det skulle kunna röra sig om någon form av rökanläggning.

Referenser

- Anderberg, A-L. 1994: *Atlas of seeds. Part 4. Resedaceae-Umbelliferae*. Naturhistoriska Riksmuseet. Stockholm.
- Beijerinck, W., 1947: *Zadenatlas der Nederlandsche Flora*. Amsterdam
- Jacomet S 1987 *Prähistorische Getreidefunde, Eine Anleitung zur Bestimmung prähistorischer Gersten- und Weizen- Funde*, 70 pp. Botanisches Institut der Universität Abteilung Pflanzensystematik und Geobotanik, Basel
- Wasylikowa, K., 1986: Analysis of fossil fruits and seeds. I Berglund, B. E. (ed.): *Handbook of Holocene Palaeoecology and Palaeohydrology*. John Wiley & Sons Ltd. 571-590

VEDLAB

Vedanatomilabbet

Vedlab rapport 1043

Vedartsanalyser på material från Jönköpings läns museum, Barnarps sn. Raä 186. Odensjö gård.

Adress:
Kattås
670 20 GLAVA

Telefon:
0570/420 29
E-post: vedlab@telia.com

Bankgiro:
5713-0460
www.vedlab.se

Organisationsnr:
650613-6255

VEDLAB

Vedanatomilabbet

Vedlab rapport 1043

2010-10-05

Vedartsanalyser på material från Jönköpings läns museum, Barnarps sn. Raä 186. Odensjö gård.

Uppdragsgivare: Anna Ödeén/Jönköpings läns museum

Arbetet omfattar tre kolprover från en undersökt bytomt som är känd sen 1600-talet. I närområdet finns även äldre gravar.

Proverna innehåller kol från tall, gran och ek. Alla tre trädslagen kan bli gamla i sig och är därför mindre lämpade för datering. Men eftersom inget annat material finns så får man ta hänsyn till en eventuell hög egenålder vid bedömning av dateringsresultaten.

Analysresultat

Anl.	ID	Anläggnings- typ	Prov- mängd	Analyserad mängd	Trädslag	Utplockat för ¹⁴ C-dat.	Övrigt
588	1508	Syllstock	0.7g	0.7g 4 bitar	Tall 4 bitar	Tall 111mg	
655	1227	Ugn	6.0g	6.0g 1 bit	Gran 1 bit	Gran 674mg	
1230	1506	Kolningsgrop	6.1g	5.5g 20 bitar	Ek 20 bitar	Ek 476mg	

Erik Danielsson/VEDLAB

Kattås

670 20 GLAVA

Tfn: 0570/420 29

E-post: vedlab@telia.com

www.vedlab.se

De här trädslagen förekom i materialet

Art	Latin	Max ålder	Växtmiljö	Egenskaper och användning	Övrigt
Ek	<i>Quercus robur</i>	500-1000 år	Växer bäst på lerhaltiga mulljordar men klarar också mager och stenig mark. Vill ha ljus, skapar själv en ganska luftig miljö med rik undervegetation med tex hassel.	Hård och motståndskraftig mot väta. Båtbygge, stängselstolp, stolpar, plogar, fat. Energirik ved ger mycket glöd.	Ekollonen har använts som grisfoder. Trädet har ofta ansetts som heligt och kopplat till bla Tor. Man talar ofta om 1000-års ekar men de är sällan över 500 år.
Gran	<i>Picea abies</i>	350 år	Trivs på näringsrika jordar. Tål beskuggning bra och konkurrerar därför lätt ut andra arter	Lätt och lös men ganska seg ved. Ofta rakvuxen. Ganska motståndskraftig mot röta. Stolpar golvbrädor störrar lieskaft, korgar	Bark till taktäckning. Granbarr till kreatursfoder
Tall	<i>Pinus sylvestris</i>	400 år	Anspråkslös men trivs på näringsrika jordar. Den är dock ljuskrävande och blev snabbt utkonkurrerad från de godare jordarna när granen kom	Stark och hållbar. Konstruktionsvirke, stolpar, pålar, båtbygge, kärl (ej för mat) takspån, tjärblöss, träkol, tjärbränning	Underbarken till nödmjöl, årsskott kokades för C-vitaminerna. Även som kreatursfoder

Uppgifter om maximal ålder, växtmiljö, användning mm är hämtade ur: Holmäsén, Ingmar Träd och buskar. Lund 1993. Gunnarsson, Allan Träden och människan. Kristianstad 1988. Mossberg, Bo m.fl. Den nordiska floran. Brepol, Turnhout 1992.

Vedartsanalysen görs genom att studera snitt- eller brottytor genom mikroskop. Jag har använt stereolupp Carl Zeiss Jena, Technival 2 och stereomikroskop Leitz Metalux II med upp till 625 gångers förstoring. Mikroskopfoton är tagna med Nikon Coolpix 4500. Referenslitteratur för vedartsbestämningen har i huvudsak varit Schweingruber F.H. Microscopic Wood Anatomy 3rd edition och Anatomy of European woods 1990 samt Mork E. Vedanatomy 1946. Dessutom har jag använt min egen referenssamling av förkolnade och färskas vedprover.

UPPSALA
UNIVERSITET

Uppsala 2010-11-12

Anna Ödeén
Jönköpings läns museum
Box 2133
550 02 JÖNKÖPING

Angströmlaboratoriet
Tandemlaboratoriet

Göran Possnert

Besöksadress:
Angströmlaboratoriet
Lägerhyddsvägen 1
Rum 4143

Postadress:
Box 529
751 20 Uppsala

Telefon:
018 - 471 30 59

Telefax:
018 - 55 57 36

Hemsida:
<http://www.angstrom.uu.se>

E-post:
Goran.Possnert@Angstrom.uu.se

Resultat av ^{14}C datering av Träkol från Barnarp Socken, Jönköping, Småland

Förbehandling av träkol och liknande material:

1. Synliga rottrådar borttages.
2. 1 % HCl tillsätts (8-10 timmar, under kokpunkten) (karbonat bort).
3. 1 % NaOH tillsätts (8-10 timmar, under kokpunkten). Löslig fraktion fälls genom tillsättning av konc. HCl. Fällningen som till största delen består av humusmaterial, tvättas, torkas och benämns fraktion SOL. Olöslig del, som benämns INS, består främst av det ursprungliga organiska materialet. Denna fraktion ger därför den mest relevanta åldern. Fraktionen SOL däremot ger information om eventuella föroreningars inverkan.

Före acceleratorbestämningen av ^{14}C -innehållet förbränns, det tvättade och intorkade materialet surgjort till pH 4, till CO_2 -gas, som i sin tur konverteras till fast grafit genom en Fe-katalytisk reaktion. I den aktuella undersökningen har fraktionen INS daterats.

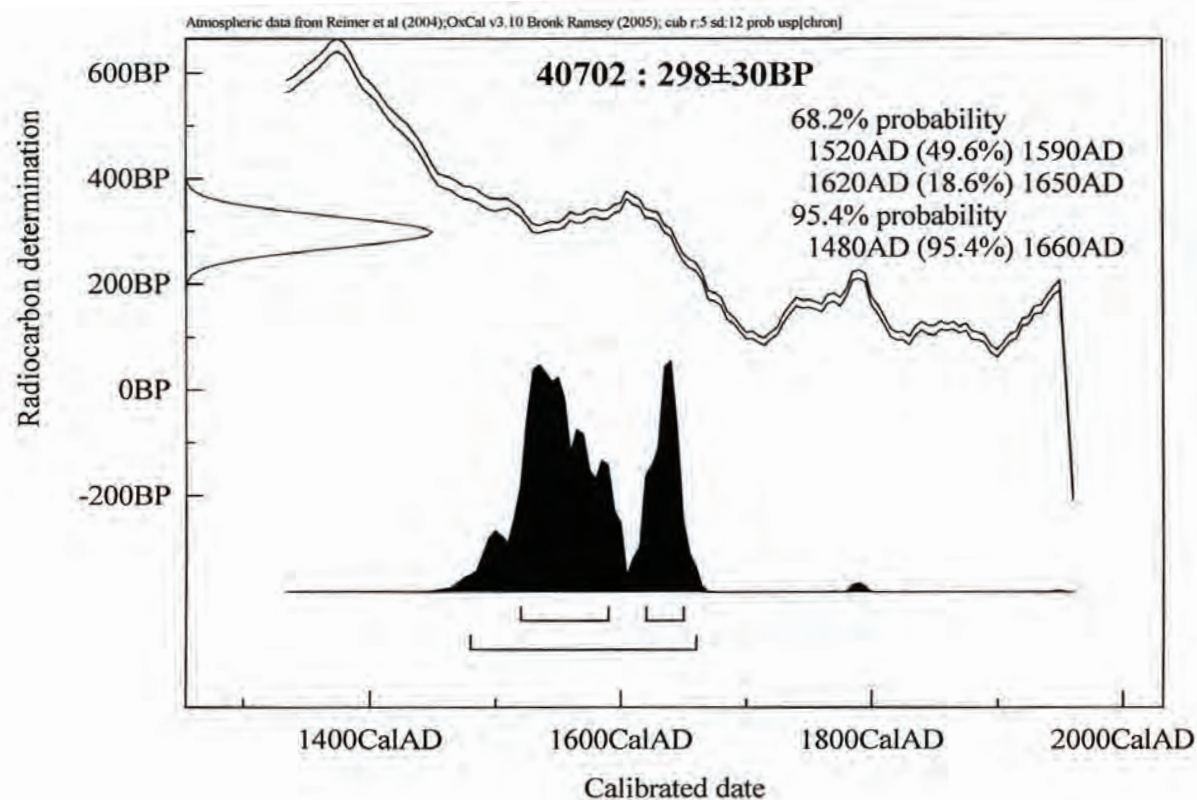
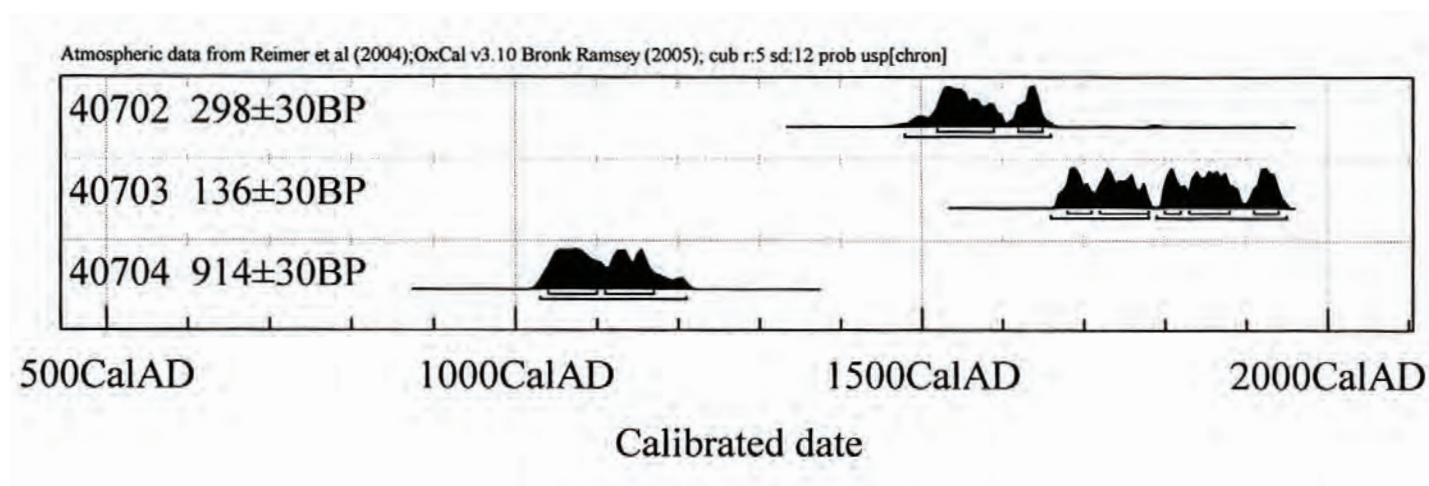
RESULTAT

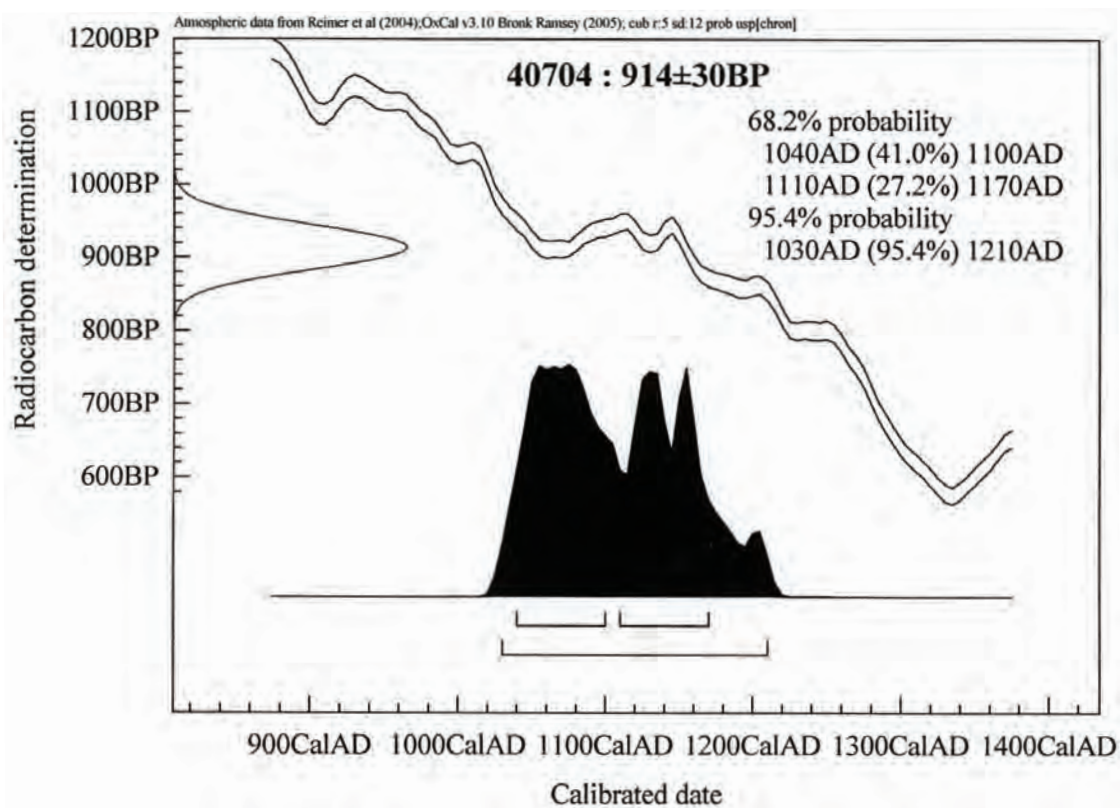
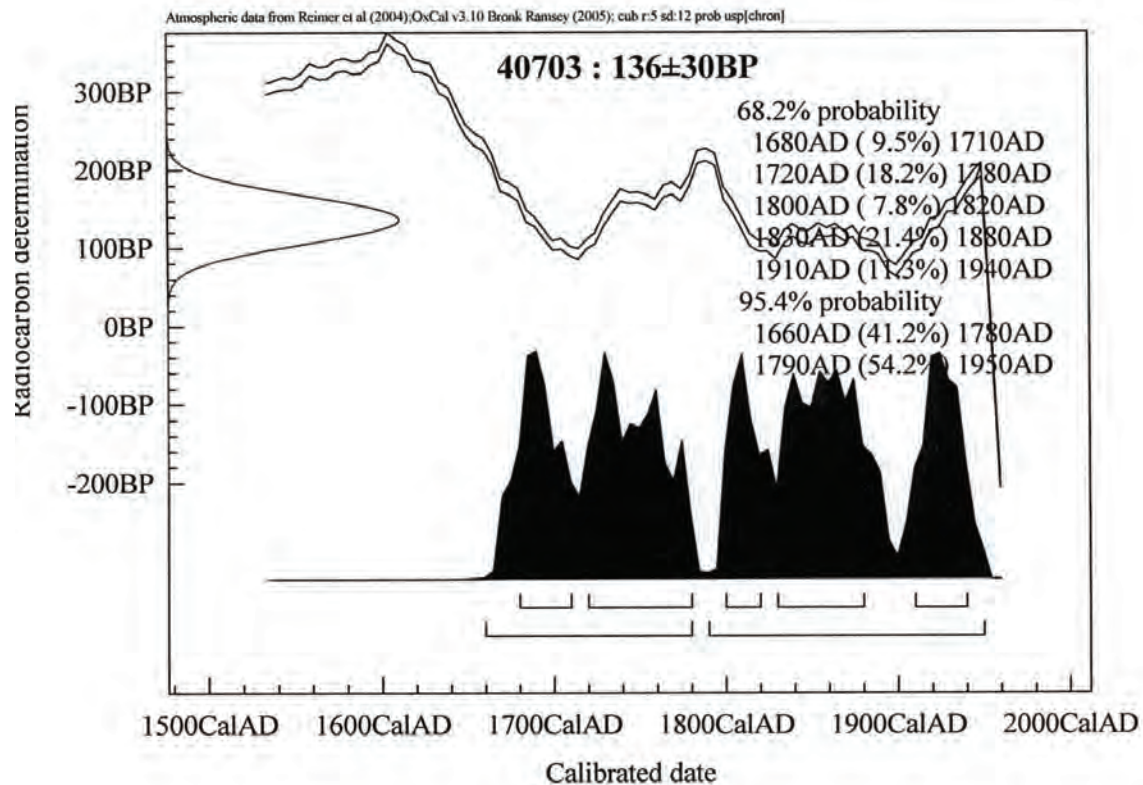
	Labnummer	Prov	$\delta^{13}\text{C} \text{ ‰ VPDB}$	^{14}C ålder BP
Sykebole	Ua-40702	Odensjö 320/08 A 588 PK1508	-30,0	298 ± 30
Vge	Ua-40703	Odensjö 320/08 A 655 PK1227	-25,9	136 ± 30
Kolungrop	Ua-40704	Odensjö 320/08 A 1230 PK1506*	-29,2	914 ± 30

* Provpåsen endast märkt 320/08

Med vänlig hälsning

Göran Possnert/Ingela Sundström

INFÖR BYGGANDET av en tillfartsväg till ett nytt villaområde vid Odensjö gård norr om Barnarpssjön, genomfördes en särskild undersökning inom RAÄ 186, Odensjö forna bytomt. Ytan innefattade merparten av en gårdsplats, Odensjö Västergård, vilken i likhet med resten av byn frånflyttades vid enskiftet 1823. Själva byn är känd i skriftliga källor sedan 1394 då "*odhensioo*" omtalas. Tveta härads jordebok från 1542 räknar upp sex frälsegårdar och en skattegård, en för småländskt vidkommande betydande by. På 1680-talet kom Odensjö att inlemmas i ett nybildat säteri, Odensjö gård. Till detta hörde även några närbelägna industriella anläggningar knutna till Vapenfaktoriet inne i Jönköping. Godset har utgjort ett mellanting mellan traditionellt storsjordbruk och bruksmiljö.

Idag finns inga synliga lämningar ovan jord inom de forna gårdstomterna. Vid tidigare undersökningar (2005-2007) kunde det konstateras att området blivit kraftigt påverkat av senare tids storskaliga jordbruk med omfattande erosion och kolluvialbildning som en direkt följd. Trots att såväl utredning som förundersökning berörde flera identifierade gårdslägen var anläggningarna få och avsaknaden på bevarade kulturlager total. Hösten 2010 prioriterades därför matjordsarkeologi och metalldetektering. Ett omfattande myntmaterial med tyngdpunkt i sent 1600-tal insamlades, den period då säteriet etablerades. Det oväntat stora inslaget av hantverksrelaterade föremål tyder på att gården kan ha producerat för Vapenfaktoriets räkning. Keramikfynden visar byns nära kontakter med Jönköping samtidigt som möbeldetaljer, fickur och andra statusmarkörer illustrerar ett materiellt välstånd som vi kanske inte väntar oss att finna i en småländsk bondgård på 1700-talet.

Odensjö Västergård kan tidsfästas mellan ca 1650 och enskiftet. Utgrävningen år 2010 visar byns växlingsrika historia med dess många oväntade inslag. I många avseenden har närheten till staden och dess ekonomiska system påverkat den omgivande landsbygds liv.